

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1943**

50 öre

Fotografera
med

kostar det att få fotografera på Skansen hela året. Där har Ni så många tacksamma motiv av de mest skilda slag samlade, som på ingen annan plats. Lös ett tillståndskort.

Titta in till oss, om Ni vill på ett ställe kunna köpa

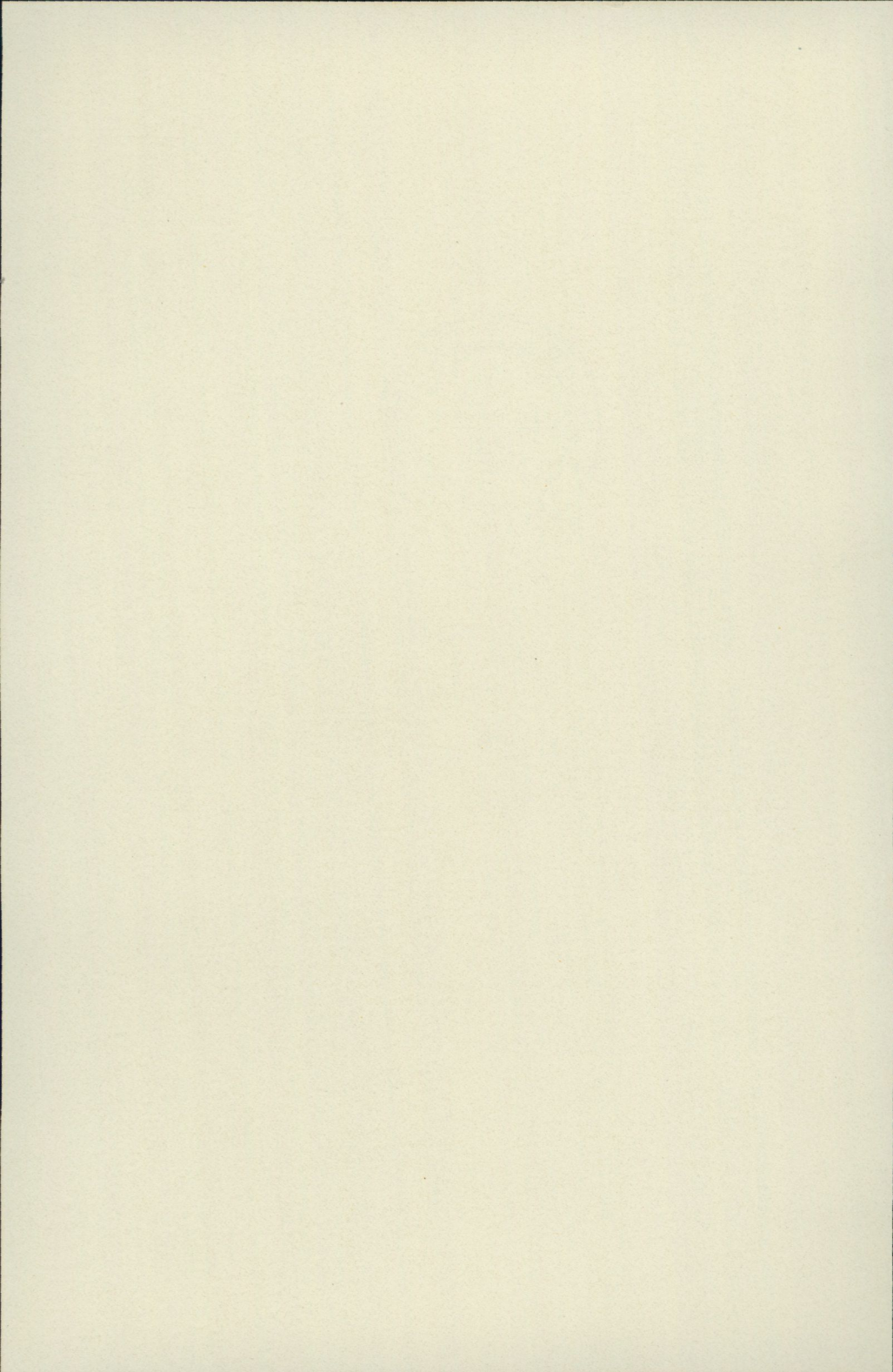
”allt fotografiskt”

EDV. NERLIEN A.-B.

KUNGSGATAN 19

STOCKHOLM

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1943

Redaktion:

SIGURD WALLIN · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Trädgårdsgrindar vid Skogaholms herrgård på Skansen. Grindarna ha medföljt herrgårdens huvudbyggnad vid dess hitflyttning från Närke. Foto Märta Claréus 1942.

---

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1942
Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr*

INNEHÅLL

PRINS WILHELM, Svensk Valborgsmässa	7
RUNE LINDSTRÖM, Taklagsöl	15
SIGURD WALLIN, Julitadonationens karaktär, ändamål och möjligheter	19
CARL FRIES, Julitäbygden	25
MARTIN A. OHLSSON, Från Verner von Heidenstams barndom	47
Bilder från svenska städer	61
BRYNOLF HELLNER, Småstaden och dess framtid	69
GÖSTA BERG, Isläggår och skridskor	79
MARSHALL LAGERQUIST, Hem och människor	91
JOHN GRANLUND, Tröjemåla söndag och andra ungdomshelger	107
ALBERT NILSSON, Primitiva båtar i Småland	123
ERIK ANDRÉN och ANNA-MAJA NYLÉN, Två trädgårdsfigurer från Skogaholm	137
INGEGERD HENSCHEN, Broderiutställningen i Nordiska museet	143
BROR JONZON, Skolutställningen på Skansen	147
Från hembygdsgårdar och landskapsmuseer	153
Märkliga nyförvärv:	
ANNA-MAJA NYLÉN, Ett eldskärmsbroderi från 1700-talets förra del	157

GUNNEL HAZELIUS-BERG, Väggbeklädnad från Tureholm	160
GÖRAN M. SILFVERSTOLPE, En keramikpjäs av okänd användning	162
ERNST MANKER, Förningskorgar från Tjörn	164
Runstav från Värmlands finnbygder	166
Nordiska museet och Skansen under 1942:	
Allmogevadlingen	169
Högreståndsavdelningen	171
Skansen	173
Tyresö	181
Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen, Hallwylska professuren	182
Utställningar	185
Fältarbeten	185
Förvaltning m. m.	188
Styrelseberättelse för år 1941	201
Revisionsberättelse för år 1941	211
Förteckning över personer och institutioner som 1942 lämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	215

SVENSK VALBORGSMÄSSA

av Prins Wilhelm

Anförande på Skansen, Valborgsmässoafton 1942.

Ensam i den nordiska syskonringen av stater tänder Sverige Valborgsmässans eldar i vårens ljusa natt. Runt omkring oss ligger länderna mörka, inbegripna i historiens våldsammaste kraftmätning, pinade av ovisshet inför en molnhöjld framtid eller värjande sina gränser med vapen i hand. Endast hos oss brinner ljuset som vanligt och lågorna från de många kasarna får obehindrat stiga högt i himlens sky. Detta är någonting att känna oändlig tacksamhet inför. Förr i världen dansade man kring bålet medan de raskaste männen lopp genom flammorna för att visa sin oräddhet. Sådana upptåg lämpar sig måhända mindre väl i stränga tider som dessa även om det fortfarande finns många käcka ungdomar som helt visst inte skulle sky att ta språnget. Men glädjen att se kasarna brinna blir inte mindre fastän stämningen dämpats av allvaret runt omkring och vi själva känner hotets vingslag snudda vid pannan. Det ligger inte för oss att hänga med huvudet eller ge oss räddhågan i våld. Sedan gammalt har svenskt kynne brukat frimodigt se händelserna i vitögat, säga sitt ord i rättan tid och därefter handla. Så plögade redlige män i Dalom göra och med dem allmogen i allt Sveriges land. Redan tidigt sade de ifrån så det sjöng från Brunnbäckes färja ända ner i Smålands stiglösa skogar att här fanns ingen plats för utländska fogdar. De skulle säga likadant i dag. Ty den egna fattiga åkerlappen är dem kärare än den rikaste jord som dryper av mjölk och honung liksom den egna torftiga stugan därhemma under björkarna i deras ögon aldrig kan överträffas av det praktfullaste kejsarslott. Och på den tegen vill de plöja såsom dem själva lyster

och i det torpet har ingen annan än en myndig hufvud och en handfast mora någonting att säga till om. Så har det varit sedan hedenhös inom detta lands gränser och så skall det med Guds hjälp förbli så länge en blågul korsflagga smäller i vinden och modersmålet lyfts av sången i en blånande vårkväll.

Gång på gång har från ansvarigt håll fastslagits vår bestämda föresats att hålla oss utanför de stora konflikterna, men vi gör det inte till vad pris som helst. På vår självständighet och vårt oberoende ruckar vi inte en tum. Svenskt är detsamma för oss som frihet, och kring den ärnar vi slå vakt. Det är först när man står inför hotet att mista någonting omistligt som detta erhåller sitt rätta värde. Sedan länge var vi vana att betrakta de goda faktorer, varav vårt folkhem byggts upp, såsom någonting självklart, vilket vi lika självklart skulle besitta i all framtid. Vi trodde på fredlig samvaro folken emellan och inrättade oss därefter. Inte förrän det plötsligt brann kring de egna knutarna vaknade vi upp och fann det vara hög tid att se efter om dörren till hemmet verkligen höll mot den nya, oväntade påfrestningen. Låset kunde ha varit bättre, och därför blev vår första omsorg att förstärka det, en sysselsättning som vi nu hållit på med i snart tre år. Ingen har dragit sig undan, ty bakom arbetet stod en kompakt folkmening som mycket tydligt sade ifrån att vi inte önskar objudna gäster inom våra landamären.

Det stannade lyckligtvis inte vid blotta orden utan viljan omsattes även i handling, vars omfattning blev större och betydelsefullare för varje månad som gick. Försvarsanstalterna ökades, beredskapen blev effektivare. Personliga offer krävdes av envar och de har givits med glatt sinne utan knot i medvetande om den gemensamma sak, som låg oss alla om hjärtat. Ett viktigt led härutinnan utgjorde de stora försvarslänen, vilka i utlandets ögon varit en god värdemätare på svensk vilja av i dag. Vi kan vara övertygade om att de på mer än ett håll följts med intensivt intresse och säkerligen blivit något av en tankeställare för dem

---

Prins Wilhelm talar på Skansen till Stockholms studenter Valborgsmässöafton 1942. Foto Sandels.

»Ensam i den nordiska syskonringen av stater tänder Sverige Valborgsmässans eldar i vårens ljusa natt.» Murberget, Härnösand.
Foto K. L. Böttiger.

»Den egna torftiga stugan därhemma under björkarna kan aldrig överträffas av det praktfullaste kejsarslott.» Österåker, Uppland.
Foto Gösta Lundquist.

hinsidan våra gränser, som just nu mäter och väger med andra mått än de vanliga.

Vilken djup tragik bottnar inte denna förvrängda värdemätning i. Där man förr räknade med den goda gärningen, det goda uppsåtet, det förtroendefulla samförståndet kalkylerar man nu med intolerans, djuprotad misstro och allsköns illistiga spetsfunderigheter. Där man förr kappades om att stå i främsta ledet bland upplysningens banérförare strävar man nu efter mörkläggning, och där man satte in alla resurser i tävlan att nå de största framstegen i andens vapensmedjor, i forskningens studiekamrar, i de sköna konsternas labyrint och i det sociala framåtskridandets tjänst, ägnad att underlätta livsföringen och samlevnaden människor emellan, där kappas man i dag om att framställa de mest fulländade förstörelseinstrument, jorden någonsin skådat. Vad kulturen under sekler av mödosamt arbete byggt opp bombas sönder och samman på några timmar. Vi vet inte hur länge kaos skall räcka, men vi vet att vår vaksamhet inte får slappas så länge en sådan tingens ordning härskar i världen. När rätten sitter i spjutstångs ände ligger den vapenlöse ogill. Dit har vi alltså hunnit efter jätteklivet bakåt för snart tre år sedan.

Det är i sanning en mörk tid vi lever i. Men vi här hemma kan dock prisa oss lyckliga i jämförelse med många andra folk. Visst har vi svårlösta problem att brottas med och visst måste vi vara beredda på ytterligare offer för vårt oberoende liksom att utstå prövningar, vilkas art och omfång vi ännu inte har en aning om. Fred njuter vi likafullt. Ingen har behövt gå från gård och grund eller tillbringa dygnets timmar i ett skyddsrum medan bomberna regnat från skyn. Vi har fått lära oss sparandets konst men vi har alltjämt nog med mat på bordet och kläder på kroppen. Kring våra gränser står en mur av män och vapen som tillåter oss att ostörda fullgöra vår dagliga gärning — tack samma tankar går helt visst till dem, som i detta ögonblick står på post därute just för att ingenting skall hända oss. Och vi

---

"I det torpet har ingen annan än en myndig husfader och en handfast mora någonting att säga till om." Råghöst i Allerum, Skåne. Foto Odina Jönsson.

slipper hata andra folk — denna över all beskrivning förråande och improduktiva sysselsättning som kommit på modet. Vår medkänsla har inte för den skull avtrubbats, efter måttet av våra resurser har vi tvärt om försökt bringa humanitär hjälp där sådan varit möjlig.

En osedvanligt sträng vinter ligger bakom oss, men nu stiger åter vårens underfulla safter och med dem hoppet om en god skörd, oändligt viktig för vår folkhushållning. Ny kraft och förtröstan stiger också i sinnena när backarna lyser av blå sippor och honungsgula vivor — våra egna nationella färger. Naturen är en slösare i sin eviga pånyttfödelse, och utan samvetsagg kan vi i rikaste mått njuta hennes hävor även om vi måste knappa in på annat. Hon blir en evig källa till förnyelse och inga arméer i världen kan hindra en svensk björk att lövas. Men för oss skulle hängena mista både grönska och mening om någonting hände hagen, där de spruckit ut. Vi skulle frysa i själva sommarvärmens och svettas blod i höstens frostkalla dagar om främmande män bärgade skördarna medan röster på ett svårbegripligt tungomål kungjorde nya lagar, stridande mot vårt rättsbegrepp. Över huvud kan vi inte tänka oss någon årtid alls, över vilken en fri himmel inte välver sig. Detta är helt enkelt förutsättningen för att vi skall anse livet värt att leva. Man kan böja ett folk genom tvång men aldrig frälsa det mot dess vilja.

Nu sprakar valborgsmässbålen mot kvällens ljusa skymning alldeles som vårdkasarna förr i världen när det gällde uppbåd och örlig. Må de vittna för en värld att här ännu är fritt land i vilket urgammal rätt, som inte får kränkas, råder. Må de teckna med eldskrift mot skyn att bakom dessa ord står ett enigt folk, berett att göra sin plikt till det yttersta. Må flamorna bli symbolen för vår längtan efter fred och rättvisa i en pinad värld. Må de slutligen lyfta vår förtröstan på framtiden mot himlen — vår tro att detta land skall bestå fritt som förut så länge vi själva tänker, känner och handlar svenskt.

TAKLAGSÖL

VID KRANSRESNINGEN PÅ GREKSÅARBODEN PÅ
SKANSEN DEN 19 JULI 1942

av *Rune Lindström*

Kring gruvans lave skockas i lördags-
kvällens skymning svarta smeder och ljusa
bönder, ty en gammal smed ringer i
vällingklockan. Runt omkring ligga Bergs-
lagens mörka åsar, och man skriver året
1811.

Kör:

Järnbäraland, du gav oss
stenar till bröd,
stångjärnshammarens tunga puls
i smältor och glöd
och forsens eviga vemodskoral,
som mässar om liv och död.

Smeden:

Jag ringer min vällingklocka,
när veckan är slut.
Jag ringer vila för kase och smed,
för dräng och stut.
Jag klämtar var gruvkarl upp ur jord
till fat och muggar vid svarta bord.
Jag ringer tills spel och hjul stå still
... om sur välling,
... sur välling
... och sur sill.

Jag ringer för varje vinter
med is på gren,
för alla kolmörka nätter av sot
och gnistersken.
För alla som stiga med tungsamma steg
och alla som tiga på åker och teg.
Jag ringer för lera och glesvuxen råg
... om mörkt öga,
... mörkt öga
... och mörk håg.

Jag ringer för sommarkvällen
med blom och dagg,
för alla som ströva hand i hand
på vägens slagg.
Och dem som hoppas i låga hus
på nådens eviga gryningsljus
dem vill jag ringa om sabbatstid
... i stor glädje
... stor glädje
... och stor frid.

Kör:

Ljuset och mörkret leva
tätt vid vår grind.
Solljus och hyttsot färga
karlarnas kind.

Barnröst:

Mitt genom ve och våda
blåser en sunnanvind.

Nu begynner dansen i lövhagen, och
klarinetten piper genom kvällen. Mitt i
glädjen inrider H. K. H. Kronprins Carl
Johan med hovfolk. En gammal kvinna
stiger fram och talar stillsamt.

Den gamla kvinnan:

Vi fingo i arv
ett stycke jord,
en plog, en harv
och knappa ord.
Det hägna vi med liv och blod
och tålmod.

Vi fingo en värld
av sten och järn.
Vi smida svärd
oss allom till värn.
Vi födas i ringhet och stränga bud
och frukta Gud.

Vår arbetsdag
är en ringa tid,
vid hammarslag
gå vi hän i frid.
Strö på vår kista invid vår fot
tre skovlar sot.

Ett hantverkarelag drager ut ur byn med lövkrans i täten till taklagsöl på bergsmansgården. Den dansande allmogen sansar sig och tågar med i följet, och H. K. H. Kronprinsen rider framför dem alla upp mot den höga gården. Där väntar bergsmannen själv på sin ägandes förstugukvist.

Bergsmannen:

Välkomna till gården: Höge gäst,
herrska, smeder, bönder och präst,
vi vilje oss roga i denna stund
med taklagsöl på egen grund.
Låt upp alla källargluggar
och fyll alla stop och muggar!

Ingen är hög och ingen är låg.
Här ätom vi alla ur samma tråg.
Här vetom vi alla, att all vår brist
skall brännas i Himmelens vällugn till sist,
men våra renaste tankar
bli lysande julottedankar.

S m e d e n:

Stock efter stock skall vittna
med knutar timmertrygga
för släkte efter släkte
om vad vi ville bygga.

Yxan tuggade stock och bark
och skrädade egen ved.
Vi byggde solrätt vår gråa gård
i tro på vår och fred.

Vi reste med tunga händer
ett tigande timmerarv,
som bär våra egna anletsdrag
till söner och tidevarv.

Vi höja en krans mot himlen
en lövigt förhoppningsljus.
Må andra bränna och bryta ner
— vi timra nya hus!

Och taklagsölet begynner på gårdens
gröna gräs med förplägnad och dans. Där
flaxa herrskapsfolkets smällpiskrockar
bland bonddöttrarnas randiga livstycken
och smedernas smällande förskinn. Och på
rågåkern knaprar kornknarren.

JULITADONATIONENS KARAKTÄR, ÄNDAMÅL OCH MÖJLIGHETER

av *Sigurd Wallin*

Betraktat som ett nutida jordagods är Julita gård i Södermanland en mellansvensk herrgård bland många andra, med ett typiskt vackert herrgårdsläge, välbyggd, finputsad och i besittning av ett bördigt och mönstergillt jordbruk. Att nutidskulturen är uppbyggd på gångna generationers arbete är samtidigt oförtydligt. Det röjer sig i allt, i bebyggelse och vegetation, i den patriarkaliska samhörigheten inom gårdens hela hushållning och i det system av självhushåll, som troget bibehållit sig i en ofta rent förvånande utsträckning.

Man behöver inte heller granska alltför ingående för att finna spåren av en lång och märklig historia. Det medeltida klostrets tegelmurning bildar undervåning i ett par av gårdens hus, och spaden når lätt ned till de rester av klosteranläggningen, som döljas under gårdsplan och trädgård. Av vasatidens kungsgård och 1600-talets riksviktiga bruksdrift finnes ett sällsynt rikt och upplysande bildmaterial, medan 1700-talets herresäte alltjämt står oförändrat kvar med hela sin stenhusgård skimrande i gult och vitt i en infattning av den fylliga grönskan från jättelika parkträd i täta klungor. Nutiden har härtill lagt en rikedom av blomsterfägring, som ställt gården i främsta ledet mitt i en trädgårdsälskande herrgårdsprovins.

Så långt är herrgårdsmiljön naturlig och typisk, rikt utrustad med historiska och moderna företräden. Den siste godsherrn har emellertid därutöver sørjt för att gården fått särskilda till-

skott, vilka påtagligt vittna om framträdande sidor av hans personliga intressen. I första hand gäller det samlarintresset, som här på Julita fick till första uppgift att nyuppsätta hemmet inom herrgårdens byggnader. Löjtnant Arthur Bäckström fick nämligen mottaga tomma hus efter den gamla Julitafamiljens arvingar, vilka vid bortflyttningen medförde sin ärvda lösegendom. Det blev en omfattande uppgift att samla konst och gammalt bohag till den traditionsrika herrgårdsinteriören och att komplettera möbleringen med hjälp av skickliga hantverkare bland gårdens eget folk. Denna uppgift stod praktiskt taget alltid i centrum för löjtnantens intresse. Nya inrednings- och möbleringsuppgifter uppstodo ständigt och de enskilda föremålen befunno sig så att säga på en fortgående cirkulation genom rummen, allteftersom nyförvärven kommo till och krävde plats på de tidigare föremålens områden. På detta sätt skapades på Julita gård i den åldriga herrgården en hemmiljö fylld av alla dessa välkända ting, som höra till ett gammalt svenskt herrgårdshem, och därutöver åtskilligt nytt som resultat av ägarens byggnadslust och smak för ombonad och representativ rumskonst.

Näst hemmets herrgårdsmässiga inredning kom ett samlarintresse av kontrasterande natur, omfattande den gammaldags traditionsbundna allmoge-kulturen. Utgångspunkten var regelrätt herrgårdsmässig och bestod i att den pensionerade gårdssmedjan i stället för att rivas bort omskapades till en färg- och formrik allmogeinteriör. Redan nu framstår den som en historiskt riktig utlöpare av en romantisk tradition, ett pittoreskt inslag i herrgårdsparken, ägnat att med sin grälla bondskhet ge en extra poäng åt herrgårdens förfining. Intresset växte och närmade sig alltmer det moderna vetenskapliga studiet av allmoge-kulturen. Av gamla hus från godset skapades i anslutning till den f. d. smedjan en koloni av ålderdomliga sörmländska byggnader, loftbodnar, badstu m. m., ett "Skansen" som med tiden kom att rymma en rikedom av lösa föremål från allmoge-hem i socknen och från kringliggande bygder.

När så den tidpunkten kom att Julita Skans helt höll på att sprängas av samlingarnas mängd, tillkom Julita museum, ett

byggnadskomplex av timmer, helt framställt med gårdens produkter och med egen arbetskraft, vilket i färdigt skick innefattar ett flertal museiavdelningar och dessutom en liten kyrka och som förplats därtill en kringbyggd "klostergård". Museibygget gav åt byggherren ett tillfälle att ge en art av återuppståndelse åt den gårdstyp, som Julita gård företer på Allart van Everdingens målning av Julitabygden från 1600-talets mitt, om ock fullföljandet av byggnaden kom att avlägsna den från förebilden. Som Julita museum utvecklades, omfattar det både en rikhaltig allmogevadling och en pedagogiskt uppställd högreständsvadling med en serie möblerade rum från barocken fram till byggherrens egen ungdomstid. Uppställningen av denna senare avdelning möjliggjordes av att ett så rikhaltigt föremålsbestånd blivit sammanbragt i herrgårdens olika byggnader, att en uttunning på flera punkter blev en vinst för det naturliga intrycket av ett hem. Men det var ingalunda blott lägre rangens föremål, som vandrade från herrgården till museet.

De sörmländska herrgårdarna ha sedan gammalt varit omtyckta utflyktsmål för bygdens befolkning och särskilt sommarsöndagarna ha trädgårdar och växthus haft en stående publik av beundrande skaror. När bostadsvåningarna i de kungliga slotten åtminstone på Karl XV:s och Oscar II:s tid voro tillgängliga för skådelystna i långt större utsträckning än nu, visades också det inre av vissa större herrgårdar. På Julita gård har väl hemmet icke varit på sådant sätt offentligt tillgängligt, i varje fall icke under den siste ägarens tid. Det var därför först genom Julita museums tillkomst, som delar av herrgårdens konstbestånd kunde beses av besökare. Och både Julita Skans och museet drog växande besökarskaror till Julita, särskilt under den period, då trafikmöjligheterna ständigt ökades och aktionsradien för söndagsutflykterna växte i motsvarande grad. På Julita voro skarorna alltid välkomna och åtnjöto inom Skansenområdet nära nog obegränsade friheter.

Besökareströmmen födde behovet av förplägnads- och inkvarteringsmöjligheter, men framför allt var det godsherrens önskan att öppna Julita Skans för den kyrkliga ungdomsrörelsen, som

drev fram dessa nya anläggningar, en gästgivaregård sammansatt av flera gamla sörmländska byggnader, en präktig samlingslokal och slutligen ett modernt utrustat värdshus. Kurser och folkfester av skiftande art ha här fått ett idealiskt hemvist, något som helt naturligt samlat en tacksam uppskattning kring upphovsmannen löjtnant Arthur Bäckström och skänkt hans verk skaror av trogna vänner.

Genom testamentariska bestämmelser har löjtnant Bäckström sökt att på bästa sätt trygga sina anläggningars framtid. Formen blev en donation, varigenom Julita gård ställdes under Nordiska museets vård. I och med donators frånfälle i december 1941 inträdde en period av boutredning, vilken med hänsyn till fullgörandet i alla fastställda avseenden av testators vilja torde komma att få ett par års varaktighet. Utöver de direkta Julitaintressena har löjtnant Bäckström nämligen velat främja flera andra ändamål. När utredningen är fullbordad skall den nyskapade institutionen på Julita träda i verksamhet i hela den omfattning som omständigheterna tillåta. Vad man på nuvarande stadium kan överblicka av den nya institutionens karaktär och utvecklingsmöjligheter skall här i största korthet anföras.

En betydande jordegendom, Julita gård med ett komplex av tillhörande hemman, blir den ekonomiska grundvalen för donationens huvudelement. Detta utgöres av herrgårdskomplexet med byggnader och tillhörande anläggningar, trädgård, park etc., vilket allt skall bibehållas för framtiden "för att för kommande släkten giva en trogen bild hur en gammal sörmländsk herrgård av betydligare omfång tedde sig under slutet av förra och början av innevarande århundrade". "Enligt min mening", skriver testator, "som jag aldrig hört motsägas, rymma de gamla herrgårdarna så mycket av kultur och stämning, att det torde i framtiden bliva av stor betydelse för då levande människor att kunna bilda sig en verklig uppfattning om den tid som varit och såmedelst kunna i någon mån bliva delaktiga av kultur och skönhetsvärden, som, med den allt mer framträdande materiella riktningen i människornas liv, löpa fara att utplånas eller åtminstone i betydlig grad försvagas." Bibehållandet gäller

i fråga om huvudbyggnaden både det yttre och det inre, i fråga om herrgårdens övriga byggnader det yttre.

Vidare skall Julita Skans, även innefattande museet, vidmakthållas "för att genom sina byggnader och samlingar giva en bild av den allmoges- och delvis högreståndskultur, som varit tillfinnandes i Julitatrakten och annorstädes". I samma syfte skall ett av godsets torp, Nackhäll, beläget vid stranden av Hjälmarens, "oförändrat bevaras och vårdas som ett minnesmärke över gången bebyggelse och kultur".

Detta — herrgården med dess museala anläggningar och det ålderdomligt bebyggda torpet Nackhäll — utgör de monument, som genom testamentet äro direkt anbefallda till framtida underhåll och vård. Men det antydes också, att det därutöver kan komma att visa sig önskvärt att underhålla även andra kulturhistoriskt märkliga byggnader på godset.

För utforskandet av de kulturhistoriska monumenten och för forskningsresultatens bekantgörande är sörjt på flera sätt. Medel skola sålunda kunna användas till populära föredrag och uppsatser rörande herrgårds- och allmogekultur samt Julita gårds historia. Och för att underlätta Nordiska museets vetenskapliga verksamhet till främjande av konst- och kulturhistoriska forskningar är avsikten att herrgårdens flyglar och övriga lämpliga rum skola kunna bilda en fristad för forskare på dessa områden, vilka där för längre eller kortare tid skola kunna vistas "å en lugn plats, varest kulturen sedan århundraden tillbaka haft hemortsrätt".

Donationens tredje ändamål sammanfattas under rubriken "kyrka och kultur". Donator framhåller att den kyrka som han uppfört i samband med museet utmärker "riktningen och avsikten med mina strävanden i förevarande hänseende". Inloppings- och samlingslokalerna skola utan avgift vara tillgängliga för sammankomster av "sammanslutningar stående å religiösa grunder i statskyrkans anda" och för pastor i Julita "i ändamål att befrämja det religiösa församlingslivet". "Min livliga önskan är", skriver testator, "att jag genom nu angivna bestämmelser kan verkligt befrämja det religiösa livet i statskyrkans

anda och att därigenom en kristen levande kultur skall kunna uppstå.”

Huruvida hela det med donationen förbundna stora programmet med dess många och rika möjligheter skall kunna omedelbart genomföras är ännu för tidigt att yttra sig om, då den ekonomiska utredningen ej är fullföljd. Men att underhållet av de historiska byggnadsmonumenten ej kan tåla ett avbrott är utan vidare klart. Anläggningarnas och samlingarnas öppet-hållande för den allmänhet, som sedan länge varit van att komma till Julita, torde också vara säkerställd. Den kyrkliga ungdomsrörelse, som under åren tagit fast form inom de för densamma ordnade förhållandena, skall utan tvivel kunna upprätthållas. Det återstår slutligen att se, vid vilken tidpunkt och i vilken utsträckning det blir möjligt att genomföra det storstilade projektet att verksamt främja forskningen kring det fredade monumentet. Men denna uppgift måste man betrakta som en centralpunkt i det hela, varigenom institutionen kan få en särställning och rangplats och samla omkring sig en mångfaldig rikedom av hembygdens forskningsuppgifter. Givetvis är detta även ekonomiskt sett en dyrbar uppgift, vars förverkligande kräver stora ansträngningar. Men ett stöd ligger helt naturligt i anslutningen till en central vetenskaplig institution av viss ålder, och stora möjligheter erbjuda sig därtill i samarbetet med landskapets mångförgrenade organisation på kulturminnesområdet.

Donator har pekat på att herrgårdens bevarande i oförändrat skick kan få betydelse i framtiden, då många förhållanden ha förändrat sig. Häri ligger en säkerligen mycket sann fingervisning om att institutionens värde skall komma att undergå en ständig stegring. Att Julita med alla sina historiska minnen icke i och med sin siste herres bortgång skall för framtiden behöva bli ett ödsligt och tomt minnesmärke, därför borga slutligen den ungdomsverksamhet och det forskningsarbete som donator knutit till sin högt älskade sörmländska herrgård även under dess fortsatta tillvaro.

JULITABYGDEN

ETT STYCKE SÖRMLAND MELLAN ÖLJAREN OCH
HJÄLMAREN

av Carl Fries

Där Sörmland i väster går ut mot Hjälmarén ligger Julitabygden. Dit leder från hjärtat av landskapet genom Mälarmårdens västliga förgreningar en urgammal färdled. Det är den rullstensås som likt en gigantisk vägbank, byggd av skapelsens krafter, löper mil efter mil genom bygder och skogar upp mot nordväst, genom Floda och Julita socknar, över Hjälmarsund, där den formar en naturlig bro av näs och öar över vattnet, och vidare långt upp i Västmanland under namnet Köpingsåsen. I forntidens och medeltidens århundraden bar den på sin rygg en enkel ridstig, som lyftes högt över obygdernas myrar och träsk och över byarnas vida, vattendränkta lågmarker, där gäddorna lekte i svämtiden och byfolket fram på sommaren bärgade foder åt sina kreatur. Kärr och löt har nu förvandlats till täckdikade åker-vidder och ridstigen har vuxit ut till en bred bilväg. Men vägbanans sträckning utmed åsens sida eller högt på dess tallbevuxna krön bevarar alltjämt sambandet med forna tider.

Vid Äs säteri öppnar sig utsikten över Julitabygden. Ännu större och friare ter sig denna landskapsbild från Viksberget, som dominerar gården. I väster och sydväst mot den stora sjön Öljaren utbreder sig en öppen åkerslätt, där gårdarna lysa i vitt och rött eller markeras av lummiga parköar — närmast under berget Äs och Fågelsta, vid sjöstranden Gimmersta, Julita och Väsby. Mitt emot, på andra sidan sjön, urskiljes vid klar sikt

den rika Österåkersbygden och ännu en storgård, Forsby. Bortom Öljarrens flacka dalstråk anar man Hjälmaren långt ute i väster, men kring åkerslätten i tavlans centrum sluter skogen sin mörka bård.

Den bygd man här överblickar, som landskapsstycke en samlad enhet i den stora svenska bilden, återspeglar i sin historia på ett karakteristiskt sätt de öden och omskiftelser, naturens och människans, som danat vårt land. Den mäktiga rullstensåsen, som bildar vägen hit och förbi, är ett verk av den smältande inlandsisen. Skogens mark, den steniga moränen, är också ett verk av isen, men nästa skifte i den stora skapelsesagan, det postglaciala havet, har lagt grunden till den rika åkerslätten. Det kalla slamfyllda hav som vid istidens slut svallade över Mellansverige innefattade också dessa trakter. Genom århundraden och årtusenden sjönk det fina slammet till botten och bildade den lera som ännu länge fick vänta på odlaren. Kanske donade stenåldersfiskaren med sitt ljuster och sina benkrokar i någon vasskant över den lerbotten, där arrendatorn på Julita nu kör sin traktorplog. Själva bygdens historia börjar först då vattnet drar sig tillbaka från lerslätten och överlämnar den i form av rika ängsmarker åt bronsålderns och järnålderns boskapsskötande bönder. Den moderna bygdeforskningen förmenar, att kärre-slätterna på dessa lågmarker representerade en ny tillgång av utomordentlig betydelse och att järnålderns bondebygd rent av grupperades kring de sidlänta ängarna. Här skördade man det viktiga vinterfodret, medan det bästa sommarbetet fanns att få i de vida skogsområdena. Detta gav förutsättningarna för ett fåbodbruk som jämte kärre-slätterna i dessa mellansvenska trakter bildat en motsvarighet till den primitiva bondehushållningen i Nordsverige. Däruppe i norr kan denna hushållning ännu studeras i sina sista levande yttringar. I det nutida Sörmland är den en övergiven livsform, och det är hög tid att följa dess försvinnande spår i landskapet och i folkets minne.

Det är intet tvivel att landet kring Öljarren under järnålderns senare århundraden var en betydande folkbygd. Cistercienser-

bröderna från Viby i Uppland, som i slutet av 1100-talet sökte en plats i Sörmland för ett nytt kloster, funno den här i Julitabygdens mitt. Dessa munkar voro kunniga odlare, de valde med säker blick, och en sentida betraktare erfar i Julita ännu samma stämning av givande jord, av rik äring och sommarfred som munkarna funno och förkovrade här och som alltjämt svävar över de gamla klosterbygderna, över Alvastra, Vreta, Varnhem, Riseberga.

Med klostertiden träder bygden in i den historia, som är präntad i skrift. Handlingarna förtälja, att klostrets domäner omfattade nästan hela Julita socken och därtill grannsocknen Österåker. Gustav Vasas reformation sprängde den fromma stiftelsen och dess ägodelar. Själva Julitagodsset har sedan som kungsgård och förläningsgods under 1500-talet och som enskilt storgods från 1600-talets mitt ända fram till vår tid i hägnet av en patriarkalisk styrelse bevarat mycket av sin rika natur, av gammaldags livsföring och ålderdomlig hävd. När nu den siste enskilde ägaren, löjtnant Arthur Bäckström, genom sitt testamente insatt Nordiska museet som arvtagare till kärnan i detta jordagods, tar museet emot en gåva som innefattar inte bara herrgården med de kulturskatter han samlat till belysning av gårdens och bygdens forna liv utan också ett stort stycke av denna bygd, som inskrivit sin historia i själva marken, i åker och äng, i hage och skog. Att tyda och klarlägga dessa skrivtecken är en forskningsuppgift helt i stil och stycke med Nordiska museets djupaste mening.

Vad som skall återges på dessa sidor är blott några notiser från en snabb rekognoscering och några flyktiga sommarintryck av Julitabygden sådan den möter en besökare, som för första gången strövar genom ägorna — från en söderstrand där slottet lyser fram i soligt gult mellan träden, från den breda, ljusa Öljaren, över åkerslätten, genom hagar och höga skogar långt upp mot norr, tills det glesnar mellan stammarna och bergen stupa mot insjöhavet, Hjälmarens.

En stor gård, ett jordagods med allt vad därtill hör, är en värld för sig med sin egen luft omkring sig. Julita vetter mot

solen, det är ett öppet, festligt läge. Den stora parken ger ingen tyngd, ingen möjlig skugga som kring så många andra storgårdar, den bildar bakgrund och inramning åt bebyggelsen, som öppnar sig mot sjön. Från gästgivargården vid Julita skans hör man sommardagens vågskvalp mot stranden och ser lummiga uddar sträcka sig ut mot vassar och vatten. Öljaren har slätt-sjöns dager över sig, en mjuk, förtonande, sydsvensk atmosfär. Särskilt minns jag en tidig morgon i augusti med dimma över sjön. Mot en obestämd konturlös fond gledo doppingarna sällsamt förstorade och några skrattmåsar i det drömlika perspektivet vilade högt på vattnet som vita lusteglare i väntan på vind. Vid niotiden kom brisen. Dimman upplöstes, blå himmel skymtade bortom slöjorna och österåkersstranden trädde fram som en fast horisontlinje mellan luft och vatten. En soldag, en stor skördedag strålade snart över landskapet.

Hela Julitastranden är ett sammanhängande rikt lövbryn, från kyrkan, genom Gryts hage och den höga herrgårdsparken till gårdarna i nordväst. Bortom Väsby löper en grön udde ut i sjön, skuggad av väldiga ekar, en månghundraårig beteshage, där gräsmattan breder sig jämn och fin som en engelsk parkplan.

En sådan ekäng mot vattnet är det vackraste och mest älskvärda i detta sörmländska landskap. Den är framgången ur en rik natur i förening med gammal beteshävd. Sällan göra vi klart för oss, att det behagligaste i den svenska hembygden, våra ekängar, våra björkhagar, allt detta som vi kalla natur, är skapat i ett oupplösligt samspel mellan natur och odling. Den ursprungliga vildmarken på denna plats var något annat, djupa ogenomträngliga skogar, träsk och moras, en bild som ingen rätt kan föreställa sig och ingen penna, ingen pensel beskrivit. Vad vi se, känna och älska i de svenska markerna är vårt eget verk på naturens grund, den värld som ger oss bo och bärgning.

Upptill: Ekäng på Väsby, präglad av långvarig betning.

Ned till: Gammal hagmark mot Julita löt. — Samtliga bilder till denna uppsats foto Carl Fries 1942 med undantag av nedre bilderna å sid. 33 och 34, foto resp. Sam. Lindskog 1938 och Albert Nilsson 1942.

Upptill: björkar med spår av lövtäkt vid torpet Lövågen.
Nedtill: ångslada vid det forna Djupånkärren.
Till höger: Julita skog och dess bryn mot Hjälmaren.

Till vänster: Beata Karlsson på
torpet Stigen.
Nedtill: ett torp på Julita ägor.
Till höger: Tockenöns strand.

Ur ekarnas kronor lyfta ringduvorna med smällande vingslag och från vattenbrynet mot den grunda viken segla ett par hägrar ut över sjön. Här är gott fiske för dessa mästerfiskare bland storfåglarna — det plaskar och slår överallt i vasskanterna, och därute i diset på sjön sitter en fiskare i sin eka, orörlig vid spöet, i en lång förhoppning.

Färden från Öljurens strand upp genom Julita ägor ger ett vidsträckt perspektiv över mellansvenskt landskap. Det har tre komponenter, den rika sädesbygden, med en bredd och saftighet som för tanken till själva Östergyllen, en mellanbygd, där stengiga hagmarker höja sig kring åkerlyckor med röda små gårdar och torp, och slutligen storskogen upp mot Hjälmarens. En svensk mil från söder till norr innefattar allt detta, en halvtimmes cykelfärd på vägar som kröka och stiga, dela sig och bli allt smalare för att till sist förvandlas till stigar i skogen.

Det stora centrala partiet av åkerslätten kallas Julita löt; själva namnet är ett minne av dess forna karaktär och användning. Hela löten var en ofantlig sidlänt slätteräng; delar man den förut berörda uppfattning om de stora slättermarkernas bygdeskapande betydelse, som i Märten Sjöbeck har sin upphovsman och främste förespråkare, bör man utan tvivel betrakta löten som det centrum kring vilket järnålderns Julitabygd var grupperad. Det är högst intressant att denna kärräng i bygdens mitt funnits kvar och brukats på det gamla sättet ända inemot nutiden; utdikningen skedde först på 1870-talet. Den lilla å som avvattnar löten och mellan gårdens hus söker sig ut till Öljurens blev då förvandlad till en djup och bred avloppsgrav, varefter hela området odlades upp. Slätteren på löten är ännu i gott minne hos de äldsta på gården. Om vårarna stod den under vatten; en gammal man, Karl Johan Jonsson, som dog härom året, kom väl ihåg att man hade ökstockar i löten och var själv med och letade vipägg därute.

Enligt traditionen i Julita har löten en gång varit skådeplatsen

---

Uptill: Rövning i slättermarken på Tockenön.

Ned till: Kreatursfärjan vid Tockenön.

för ett slag mellan svenskar och danskar; man förmenar att det var under Engelbrekts befrielsekrig. En del av löten kallas körgårdsfältet; här funnos före uppodlingen gravkullar, som enligt samma sägen skulle ha kastats upp över de stupade.

Öljarens strand och storbygden ligger bakom mig. Nu söker jag mig fram på en behagligt krökande liten väg genom mellanbygden. Det slår mig när jag sakta trampar mig fram genom björkhagarna, utmed åkerlyckorna, förbi de röda timrade torpen, att detta är vägen genom Gammalsverige, den forna, den riktiga svenska vägen. Den bryter sig inte som de nya, raka, breda chausséerna ut ur landskapet, ut ur markens mjuka rytmer — den går fram i förbund med terrängen, får sitt liv, sin svikt och rytm av den. Inga diken skilja den från skog och hage; ljungen blommar vid själva väggkanten och ormbunkarna hålla ut sina parasoller över den. Vägbanans utseende säger genast att det är enbetsåkdon och inga parskjutsar som format den; mellan de släta, hårda renarna, tillskapade av hjulen, förträffliga att cykla på, löper i mitten en djup ränna, urgröpt och uppluckrad av hästens hovar.

Redan ett stycke ovan gården börja hagarna. Först är det Julita kohage, en gammal hagmark av björk, al och ek som röjts upp och glesats ut under de senaste fem åren. På många andra ställen i Mellan- och Sydsverige, där gamla hagar förvandlats till kulturbeten, har man gått fram våldsamt, huggit bort alla träden och skapat fram en kal stubbmark, som i varje fall ur landskapssynpunkt är allt annat än tilltalande. Här i kohagen har uthuggningen skett med en viss måtta, så att spridda ekar och björkar lämnats kvar och åtminstone något räddats av den åldriga beteshagens säregna skönhetsvärden. En ännu mera lyckad röjning visar en angränsande hagmark, tillhörig Källarboda komministerboställe, vars ägor ligga omramade av det stora Julitagodset. De kvarstående glest spridda björkarna utgöra intet hinder för gräsväxten, och det anses tämligen allmänt, att kreaturen trivas bättre på sådana beten som inte helt berövats de skuggande träden. Vi få hoppas, att denna åsikt slår igenom innan det är för sent.

En helt annan bild visar nästa stora område av det gamla beteslandskapet, Julita torparens kohage. Den var en gång, som namnet anger, gemensam betesmark för torparnas kreatur. Ursprungligen var den avhägnad från tillstötande skogsmarker, men för 30 à 40 år sedan tog man bort gårdsgården och lät kreaturen gå fritt på hela skogen. De betade bort lövuppslaget, så att de yngre skogskulturerna här äro nästan utan björk, ett beklagligt förhållande med hänsyn till markens mullhalt, som enligt skogsmännens erfarenhet förbättras genom lövträden. Nu har emellertid sedan fem år tillbaka allt bete upphört, någon röjning har ej på länge företagits och den gamla hagmarken får övergå till skog.

Den boskillnad mellan skogs- och betesmark, som här skett, genomföres i nutiden på samma sätt över stora delar av vårt land. Det är en åtgärd av mycket vidsträckt verkan på landskapets karaktär. De breda stråk av hagmarker, som ända intill nutiden omgivit inägorna kring gårdar och byar och bildat ett ljusst och vackert mellanled mellan bygden och den slutna skogen, överföras nu till skog eller förvandlas till kulturbeten och utplånas sålunda snabbt inför våra ögon. Därmed försvinner ett grundläggande drag i det gamla Bondesverige, en landskapsbild som i sitt skira behag alltid ansetts tillhöra det typiskt svenska.

I det sydsvenska högländet, där fåbodbruket aldrig haft någon genomgripande betydelse, var det först och sist hagmarksskötseln som säkrade det viktiga sommarbetet. Den försiggick där — och gör det ännu på sina håll — enligt en gammal intressant arbetshävd, som ännu ej tillräckligt uppmärksammats av bygdeforskningen. I Sörmland torde fåbodväsendet enligt Märten Sjöbeck mestadels ha uppgivits redan på 1600-talet, och efter den tiden har hagen här spelat samma roll som i Småland.

Vinterfodret tillvaratogs med stor omsorg inte bara från den väldiga löten utan också från dussintals större och mindre kärrängar, som lågo kringspridda över de vidsträckta ägorna, ända långt uppe i skogen. Jag fick ett starkt intryck av detta, då jag en dag genomvandrade hela Julita tillsammans med

godsets skogvaktare Einar Gustafsson, som tillhör en gammal julitasläkt och som hade mycket att förmåla om denna kärrslätter. Varje arrendehemman och torpställe under godset hade sin slätter på ett eller flera kärr. Till Kil, en numera riven arrendegård, hörde Kils ängar. Skogvaktarens mor, som växt upp på detta ställe, var i sin ungdom med om slätten här. Till den stora utgården Roxmo hörde Tovhultakärret, till Tallmon, ett av torpen, Tallmo kärr, till Berg, Lövåker och Djupanboda andra kärr med namn efter dessa ställen, o. s. v. allt igenom. Nu är kärrslätten helt borta och alla dessa kärr och sidlänta ängar utdikade och uppodlade eller igenvuxna med skog. Vi kommo till den ena forna slätterrängen efter den andra och funno dem som välskötta mossodlingar i skogen. På Djupanboda kärr frodades nu i vackra rutor vete, blandsäd, fröklöver och potatis. Men i skogskanten mot den öppna mossäkern står den gamla ladan från kärrslätterns tid ännu kvar som ett forngrått minne. Gaveln åt skogssidan och de båda långväggarna äro byggda av liggande knuttimrat gärdsel, den främre gaveln med dörröppningen av stående plank.

Det var här liksom i andra landsdelar vallodlingen som ersatte ängs- och kärrslätten. Dess sena genombrott i Sörmland belyses av ett litet släktminne, som meddelats mig av lantbrukaren Filip Andersson i Gnesund, Årdala socken. Hans fars morfar, som arrenderade Hallebro i Årdala, inköpte i Nyköping omkring 1850 några skålpund klöverfrö, det första han eller någon annan i socknen överhuvud taget hade sett. Han sådde in det i rågen och hade nästa år en präktig vall. Detta var den första insåning som skedde i Årdala.

I och med att kärrslätten blev överflödigt genom vallodlingen var det angeläget att på annat sätt nyttiggöra de många sidlänta ängarna. Genom dikning blevo de användbara för spannmålsodling; det stora uppsving i fråga om utdikningar, som karakteriserar 1800-talets senare del, måste sålunda sättas i direkt samband med denna omläggning av brukningsformerna.

Även i dessa trakter skaffade man förr genom lövtäkt ett

värdefullt tillskott till djurens vinterfoder. Lövet synes i Sörmland huvudsakligen ha tagits från asp och björk; asparna fälde man för att komma åt lövet, björkarna hamlades i vissa fall och fingo därigenom det egendomliga utseende som är välbekant från många gamla bondebygder — med stammen på manshöjd uppdelad i ett flertal ståndare ungefär som en mångarmad ljusstake. På mina strövtåg mellan torp och gårdar inom Julita domäner såg jag på flera ställen sådana "ljusastaksbjörkar", t. ex. vid Lövhagen och Lilla Daviken.

Ett och annat av de många torpen i Julita mellanbygd står numera öde, flera av de små åkerlyckorna äro på väg att förvandlas till äng och skog. Också i detta stycke ger denna skogsbygd en utblick i stort över otaliga svenska avsides bygder av samma karaktär. Nedlagda torp, rivna backstugor, där bara spiselmurens rester i en krets av lavgrå äppelträd markera platsen för ett hem i skogen, äro stumma vittnesbörd om den avfolkning av skogsbygderna som skett under de senaste mansåldrarna. På andra håll, i magrare och ännu mera avlägsna trakter, har denna avfolkning gått mycket längre än här — till ett fullständigt utslöcknande av mänskligt liv. I det inre av det stora Kroppefjäll i Dalsland såg jag för några år sedan en sådan skogsbygd i det sista döende stadiet. Det var en ödslig, sällsamt gripande syn. På en kvadratmil, där för ett sekel sedan hundra rökar stego mellan skogsåsar och myrar, mellan bergknallar och gården, finnas i denna dag några tiotal hopsjunkna ödestugor med tomma, gapande fönster och två eller tre hybbelen, där en gubbe eller gumma sitter ensam och funderar.

Detta är den ena, den tomma sidan av den väldiga förskjutning i svensk bebyggelse som skett. Den andra sidan har man för ögonen i våra städer och snabbt växande industriorter och stationssamhällen. Djupt ingripande omvandlingar i vårt folks hushållning med mark och nyttigheter ligga bakom detta. Ungdomen stuges till de nya arbetsplatserna och gemenskapen, där upplysningen sprider sitt sken på gott och ont, och ingen vill längre bo ensam i skogen. Men forskningen har i de döende skogsbygderna ett ännu långt ifrån genomarbetat fält; den hus-

hållning, som gav den knappa bärgningen och med ängs-, myr- och sjöslätter, med lövtäkt och hagmarksbruk satte sin prägel på dessa utbygder, är ett stort kapitel, vars material nu snabbt multnar ner och växer igen.

Bortom mellanbygdens hagar och torp tar storskogen vid. Det är höga tallparker och täta kvarter av ungskog om vartannat; på det hela taget gör skogen, hur värdefull den än är, intet samlat starkt intryck. Avverkningarna ha rivit upp helheten och de gamla trakthyggena med sina enstaka frötallar trasa sönder horisontlinjen som överallt i våra mellansvenska skogsmarker. Trakthuggningen är numera övergiven här som annorstädes och ersatt med mjukare och mera följsamma metoder för timrets utvinning, men dess spår i skogsbilden stå länge kvar.

Självfallet måste vi betrakta det moderna skogslandskapet som en mellanform mellan natur och odling på samma sätt som hagen och lövängen. Det förefaller då som en motsägelse att vårt estetiska medvetande gör uppror inför kulturskogen men accepterar hagar och lövängar. Motsägelsen finns där men är säkerligen till en del psykologiskt betingad: skönhetsuppfattningen är mer traditionsbunden än man egentligen vill erkänna; vi ha haft god tid att leva oss in i bygdens gamla landskapsbilder men ännu inte hunnit vänja oss vid den nya skogsbilden. I skogen söka vi alltjämt det ursprungliga och finna det någon gång, men endast i detaljer, aldrig i stort. Så är det också på Julita. Tämligen kallsinnig strövar man genom de välskötta skogsparkerna och fördjupar sig till sist i en avlägsen vrå, där något av den forna vildheten ännu finns kvar. Den vrån heter Långdalen. Här står skogen överårig, ett par hundra år gammal, mäktiga tallar och granar, veritabla storverksträd. Och just här i skogens innersta högsal ha Hjälmarens sista havsörnar en gång haft sitt bo. Detta är den forna skogen, örnskogen mot det svenska innanhavet, en verklighet som svarar mot fantasiens bild. Kring en liten tjärn sluta sig de väldiga tallarna, och deras breda kronor, "uttrampade av örnarne", som skogvaktaren säger, med en och annan vresig gren överst

under himlen, tyckas ännu stå där och vänta de kungliga fåglarna tillbaka. Den tall som bar örnböet blåste sönder för fyrtio år sedan. Var örnarna nu bo vet ingen, men så mycket är säkert att det gamla örnparet ännu är i livet och fostrar sina ungar i ett nytt näste. Folket som bor på öarna i Hjälmaren, på Tockenön och Vinön, ser varje år på eftersommaren örnfamiljen komma seglande ut över sjön. De komma alltid från öster, från denna höga skogssträckning. Vårt land har ännu rum för en sådan hemlighet som ett okänt örnbö.

Från örnskogen är vägen ganska kort ut till den höga hjälmarkusten. Marken stiger med lavklädda hållar, och med ens öppnar sig i ett ofantligt perspektiv hela Hjälmaren, härligt blå i sommarsolen. Från skärgården utanför Hjälmarsund och Stora Sundby löper den norra stranden som en smal rand ut åt väster och försvinner i fjärrdiset. Där går Storhjelmaren ihop med himlen till en havets horisont. Men i sydväst, bortom Julita höga land, bortom Bäckön och Bergaön, skymtar ett led av öar. Det är Väsbyön, Lillön, Tockenön och Vinön på gränsen mellan Stor- och Sörhjelmaren. Dessa öar i den stora sjön bilda avslutningen på landet mellan Öljaren och Hjälmaren.

Tre av de fyra öarna, Väsbyön, Lillön och Tockenön, ha sedan gammalt tillhört Julita gård. Vinön ligger inom Närke och är ett kapitel för sig. Av Julitaöarna är Tockenön den största och märkligaste, vida berömd för sin härliga lövrika natur. Här byggde den siste herren till Julita ett litet sommarresidens, och hit drog han sig ibland tillbaka för att i pastoral stillhet njuta av fågringen. Det var honom angeläget att söka för framtiden bevara denna skönhetsvärld, och i sitt testamente föreskrev han därför att Tockenön och Lillön skulle undantagas från gården och som nationalpark överlämnas till staten.

Tockenön är emellertid sedan gammalt bebyggd med ett torp, som omfattar ungefär tre tunnland åker, tre tunnland tomtmark med gästgård och bortåt fem tunnland inhägnad slåttermark. Det brukas sedan 40 år tillbaka av fiskaren Karl Eriksson, vars släkt bebott stället i 200 år. Ön användes till betesmark dels

för hans egna djur, dels för ett rätt stort antal ungdjur från gården, vanligen omkring tio hästar och tjugo kvigor.

Allt detta, torpet och betesgången, finnes anmärkt på en "Geometrisk charta uthaf Julita Kongs-Gård och thess underliggande Lägen-heter, författad Åhr 1735". I den till kartan hörande texten beskrivas öarna på följande sätt: Väsbyön är "en öppen hålme... Består af bärg och stenig mark med... Ahlskog, löfträn och lindar... muhlbete för 10 hästar halfwe sommaren. Tackenön, ännu en större och nyttigare hålme... af lijke skogväxt och betesrijk för 50 à 60 nöth $\frac{1}{2}$ sommaren. Hwaruppå ett fäbonäste finnes opbyggt för en tårpare som skall hafua vård och inseende på kreaturen. Till hwilket näste nu är opgiord åker... af sändmylla och öhrjord... såsom ock någon afständig stenig gräsmark på nästgräntzande Boholme och Lillöh..."

Här framträda alltså för mer än tvåhundra år sedan konturerna av en genomgripande mänsklig verksamhet på dessa hjälmaröar med odling, bete och fäbodbruk. Detta lät förmoda att man här måste räkna med ett landskap som grundligt omformats av människohand — något helt annat än den ursprungliga natur som avses i lagen om nationalparker. Denna lag förutsätter heller icke att någon skötsel av en nationalpark skall förekomma annat än genom bevakning. I lagens första paragraf stadgas sålunda bl. a. förbud mot att fälla eller skada växande träd, borttaga växter eller växtdelar, uppföra byggnad eller stadigvarande bostad, verkställa odling eller hålla kreatur på bete. Men om en starkt kulturpräglad landskapsmiljö skall kunna bevaras är det nödvändigt att fortsätta den verksamhet som format landskapet. Skydd åt ett sådant område kan därför icke genomföras i enlighet med nationalparkslagen.

Det är intet tvivel om att löjtnant Bäckström avsett att bevara Tockenön och Lillön sådana han själv lärt känna och älska dem. För att få skyddet av öarna anpassat på riktigt sätt var det alltså av vikt att närmare granska deras natur. En sådan besiktning föranstaltades därför av stärbhuset och anförtroddes åt sekre-

teraren i Svenska naturskyddsföreningen fil. lic. Nils Dahlbeck och författaren. Vi vistades på Tockenön och Lillön under några dagar i slutet av maj 1942 och kunde snart konstatera att öarnas beskaffenhet allt igenom är sådan som förmodats.

Frånser man torpets inägor, utgör hela Tockenön en svagt kuperad och tämligen stenfri betesmark, bevuxen av en sammanhängande lövskog med enstaka grova tallar och ett fåtal mindre granar. På torrare mark består skogen främst av ek, ask och lind, däribland en mängd verkliga trädjättar. Det är också gott om vildapel. Mindre grupper av alm, asp, björk, hägg, lönn och rönn och en bård av alar utmed stränderna fullständiga bilden av ett lövrikt paradiset här långt ute i sjön med de speglade vattenytorna runt omkring.

Liksom i alla av ålder betade skogsmarker är genomsikten under kronorna ganska vidsträckt; buskar saknas nästan fullständigt. Några obetydliga glest vuxna hagtorns- och nyponbuskar förtaga ej den förnäma, nästan parklika prägeln. En sådan landskapstyp som denna skulle, om den lämnades åt sig själv, gå fullständigt förlorad, växa igen och förfalla till något tämligen onjutbart, som alls icke vore att jämföra med ursprunglig lövskogsnatur.

Lillön har till sin karaktär tidigare varit ganska likartad med Tockenön. Den betas emellertid ej numera och företer därför ett stadium av igenväxning, som med ymniga uppslag av ask och hägg ger ett begrepp om hur Tockenön skulle te sig som nationalpark om tjugo år. I skogsbeståndet urskiljer man tre åldersgrupper, nämligen en äldsta grupp av stora lindar och askar samt ekar och några grova tallar, en omkring åttioårig generation av ask, al och björk i tämligen rena dungar och slutligen ungskog av ask, hägg och något alm. Alla gamla grova lindar och askar visa här liksom också på Tockenön tydliga spår av hamlings förlovtäkt.

Genom de här i korthet refererade iakttagelserna i terrängen och genom samtal med torparen Karl Eriksson och hans familj kunde vi i stora drag rekonstruera brukningen av öarna under det senaste århundradet.

Åtminstone fram till början av 1860-talet användes hela Tockenön och Lillön som slättermark för Julita gård. När slättern verkställdes och höet inbärgats i de på öarna befintliga ladorna, överfördes från Julita mjölkkor, som fingo beta slättermarken. Korna sköttes av tre flickor från gården, och av mjölken kärnades smör, som roddes över till fastlandet. För korna fanns en sommarladugård, ett "kohus", med bås för 20 à 25 djur. Här förekom alltså ännu efter mitten av 1800-talet ett fåbodbruk liknande det som omnämnes på kartan av år 1735. Detta torde vara en av de sista relikterna av fåbodväsen söder om Uppland—Västmanland.

Under senare årtionden har slättern allt mer inskränkts och mjölkorna ersatts med ungdjur och hästar. På Lillön slogs ännu för tjugo år sedan en inhägnad, alltjämt öppen yta i öns inre. Den lada som tidigare funnits här flyttades dock redan på 1880-talet till Tockenöns västra ände, där en grund vassvik, Burviken, genom sjösänkningen förvandlats till en äng, som ända fram till 1910 var inhägnad för slätter. Kohuset och samtliga ängslador äro nu rivna.

Så ter sig alltså bakgrunden till den landskapsbild som Tockenön och Lillön i nutiden uppvisa. Sedan detta material bringats till Vetenskapsakademiens kännedom, har akademien förklarat sig övertygad om att öarna ej lämpa sig för den enligt testamentet tillämnade avsättningen som nationalpark. Akademien har i stället uttryckt den förhoppningen, att det måtte beredas Nordiska museet möjlighet att övertaga öarna och för framtiden förvalta dem i testamentets anda och mening. En sådan framtida vård av dessa ur både historisk och allmän landskapssynpunkt så värdefulla delar av det gamla Julita bör söka konservera det nuvarande tillståndet genom att låta slätter och bete fortgå som hittills och därtill övervaka skogsväxten med hänsyn till de mäktiga trädens trivsel.

De uppgifter vi kunde inhämta på Tockenön kompletterades väsentligt, ja fingo det levandes egen varma prägel då jag en dag längre fram på sommaren hade den oväntade lyckan att sammanträffa med en av dem som varit med om det forna

slätter- och fäbodlivet därute på ön. I torpet Stigen på godsets ägor bor Beata Karlsson, nu 94 år gammal. Dopnamnet har hon fått efter sin matmoder, den sista friherrinnan Palbitzki, född Beata von Ungern-Sternberg. Man påminnes om de ord Olof Eneroth år 1869 nedskrev i sin skildring av herrgårdslivet på Julita: "Födes ett barn på godset, så äro husbonden och hans hustru sjelfskrifna faddrar och alla barn på Julitagodset heta också Matts eller Beata efter dem . . . De fem lederna af Palbitzki släkten hafva lefvat och dött med lika många leder på hvarje underlydande gård och torp . . . tiderna igenom. De hafva samma växt och de älska hvarandra, som voro de alla en enda släkt. Det är patriarkalismens vackraste sida."

Den lilla Beata från torpet kom redan i tioårsåldern i friherrinnans tjänst och en av de första somrarna fick hon följa med ut till fäboden på Tockenön som "spolflicka"; benämningen skall strax få sin förklaring. När hon sedan kom i ton-åren var hon också med om slättern därute. Mor Beata har ett utmärkt minne för allt som hände förr i tiden, och hon berättade nu för mig, där hon satt rak och klarögd på torpets förstukvist, om livet på Tockenön för åttio år sedan.

Först på sommaren skickades drängar och pigor med full matutrustning från de många arrendegårdarna ut till ön för att slå gräset; det hörde till arrendatorernas skyldigheter att fullgöra slättern. Pojkarna slog och flickorna räfsade, höet lades ihop i "valm", och varje valm togs sedan hel och hållen på hävlar in i ladan; det fanns tre sådana på Tockenön. Några dragdjur användes inte för höskörden. Det var ett roligt liv, inga gamla voro med, "bara pigor och drängar, kan han förstå!" Den gamla ler för sig själv vid ett minne som hon inte berättar. Om kvällarna dansade man på kohusetts skulle. Det var dans det, menade mor Beata, nu är det inte mycket med dansen. "Kom det några regntårar, då kunde en börja bli gla", för då vart det dans på dagen också — och så drog det längre tid innan slättern blev färdig.

Sedan kom den stora utskeppningen av gårdens kor. Den försiggick i en präms från Fiskeboda hamn. Med korna följde de

tre flickor från herrgården, som skulle vara fäbodpigor för som-
maren. Var höskörden inte färdig på Tockenön, hade man först
korna på Lillön, där slåttern vid denna tid, ett stycke fram på
1860-talet, tydligen redan var nedlagd utom på den inhägnade
biten. Flickorna bodde i ena hälften av torparens stuga, som
var försedd med två kök. De mjölkade korna morgon och kväll,
och mjölken ställdes i flata lerbunkar ovanpå varandra på hyllor
ända upp under taket i mjölkboden. Här fick den stå i flera
dygn och surna, innan den skummades. Så kärnade man smör,
och torparen hade i uppdrag att vid lämpliga tidpunkter ro över
med smöret till Leppe på fastlandet. Det var också hans skyl-
dighet att göra regelbundna turer till Fiskeboda för att hämta
ut "jumfru" Beata Stina från herrgården, som skulle inspektera
flickornas arbete och se över smörtillverkningen. Korna fingo
gå ute natt och dag utom framåt hösten, då kohuset kom till
användning som nattkvarter.

De tre fäbodflickorna voro strängt sysselsatta. All tid som
inte gick åt till mjölkning och smörberedning ägnades åt väv-
ning. Linet odlades och bereddes på godset, torparhustrurna
spunno det för herrgårdens räkning, och så fördes garnet, vin-
nat och varpat, i form av "vävrumper" ut till ön. Här satte
man upp vävarna i två vävstolar, en för grövre tyg, "lärt", en
för finare klänningstyger. Spolningen sköttes av ett litet flicke-
barn, "spolflickan", som lärts upp i konsten av en madam på
gården och var med de tre vuxna flickorna på ön. Det var många
alnar tyg som gick åt på Julita gård; på den tiden var tjänar-
staben talrik och det ingick i lönen att få kläder. Gårdens skräd-
dare, Lars i Gatstugan, sydde åt madammer, mamseller, jung-
frur, pigor och drängar.

Allt detta berättade mor Beata en dag i augusti 1942. För
henne var det självklara erinringar från ungdomens dar, men
för mig en bild ur vår historia, ett stycke dagligt liv i Norden,
ännu levande i en människas minne och ord.

FRÅN VERNER VON HEIDENSTAMS BARNDOM

OLSHAMMARMINNEN PÅ ÖVRALID

av *Martin A. Ohlsson*

På en av de många skisser Verner von Heidenstam gjort till sitt sista hem, Övralids corps de logi, ser man Hans Alienus med vandringsstaven i handen nalkas byggningen. Framåtlutad pressar han sig genom den slitande höstvinden, slängkappan pöser upp som ett ovädersmoln och i luften irra löven likt osaliga andar, hemlösa. En flock mörka fåglar ha lämnat trädets skälvande grenar, skrämde av vandrarens steg. Från husets medeltidsartade, släta murytor stirra fönstergluggarna som undrande, hemlighetsfulla ögon, omöjliga att utforska, men för den som lever innanför dem öppnande sig mot oändliga vidder, följande naturens lugna livsrytm och människornas tramp. Ännu en gång får pilgrimen återvända till ett hem. Det är inte till barndomshemmet Olshammar — bolmande fabrikskorstenar skrämde skalden, och det är inte till kraftdagarnas Naddö. Herrgården vid Vadstenaviken tillhörde minnenas värld. Det blev dock till en plats, som han var väl förtrogen med från sina tidigaste år. Övra Lid hade alltid varit ett kärt utflyktsmål och när skalden fick reda på att den lilla gården var till salu, var beslutet omedelbart. Från den byggnad i karolinsk stil, som han lät uppföra — han följde ej den förutnämnda skissen, men husets atmosfär är densamma, eremitens — kunde han dock med ögat nå sina gamla tillflyktsorter. Olshammar ligger i norr, därborta där solen vänder vid midsommartid, och Naddö, där

den på årets kortaste dag blekt färgar isarna vid sin nedgång. Häruppi från Övralid kunde skalden med tankarna mot Ols-hammar och Naddö famna om sin rika levnad, symboliserad av Vätterns hemlighetsfulla, skiftande vidd, dess heta yra i stormarna, dess vita skimmer i juninatten.

I det yttre leva minnena. Mitt ute i sjön söker solbryggan stöd på Skärvesten. Där går Birgittas väg. För Heidenstam betydde Vättern icke sjörå utan Birgitta — för nutidsmänniskan som studerar skalden blir Vättern synonym med honom själv. Stiga vi in genom de öppnade tunga ekdörrarna med sina portklappar från Siena, skola vi helt naturligt möta en mängd minnen av personhistoriskt intresse. De allra flesta av dessa härröra dock från skaldens mognare år och ifråga om det mest miljöskapande inslaget — möblerna — är det övervägande flertalet anskaffat till nybyggnaden på Övralid. När Heidenstam en gång sålde Naddö, övergav han nämligen också större delen av de gamla släktmöblerna (de finnas hos den nuvarande ägaren till Naddö). Tanken på ett nytt hem låg honom då fjärran. Övralids miljö är dock så sammansmält, så personlig, att man ej kan tänka sig annat än att det är i en ursprunglig gammal herrgård man går, att anfäderna på de gamla porträtten skåda ned på samma inventarier, bland vilka de själva en gång gått och sysslat. Blott någon enstaka möbel skola de emellertid känna igen, men de veta, att i lådorna och i de gamla schatullen, som stå på hedersplatser, mängder av minnen dölja sig för turisternas blickar. Vi skola här i det följande se på en del av dem, framförallt sådana föremål, som kunna illustrera skaldens berättelser i "När kastanjerna blommade", de posthumt utkomna minnena från barnåren på Olshammar.

När man föreställer sig Verner von Heidenstams barndom framstår den som en enda solig vistelse på landet med Ols-hammar, Tiveden, Vättern som huvudrubriker och tant Lott, tant Molly och Mormor som underrubriker. Det är skalden själv som delgivit oss denna uppfattning. I själva verket är det emellertid blott under ett par snabbt förrinnande sommarmånader varje år, som barnet fick leka och den blivande diktarens fantasi

fick näras på morföräldrarnas gård. Resten av året, hösten och den grå vintern, pressades han av de tunga storstadsmurarna. Men om denna tid nämner han litet. Då drömde han sig tillbaka till de gångna ljuvligheterna och såg framåt mot den kommande sommaren. Denna stadsvistelse betydde dock mycket för hans utveckling som skald. De grå stadsgatornas tristess blev för honom kontrasten, som framhävde lantlivets ljushet och naturens under. Han sjunger också ur sitt hjärtas innersta:

”Den som lyss som liten slarv
till skogens dån
får annat arv
än den som föds vid en gata.”

Minnena gå i de flesta fall tillbaka på dessa sommarmånader. Mest levande framstår kanske Olshammar i de delar av det gamla herrgårdsbiblioteket, som nu med sina gyllene ryggar lysa från en vägg på Övralid. Det var till det rum, där dessa stodo, som den lille Verner genast skyndade, när han efter sin långa färd från huvudstaden äntligen med mor och hunden Tim nådde drömmålet. Till en början var det nog ej i så hög grad för böckernas egen skull, som för att han där alltid kunde vara säker på att finna sin mormor. Hon var outtröttlig i att läsa ”och det enda som kunde förmå henne att lägga boken åt sidan var om hon framför sig hade en fullt värdig schackspelare”. I Övralids bokrader kan man taga fram hennes gamla Lidnerupplaga, som hon över allt annat älskade och när man i andakt bläddrar i den, så ser man bilden av den lyssnande lille pojken vid mormoderns fötter och som en andeviskning hör man hennes ”lägmälda stämma, som en liten blyg skolflicka”. Det är ej meningen att vi här ska fördjupa oss i biblioteket, det är andra ting vi framförallt skola stanna inför. Författaren kan emellertid ej låta bli att taga fram de fyra präktiga volymer, som stå längst ut på en hylla och påminna om, att det var dessa böcker som en gång — enligt skaldens egen utsago — öppnade vägen för honom mot diktens värld. Det var dessa volymer, som tant Molly,

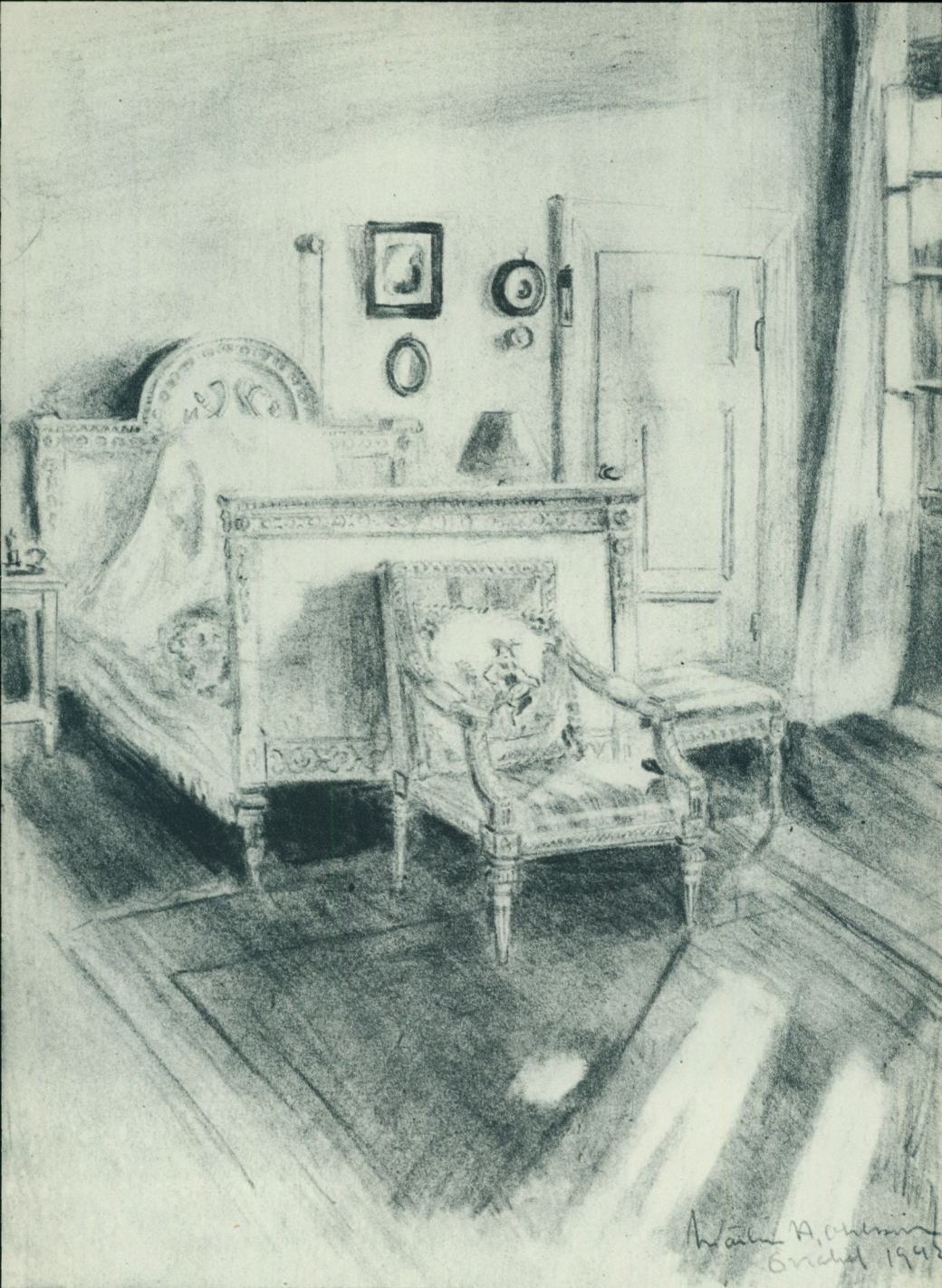
"en av de av försynen så väl valda tanterna", som Pär Lagerkvist säger, en dag i Olshammars trädgård förde honom till. Det är "Tausend und eine Nacht". Det var, när dessa böcker öppnade sina "gyllne portar", som Heidenstam första gången påtagbart förnam diktarkänslan. "En dröm steg upp, en förut ej känd längtan, att slippa ut ur reden, att få vingar och flyga över hela jorden, från land till land, från tid till tid bort i fjärraste fjärran."

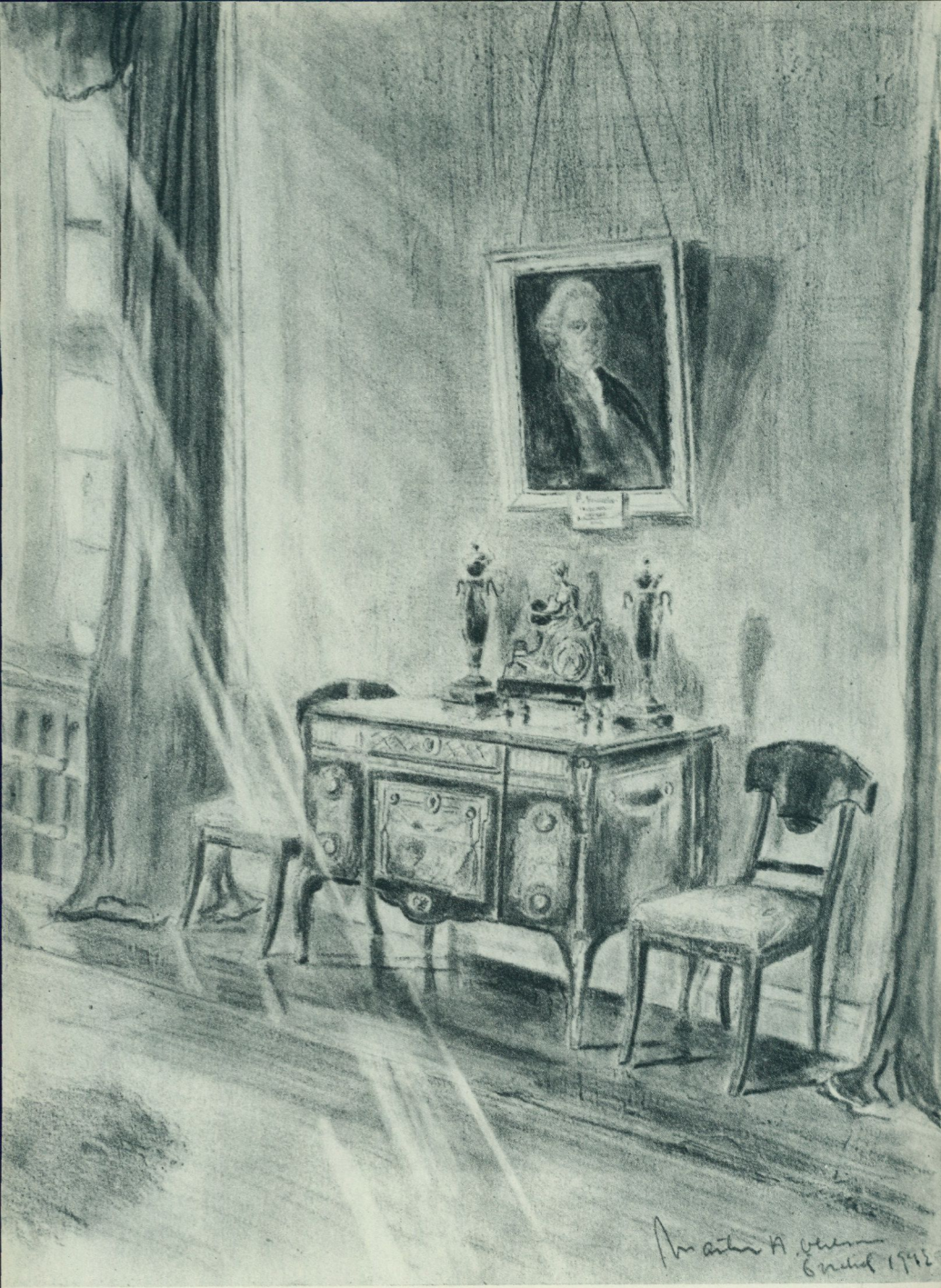
Skaldens påstående om att endast en skicklig schackspelare kunde rycka mormodern ur böckernas värld får naturligtvis tagas med en viss modifikation. Beata Rütterskjöld hade också andra intressen än de rent intellektuella. Som varje dåtida herrgårdsfru var hon mångkunnig och naturligtvis finns det en mängd alster som vittna om hennes flit vid sybågen. Det är framförallt korsstynsbroderade kuddar. Och att hon hade konstnärliga anlag framgår av det nätta bord i Övralids bibliotek, vars skiva hon bemålat med rosor. På sargen få vi genom en anteckning upplysning om att snickeriarbetet utförts av Olshammars trädgårdsmästare. Den gamla majorskan hörde till den generation som levat i det världsomspännande skimret av Napoleon I:s gestalt och hon var liksom många av sina samtida en passionerad beundrarinna av korsikanen. I den svenska herrgården vid Vätterstranden fanns en mängd Napoleonkuriosa. Heidenstam berättar: "Otaliga planschverk på hyllorna förhärliga hans storhet. Från en liten vendômekolonn av alabaster överst på ateniennen betraktar han med korslagda armar familjens liv. Utan att taga av sig sin famösa hatt deltar han i måltiderna gestaltad som skaft på bordets ringklocka, och under väntan på min tillväxt mönstrar han på ett litet leksaksur nere i barnkammaren en skyldrande grenadjär." Dessa och flera andra minnen finnas ännu på Övralid.

Tanterna Lott och Molly nämndes i förbigående. De ha båda spelat en stor roll i den lille Verners liv. Hans fantasi var nog

---

Sövrummet på Övralid. Framför sängen står stolen, i vilken von Döbeln en gång brukat sitta. Teckning av författaren.

för avancerad för att jämnåriga skulle förstå hans lekar. Kan-
ske de ej heller riktigt ville foga sig i den diktatorsroll han då
gärna ville spela. Men de båda gamla tanterna förstodo honom
och tant Lott gjorde han till drottning i sagoriket Lajsputta.
Ingen jämnårig fick sålunda den äran utan den gamla tanten,
som till det yttre ingalunda var så drottninglik. Tant Lott var
hans bästa lekkamrat. Det var först efter hennes död, som den
andra gamla damen började spela någon roll. Lekte ej den lille
pojken med någon av tanterna, var han ensam med sina tenn-
soldater och dockor. Lekarna voro många och så äro också min-
nena på Övralid efter dem.

Författaren till dessa rader var en dag sysselsatt med att in-
ventera den stora cassonen i hallen. För några korta stunder
fingo dess skatter skåda dagens ljus. Där lågo gamla testa-
menten, där gulnade faderns diplom och patentbrev på hans
berömda fyrkonstruktioner, men också den andra sidan av hans
väsen, konstnärens, dokumenterades. Där funnos musikaliska
utkast, dikter och noveller, allt av faderns hand. Där låg även
den märklige mannens sista önsknigar med förordnandet om
att hans aska skulle strös ut över Vätterns vågor. Blandade med
dessa papper lågo Röhl-teckningar och andra familjebilder. Det
tog lång tid att inventera denna kista, längre än beräknat i varje
fall. Några gästböcker grepo inventeringsmannens intresse. I
den äldsta stod som första namn August Strindberg och i
naddöbokens brokiga flora funnos många rara namn. På ett
uppslag lyste konungens och drottningens, på ett annat Holger
Drachmanns. Skyddande över det hela låg en värja och en kask,
minnen från Olshammars ägare och enväldshärskare, skaldens
morfar, majoren Carl Rütterskjöld. Det hade varit en stram
herre, som aldrig bugade sig för någon. I varje fall icke sedan
”han tog avsked från regementet och slängde undan värja och
epåletter i en garderob”. Men man erinrar sig honom i detta
sammanhang också från en annan bild som skalden ger. De

Från biblioteket på Övralid. Den gustavianska byrån och ättefaderns porträtt.
Teckning av författaren.

långa vinterkvällarna brukade majoren underhålla familjekretsen med berättelser om sin Romresa, kanske visade han också sina pennteckningar från färden. Skalden berättar, att hans morfar då ofta var sysselsatt med att repa silvret av sina gamla uniformer. Detta lät han sedan smälta ned och gjuta till en stor soppsev. Denna finnes på Övralid och skalden brukade gärna visa den, när talet föll på Olshammar och morfadern.

När allt var upptaget ur cassonen gapade den tom och vändande på att åter få fylla sin funktion. Det var först när författaren åter skulle börja lägga ner skatterna, som han upptäckte att kistan ännu ej hade uppenbarat alla sina hemligheter. På dess botten glimmade ett litet föremål. Författaren tog upp det och höll i sin hand ett miniatyrsvärd. Med ens stodo två bilder för honom. Den ena visade hjälten från de finska krigen, generallöjtnanten Ernst von Vegesack, skaldens mormors far. Miljön var det rykande, larmande slagfältet, där hans tappra bravader gav honom svärdet till svärdsordens riddarvärdighet. Det var tydligen detta svärd, som låg i kistan. Den andra bilden visade en fredligare miljö: ett rum på Olshammar. Huvudfiguren var ett litet barn, som höll på med att leka vad för hans mormors far hade varit verklighet. På den utfällda skivan till en gammal empirechiffonjé rasade slaget. Chiffonjén var av den sort, som väl de flesta någon gång sett, med kolonner och speglar i den inre fasaden. Många tennsoldater stupade. Pojken gav dessa en högtidlig begravning och den gamla möbelns lönnfack blevo gravkamrar. Just när pojken skulle begrava en fallen soldat, fann han i graven ett litet föremål och nu låta vi honom själv berätta: "I det nedersta gravvalvet hittade jag i ett dammigt hörn ett svärd av silver, som knappt var så långt som mitt lillfinger. Det blev spegeltemplets förnämsta palladium. Min mormors far hade fordöm burit det över sitt hjärta och säkerligen hade det för honom betytt mycket. Litet förstod jag, när mina dockor i stridens hetta stötte det svarta och enkla svärdet krokigt mot varandras hårda kroppar, att det var en så högt skattad utmärkelse att till och med en fransk kejsare ännu i graven behöll det på sitt bröst. För mig var det en leksak, som

slutligen blev bortglömd och förkom." Något tvivel om att det är den gamle krigarens stolthet och den unge Heidenstams lek-sak, som återfanns i kistan, torde ej behöva råda.

Chiffonjén, "spegeltemplet", står ej på Övralid. Det är bland andra heidenstamska familjemöbler fortfarande på Naddö och tiger om den blivande skaldens fantasifulla lekar. Soldaterna, som kämpade och som ibland fingo sitt banesår av det lilla svärdet, finnas dock. I vindens dunkel lyser storseglet till en modellbåt, som den mångkunnige överstelöjtnanten gjort åt sin son. I dess skans och lastrum vila kämparna, alla numer högtidligt rullförda i Övralids inventarium, även de som få betraktas som stupade eller på annat sätt till krigstjänst odugliga. I denna båt ligga också de dockor, med vilka den unge Heidenstam lekte ända till sitt fjortonde eller femtonde år. Det är små porslinsfigurer, av den typ som även i våra dagar någon gång brukar förekomma vid kuverten på barnbjudningar. I samband med tant Lott nämndes tidigare om kungariket Lajsputta. När den lille Verner skrudade sig som konung av detta rike, hade han åtskilligt grant att hänga på sig. Välbekant är fotografiet av honom i denna stass. En hel del av denna — ordnarna framförallt — finnas ännu i Övralids gömmor. "Ordnarna" äro i de flesta fall avgjutningar av frimurarembel, ibland riktiga sådana. En stor del av dessa minnen ha bevarats tack vare skaldens första hustru, friherrinnan Emilia Uggla. Hon gömde under skilsmässans alla år minsta sak, som haft något med mannen att göra. När hon och Verner von Heidenstam som gamla — de vandrade båda vid gravens brädd — återförenades, förde hon med sig minnena till Övralid. Där finnes förutom det nu nämnda även en del av hans barnkläder, koltar, skor och galoscher, kärleksfullt broderade små mössor m. m. Till och med hans napp av ben finnes kvar och i en liten skinnportmonnä ligger en lapp, som berättar, att man i portmonnäns skinn kan spåra märken av "den lille Verners tänder". Inom parentes kan nämnas att Emilia Uggla även förde med sig ett flertal målningar av Heidenstam, produkter från hans första skaparperiod, vilken som bekant var målarens. Ett minne av Heidenstam från fjorton- eller femtonårsåldern

är den karta, som hans morfar ritat över Tivedstrakterna och som var gossens följeslagare under hans strövtåg i Tiveden, till Koja-Britta och Fiskare-Jan och andra. Denna karta ligger tillsammans med en hel del andra minnen i ättefaderns teskrin, ett kinesiskt 1700-talsarbete med pärlemorinläggningar. Detta skrin är för övrigt liksom många andra föremål av skalden försett med en etikett, som omtalar dess data. Museimannen konstaterar med glädje, att skalden också hade musealt sinne! Ett annat minne från ättefadern gömmer sig på Övralids mäktiga vind. I raden av alla koffertar och kappsäckar står en gammal läderbeslagen koffert, på vilken man kan spåra resterna av vad som en gång varit Adolf Fredriks monogram. Det var den koffert konungens livmedicus Peter von Heidenstam använde sig av, när han följde sin konung på resa.

Ättefadern själv blickar ned från en pastellmålning i biblioteket. Det är Lorens Pasch d. y. som utfört denna briljanta skildring av archiatern, presidenten i Collegium Medicum, riddaren m. m. Detta porträtt äger sitt speciella intresse därigenom att det skall ha utgjort inspirationskällan till dikten "Min stamfar hade en stor pokal, en jättepokal av tenn". Helt naturligt ha f. ö. många — både nu och under skaldens levnad — frågat om den där jättepokalen. Var befinner den sig? De som frågade skalden själv fingo som enda svar: "Det vete katten!" När han visade denna målning försummade han dock ej att påpeka, att ättefaderns näsa, röd och fyllig som den framställts på porträttet, knappast kunde ha varit medfödd, utan att den framvuxit under inflytande av bayerskt. Jättepokalen kan nog helt enkelt betraktas som en skaldens licentia poetica, inspirerad av Paschs praktfulla framställning av ättefaderns näsa.

Av de fåtal målningar, som i övrigt finnas på Övralid, är det, förutom en del teckningar och porträtt, blott en som är arvegods. Det är den stora målningen av Gustav III:s karusell på Drottningholm, känd också från teatermuseet på platsen. Denna Hilleströmsmålning har förr hängt på Olshammar och utgör nu en synnerligen dekorativ accent i matsalens gustavianska utformning. Målningen hade kanske lika stort personhistoriskt

intresse för Heidenstam som konstnärligt värde. Genom samtida anteckningar kan man identifiera ett flertal av människorna på denna målning. Strax framför den häst på vilken hertigen av Södermanland rider står en liten page och knäar under en stor bila, som han bär på axeln. Det är den lille man som dristade utslunga ordet "kujon" i ansiktet på en hovstallmästare, som genom att ha tilldelat en page en örfil skymfat deras kår. Följden blev duell, som slutade med att pagen sårades. Hovstallmästaren hade — väl medveten om pagens skicklighet att föra värjan — ifört sig ett kyller under dräkten. Den unge pagen fick emellertid ett svårare sår än det värjan förmått utdela, han blev avskedad från sin pagetjänst. Hertig Karl uppträder emellertid då som hans hjälpare. Hertigen erinrar sig nämligen pagens djärva räddningsbragd en gång, när en man höll på att drunkna i strömmen, och hjälper honom nu till en fullmakt som kornett. Den knäande pagen slutade som generallöjtnant. Det var skaldens mormors far, den förut omtalade Ernst von Vegesack.

Som inledningsvis betonades finnes blott ett fåtal möbler kvar, som tillhört den heidenstamska släkten. De övriga stå på Naddö. En släktklenod av största värde finnes dock i biblioteket. Flankerad av ett par Karl-Johansstolar, som också på Olshammar funnos i dess närhet, står en byrå, ett utsökt exempel på gustaviansk möbelkonst. Byrån är ej signerad men hallstämplad i Stockholm och företer stora likheter med Haupts arbeten från 1770-talets slut. Övriga möbler från Olshammar med ett förut nämnt undantag, mormoderns lilla bord i biblioteket, äro samlade i skaldens sovrum. Här är sålunda ej blott utsikten den mot Olshammar, också i det inre är hans mest personliga rum präglad av barndomshemmet. Rummets grundton är ljusst gustaviansk med ett par bruna byråar som accenter. Den stora sängen kallade han "min morfars". Den är i empire men genom sin vita färg och sina jämförelsevis lätta och tunna former är den till sitt väsen nära besläktad med den gustavianska stilen. Stolarna i rummet, som tillhöra sistnämnda stil, bära Stockholms stolmakareämbetes märke. De stodo under Heidenstams barnår i Olshammars barnkammare och det är orsaken till de exceptionellt

låga benen, som avsågats för att göra sitsarna tillgängliga för smått folk. När Verner von Heidenstam på 1890-talet återkom till Olshammar stodo stolarna ej på sin gamla plats. Han återfann dem i stället i ett miserabelt tillstånd, degraderade till drängkammaremöbel. Heidenstam räddade dem då undan förgängelsen.

Vid sänggaveln står en karmstol — också liksom de övriga stolarna i gustaviansk stil. Den hade innan den kommit till Olshammar stått i mormoderns föräldrahem i Stockholm och om den berättade skalden för sina vänner, att det var i den von Döbeln brukade sitta, när han kom på besök dit. Det hade hans mormor berättat och hon hade också talat om, hur hon som liten flicka fick sitta i den store krigarens knä och att hon då brukade fingra på den ryktbara svarta sidenduk, som han hade knuten om sin sårade panna. Mormodern hade väna drag men den yngre system Molly var askungen. Hon fick stå på avstånd och se på den ynnest som vederfors system — inte att undra på om hon "surade". Men också hon skulle förunnas en plats i solen. En kväll när hennes syster satt uppkrupen i Döbelns knä, frågade han henne i retsam ton vad hon hette. Heidenstam säger: "Blodet flög i kinderna och med händerna korslagda på ryggen såg hon honom trotsigt i ögonen och svarade: 'Jag heter Molly von Fisekatten!' Det var ett svar som skulle han själv hittat på det och efter den läxan hade Molly sin givna plats på det andra knät mitt emot den vackra system."

Även de båda byråarna i sovrummet ha en gång stått på Olshammar. Den större som är gjord hos "siatullmakaren" Johan Öman år 1827 har enligt en anteckning varit skaldens mormors. Den andra byrån har tillhört "Fröken Charlotte Joh. Skjöldebrand, Olshammar", d. v. s. den lille Verners älskade tant Lott.

Till slut skola vi se på innehållet i ett litet schatull, som står på sistnämnda byrå. Det är ett litet skrin av alrot med beslag av vitt ben. När man öppnar det, förtäljer en lapp, att det är "min mors skrin". Stilen är skaldens. I detta skrin har Magda von Heidenstam gönt några av sina dyraste, mest personliga

minnen. Det är framförallt sådana som gå tillbaka på bröllopsdagen den 25 september 1857.

Det var fest på Olshammar den dagen och flera dagar där-
efter. Brudgummens bror, Johan von Heidenstam, ger i brev till
sin mor i Karlskrona de mest spirituella skildringar av allt som
sker från den stora dagens morgon till sista festdagens afton.
Ej minst stannar han inför sina egna göranden som marskalk,
annars synas de kulinariska anordningarna mest ha fångslat ho-
nom. Festmiddagens 17 rätter räknar han upp med förtjusning,
men beklagar att han av de olika vinsorterna blott erinrar sig
13! Prins August celebrerade bröllopet med sin närvaro och
tittade djupt både i brudens ögon och i glaset. Maten och vinerna
inverkade f. ö. så på prinsens hälsa att svenska folket en lång
tid efteråt begåvades med officiella bulletiner angående hans
tillstånd! Johan von Heidenstams brev finnas till sin väsent-
ligaste del publicerade i Ord och bild (1909) och här är i det
följande ej mening att beröra dessa kulturdokument annat
än i ett fall, där de beröra minnena i Magda von Heidenstams
skrin. Angående brudens utstyrsel säger brevskrivaren: "Kläd-
ning eller om man så vill underklädning af hvitt siden ofvanpå
en klädning af illusionstyll af silkesväfnad och försedd med 4
volanger med buljoner, uppfästad med hvita och gröna buketter
af den utsöktaste smak. Bert af Brabanttska blonder, bröstbu-
kett med drufvor, syrener m. m., solfjäder och näsduk, alt för-
färdigat i Paris denna sommar för hennes räkning, under hen-
nes mors ögon och af utomordentlig elegance. Dertill Krans och
Krona med myrtenblommor däri samt en slöja så lätt som den
flyktigaste dimma." Han tillägger: "Mamma kan ej göra sig ett
begrepp om hvad den alltid vackra Magda var skön i denna
skrud." Av de detaljer som brevskrivaren räknar upp finnas
nu blott solfjädern och midjerosetten till klänningen jämte
stommen till myrtenkronan kvar.

I "min mors skrin" finnas emellertid en del andra föremål,
som komplettera den bild Johan von Heidenstam givit oss. Där
ligga de nätta brudskorna av vitt siden, klacklösa; deras steg
ha varit så lätta att ej minsta rispa finnes på de ljusbruna sulor-

na. De vita skinnhandskarna äro liksom skorna av de nättaste proportioner. Ett brudstrumpeband finnes också bevarat. Det är gjort av siden med broderier i rött och guld, det senare materialet delvis i form av små pärlor. På bandets baksida är en lapp fastsatt, på vilken står att läsa: "brudens strumpeband, buret af brudmarskalken, löjtnant Ernst Wiman vid Magda von Heidenstams bröllop på Olshammar den 25 september 1857." Nämda marskalk talar i ett brev till Verner von Heidenstam fyrtio år senare om brudstrumpebandet. Han skriver inledningsvis i sitt brev: "Wälborne Herr Werner von Heidenstam. Jag är en 66-årig pensionerad major, som den 25 Sept. 1857 var en av de fyra marskalkarna på Herr v. Heidenstams föräldrars bröllop på Olshammar. Jag har ännu kvar brudens ena strumpeband, sytt af Grefvinnan Mörner på Medevi." Frågan är huruvida verkligen de båda strumpebanden äro identiska. Möjligheten kan ju finnas, att den som nedtecknat upplysningen på själva strumpebandet, ej så väl kom ihåg detaljerna, utan att detta band är det som bruden enligt sedvänjan själv behöll.

Ännu en herrgård, ännu ett gammalt hem, som blivit museum, hör man några förfasa sig. Dessa röster tiga emellertid inför det verkligt tragiska öde, som många hem få uppleva, när det ej finns någon som tager vid, när de upplösas och skingras i antikvitetshandlarnas och auktionskamrarnas likatmosfär, för att sedan hamna i fullkomligt främmande miljöer.

Heidenstam var den sista länken i en släktkedja. I sitt andliga skapandes granitklippa har han emellertid givit denna länk en fästepunkt, så stark, att man aldrig behöver befara, att den skall falla ned och begravas i glömska. Så ha fler än han gjort. Att deras materiella tillhörigheter, deras hem skingrats kan betraktas som en bagatell i jämförelse med deras andliga kvarläten-skaps bestående. Vi måste emellertid vara tacksamma, när någon gång också denna del av traditionen fixeras. Vi få vara Verner von Heidenstam tacksamma, att han givit också den materiella länken en fästepunkt. Övralidsdonationen innebär ju som bekant bl. a. att hans hem för alla tider skall bevaras i det skick, det befann sig när han levde.

Köpmangatan i Eskilstuna. Husen äro påbyggda omkring 1800 men vanligen från 1600-talet, då de allmänt voro enväniga. Gatans böjning har sin upprinnelse i den medeltida stadsbildningen. — Samtliga bilder foto Nordiska museet.

Upptill: Pukeska gården i Karlskrona, en officersgård med den för staden typiska källaren.

Nedtill: Västerlånggatan i Mariestad har en räckla köpmanshus med mycket varierande stil men är ändå ett gott exempel på en homogen stadsbild.

Upptill: Stora Östergatan, Ystad. Olikheten i tid mellan 1500-talshuset närmast och 1700-talshuset därbortom stör icke enhetligheten.
Nedtill: Lilla Västergatan, Ystad. Vid bakgatan ligger till vänster handelsgårdens stora magasin, till höger småstugor för hantverkare och arbetare.

Upptill: Bomanska gården i Västerås. Handelsgården präglas ofta i hög grad av yrket; här finnas ännu till stor del de gamla magasinerna kvar.
Nedtill: Björkholmen, Karlskrona. I städernas ytterområden samlades de minsta stugorna i oregelbundna, pittoreska klungor.

Upptill: Aspelinska guldsmedsgården, Ystad. Hantverkarnas gårdar hade vanligen en trädgård, där yrket så tillät.
Nedtill: Återvändsgränd, Västervik. Här ligga båtsmansstugorna i rad med gaveln mot gatan.

Till vänster: nybyggt bostadshus
vid Västra Amiralitetsgatan i
Karlskrona.
Nedtill: samma tomt 1937; tom-
tens yta har för det nya huset ut-
nyttjats i betydligt större omfatt-
ning.

Till höger: Galärgatan i Karlskrona. I småstugeområdet förefalla även trevåningshusen att vara mycket stora.
Nedtill: Borås. Numera torde denna bild vara mycket typisk för svenska småstäder.

SMÅSTADEN OCH DESS FRAMTID

av Brynolf Hellner

Även för den som ägnat företeelsen en mycket ytlig uppmärksamhet måste det stå klart, att våra svenska småstäder just nu undergå en genomgripande förändring, en förändring som icke endast har sin grund i den allt snabbare tillväxten av folkmängden, utan i en revolutionerande omläggning av livet i städerna över huvud. Omläggningen av livsföringen har på alla områden satt sina djupa spår, men i städerna får den på grund av stadens egenartade struktur sina särskilda yttringar och för med sig speciella och svårlösta problem.

I staden är nämligen varje gård icke enbart en enhet, vilken som en lantgård kan behandlas för sig, utan även en del av en större helhet, där förändringen av varje part måste återverka på det hela, på stadens utseende. I gengäld kommer varje förändring av staden att göra sig gällande för de enskilda gårdarna. Å ena sidan medför en omläggning av de olika gårdarnas funktioner, att många hus byggas om eller ersättas av nya till men för helhetsbilden, medan å den andra omläggningar av stadsplanerna, orsakade av trafikproblem eller byggnadstekniska krav, i många fall få ödesdigra följder för den enskilda gårdsägarens tomtområde.

Nu ha ju städerna, i flera fall sedan mitten av 1800-talet, i sina byggnadsnämnder institutioner med uppgift att särskilt övervaka utvecklingen, även med tanke på stadens utseende. Att denna uppgift icke alltid effektivt kunnat genomföras, skulle en liten rundvandring i svenska städer snart bevisa. Icke

ens sedan både stadsarkitekt och stadsingenjör ställt sin sakkunskap till förfogande, ha svårigheterna alltid kunnat bemästras. Läger man så därtill önskemålet att i de olika städerna söka behålla något av deras speciella egenart, ett karakteristiskt och ur kulturhistorisk eller estetisk synpunkt omistligt parti eller byggnadsminnesmärke, kommer detta naturligtvis att ytterligare försvåra problemen. Många gånger ligger emellertid i en genomförd äldre bebyggelse så stora värden, att man icke vill låta dem utan vidare gå till spillo. Icke minst äro städernas bebyggare själva djupt medvetna härom.

Redan nu ha emellertid många av våra städer så grundligt förändrat skepnad, sedan den stora omdaningen började göra sig gällande under senare delen av 1800-talet, att man måste leta efter partier, som fortfarande ha kvar något av den ursprungliga karaktären. I de flesta fall är det också endast till det yttre de olika gårdarna behållit sin gamla prägel. Förödande bränder ha alla tider icke minst under senare delen av 1800-talet kraftigt bidragit till att sopa bort det som varit.

Vad som framför allt karakteriserade den gamla svenska småstaden och gav den dess egenart var, att varje gård beboddes av en familj, i större förhållanden med många tjänare och underlydande, i mindre helt utan tjänstefolk. Tack vare att gårdar av samma storleksordning förlades till samma gator, fick staden sin enhetliga prägel. Vid torgen och de större gatorna lågo de rika köpmännens och de förnämsta hantverkarnas gårdar med de vanligen tvåvåninga gathusen sida vid sida med statens och stadens högre ämbetsmäns bostadshus. Största delen av hantverkarna bodde vid sidogator i mindre gårdar och i utkanterna lågo de enklare hantverkarnas och de gifta arbetarnas små stugor.

Att gårdarna i det inre kunde förete väsentliga olikheter inverkade icke menligt på bildens enhetlighet. Ämbetsmännens bostäder blevo herrgårdar i miniatyr med huvudbyggnad, flyglar för tjänstefolk, stall och vagnbod, ibland även med ladugård samt en stor och välkött trädgård.

Handelsgårdarna blevo mer präglade av funktionen. Hos

storköpmannen skulle nämligen utom ägarens familj även här-
bärgeras tjänare, drängar och pigor, bodbetjänter, gårdskarlar
och kuskar. Där skulle finnas stall och vagnbod, ladugård och
svinhus. Borgarna i landsortsstäderna hade nämligen ända fram
mot detta århundrade en ofta icke obetydlig jordbruksrörelse
för gårdens självhushåll. Först och främst skulle handelsman-
nen naturligtvis ha magasin för varorna. Handeln drevs nära
nog som byteshandel. I utbyte mot den säd och boskap de leve-
rerade togo bönderna de förnödenheter som behövdes. Alla dessa
varor skulle passera gården och lagras kortare eller längre tid.
I synnerhet spannmålsmagasinen voro ofta av ansenliga dimen-
sioner. Slutligen skulle på gården finnas plats för böndernas
och forornas skjutsar, färdstall för deras hästar och sovplats
för dem själva och deras kördrängar.

Handelsgårdarna formades av alla dessa uppgifter. Vid gatan
låg den ståtliga huvudbyggnaden med en ofta oansenlig butik
på ena sidan i bottenvåningen. Tomtens tre andra sidor upptogs
av byggnader för alla de övriga uppgifterna, medan gårdsplanen
belade hela tomtens fria yta och ofta var stensatt. I några fall
kan man ännu få ett begrepp om det rörliga liv, som rådde på
dessa handelsgårdar, då böndernas skjutsar trängdes här vid
marknadstider. För skjutsarna fanns vanligen en särskild inkörs-
port genom en länga vid bakgatan eller en sidogata. Mindre ofta
hade köpmannen också plats för en trädgård, avskild från
gården genom en av uthuslängorna.

En liten trädgård hade däremot ofta hantverkarna, då yrket
icke fordrade för stora utrymmen till verkstad och lagerlokaler.
Även hantverkaren skulle emellertid ha rika bostadsmöjligheter
på gården för tjänare och arbetare. I vissa fall togo också
verkstaden och andra av yrket betingade lokaler och byggnader
en avsevärd plats. Ibland kunde dessa helt sätta sin prägel på
gården, såsom garvarnas karakteristiska bodar med svalgångar
för torkningen av hudarna eller kakelmakarnas verkstadshus
och smedjorna i smedernas gårdar. Ofta rymdes emellertid
verkstäder, som nu vanligen fylla stora fabrikskomplex, i rela-
tivt oansenliga utrymmen.

Utåt fingo de olika gårdarna emellertid en i stort sett likartad utformning, där innehavarens yrke föga inverkade på husens karaktär. Här spelade endast förmögenhetsförhållandena någon egentlig roll. Tack vare det förhållandet, att de förmögare alltid fått sina tomter vid torgen och de stora gatorna, medan de övriga allt efter de minskade inkomsterna skjutits åt sidan till sidogatorna och utkanterna, fingo de olika gatorna inbördes en mycket enhetlig bebyggelse med jämnt löpande taklinjer. Härvidlag har inte ens växlingen i stil beroende på olika byggnadstid spelat någon avsevärd roll. Behovet av utrymmen har tidigare icke ändrats med samma takt som byggnadsstilarna, varför husens storlek, delvis naturligtvis beroende på den begränsning tomtens utrymme medfört, icke växlat i någon större utsträckning. Sida vid sida ligga sålunda hus från 1600- och 1800-talen, utan att olikheten i stil medför annan inverkan på enhetligheten än en välgörande omväxling i detaljer.

Först med uppkomsten av de stora industrierna och affärsföretagen kom den stora inflyttningen till städerna och därmed inträdde en genomgripande förändring av stadslivet. Affärsmännens butiker specialiserades och togo allt större utrymmen i anspråk samt gävo sin särskilda prägel åt fasaden. I synnerhet ha under de senaste decennierna stora skyltfönster spolierat mycket av gammal god arkitektur. Grosshandels alla varor kunde icke längre passera genom gården, utan samlades i magasin vid järnvägar eller hamnar för att därifrån distribueras eller fraktas vidare. Hantverket ersattes till stor del av fabriksindustri med stora anläggningar på ett fåtal platser i stället för de små verkstäderna på varje gård. I stället har behovet av särskilda bostadshus blivit allt mer framträdande.

Utvecklingens inverkan på städernas utseende har emellertid icke gått överväldigande hastigt, om man bortser från några enstaka, utpräglade industristäder. Men förändringen är överallt i full gång och pockar i våra dagar på radikala omgestaltningar av hela stadsbilden.

Fördröjandet av byggnadernas omvandling sammanhänger med en samtidigt skeende förändring av organisationen och

livsföringen på gårdarna. Med rationaliseringen följde, att man lämnade det gamla självhushållet. Bodar, ladugård, svinhus och genom bilarnas uppkomst även stall blevo överflödiga. Då samtidigt de stora magasinerna förlorade sin funktion, uppstodo ofta inne på de gamla gårdarna tomma utrymmen, som kunde byggas om till, eller ersättas med, bostadshus i så stor utsträckning, att de kunde upptaga det första folköverskottet och tillgodose dess krav på bostäder.

Storstadsmässig stenhusbebyggelse förekommer naturligtvis redan under 1800-talet men i relativt begränsad omfattning och vanligen i förening med omläggningar av stadsplanen, icke sällan därför att större eller mindre partier eldhärjats. Det är egentligen först på 1900-talet enstaka höga bostadshus i större utsträckning börjat uppträda bland den äldre, vanligen tvåvåniga trähusbebyggelsen, alltid med en avskräckande verkan på helhetsbilden. I de fall, där dessa jättar tillätos uppstå på de gamla tomterna med utnyttjande av ett maximum av tomtytan, fingo de nya husen en högst beklaglig inverkan på grannarnas gårdar. För de på sin höjd tvåvåniga husen hade tomterna varit fullt tillräckliga för att lämna rikligt med sol och ljus till varje rum, icke så då femvåniga stenhus ersatte de gamla träbyggnaderna. Icke sällan upptogo dessa dessutom betydligt större del av tomten än den äldre bebyggelsen hade gjort.

En omläggning av stadsplanen och radikal reglering av hushöjden blev här botemedlet. Stadsplanens reglering blev även nödvändig av en annan orsak, nämligen den starkt ökade trafiken. I synnerhet visade denna under de båda senast förflutna decennierna en så stark stegring, att stadsplanen redan av denna anledning i många fall måste moderniseras, med en breddning av gatorna som följd.

Stadsplanarbetet är sedan några år i full gång över hela landet och resultatet lämnar sällan någon möjlighet övrig för bevarandet av den äldre bebyggelsen. Starka krafter ha mångstades varit i rörelse för att få kvar något av den egna stadens särdrag och värdefullaste byggnadsminnesmärken. I de fall där den gamla bebyggelsen varit av direkt ekonomisk betydelse för

ett utpräglat turistväsen, ha dessa röster haft större möjligheter att göra sig hörda; men även i andra fall har en tendens blivit allt mer märkbar att taga hänsyn till de äldre husen.

Den tid torde väl vara förbi, då man utan vidare offrade en sådan för stadens utseende och tradition så värdefull byggnad som dess gamla rådhus. Men vanligen nöjer man sig med att just inrikta sig på enstaka, särskilt värdefulla hus och ännu torde för många ett mer eller mindre musealt bevarande av enstaka byggnader vara den enda tänkbara utvägen att för framtiden rädda något av det, som en gång givit staden dess egenart. Utan tvivel är väl också en flyttad byggnad av ett bestämt värde, även om ett eller ett par hus utkastade i friluftsmuseet i någon skogsbacke ge en mycket otillfredsställande bild av gammal stadsbebyggelse. Betydligt längre har man kommit, om byggnaden kan bevaras på sin ursprungliga plats, i synnerhet om såsom fallet är med exempelvis den Skottsbergiska gården i Karlshamn en hel handelsgård med boningshus och uthus kan tryggas för framtiden. Här söker man dessutom undvika den museikaraktär, ett obebott hus alltid får, genom att behålla gården bebodd så traditionsenligt som möjligt.

Skottsbergiska gården är ett ytterst intressant experiment. I en framtid kommer naturligtvis utformningen av omgivningen att spela en synnerligen stor roll och resultatet blir mycket beroende av den inverkan de omgivande husen, då de en gång byggas om, komma att få på gårdens utseende. För att undvika denna ovissa faktor och samtidigt bevara en karakteristisk stadsbild i ett sammanhängande, homogent parti har i Ystad reserverats ett område omkring en liten intressant torgbildning, det s. k. Tvätttorget, omgivet av flera äldre byggnader och med plats för andra. Man vill icke här ovillkorligen utestänga nya byggnader, men dessa måste väl anpassa sig efter det gamla. Här föreligger med andra ord ett försök att utom enstaka äldre hus också bevara en bit av den gamla staden som helhet.

Då vården av byggnader och stadsbild når så långt som i detta fall i Ystad, kan man icke gärna komma längre. Och frågan är, om icke en utväg mången gång kunde finnas att bevara den

levande stadsbilden i sin helhet i större utsträckning, än vad som nu på de flesta håll sker. För att komma dit är det emellertid nödvändigt att med hjälp av utförliga bestämmelser reglera den fortsatta byggnadsverksamheten. Framför allt gäller det att hålla ned hushöjden i de partier man vill bevara. Metoden från Ystad att låta torget eller ett gatuparti bli den enhet man söker bevara är den utan tvekan bästa. Ett enstaka kvarter kommer nämligen i en senare höghusbebyggelse att te sig nära nog lika främmande som ett enstaka hus.

Naturligtvis är det icke alltid möjligt att på detta sätt begränsa utvecklingen, men å andra sidan är det icke heller alltid nödvändigt och långt ifrån önskvärt att lämna den fritt lopp. Endast i undantagsfall skulle fyra- eller femvåningshus över hela stadens yta motsvaras av ett därtill svarande behov av bostadslägenheter inom överskådlig tid. Framför allt ville man därför gärna, att nybyggnaderna skedde mer planmässigt än vad som hittills varit fallet, så att man sluppe de enstaka över hela stadens yta utspridda höghusen med tomma brandgavlar. Vanligen måste det dröja många år innan en sådan bebyggelse helt skulle kunna genomföras och i de flesta fall kommer det aldrig att ske. Staden får sålunda ständigt ett ofärdigt utseende. Numera torde visserligen ofta i förarbetena till nya stadsplaner ingå en grundlig undersökning av den beräknade tillväxten och bostadsbehovet. Men detta borde givetvis alltid vara fallet, för att icke alltför lång tid skall förflyta innan staden växer in i sin nya utformning.

Höghusen föra även med sig breddning av gatorna, eftersom hushöjden är beroende av gatans bredd. I ännu högre grad giva sådana endast delvis genomförda gatubreddningar ett trasigt och ofärdigt intryck. Men gatubreddningarnas tillkomst är icke enbart beroende av önskan att öka husens höjd. Svårare att komma ifrån äro här trafikens krav. Framför allt måste naturligtvis den interna trafiken beredas utrymme, men större fordringar har emellertid den genomgående trafiken på lättframkomlighet. Nu är det naturligtvis icke ovillkorligen nödvändigt att draga denna trafik mitt genom staden. I Stockholm ha ju med

dryga kostnader stora trafikleder ordnats i stadens ytterområden. Under alla förhållanden är det väl knappast i stadens intresse, att den genomgående trafiken får ett brett stråk tvärsigenom hela stadens centrala parti. Skakningen och bullret från de tunga lastbilarna är direkt skadligt för de omgivande husen och för dem som bo i dessa. I de fall, där det är möjligt att genomföra, bör därför den snabba och tunga långtrafiken få sina vägar utanför de egentliga stadsområdena men naturligtvis i nära anslutning till dessa och med goda kommunikationer till de centrala delarna. Härigenom minskas svårigheterna att lösa trafikproblemet ofta så, att gatubreddning av denna anledning icke är oundgängligen nödvändig, i synnerhet som enkelriktning av olika gator visat sig ge goda trafiklösningar. Därmed ökas också möjligheterna att för framtiden bevara även hela delar av den gamla staden i sitt ursprungliga skick.

Med den individualitet, som är utmärkande för de svenska småstäderna, är det givetvis här omöjligt att peka på några detaljerade regler för lösningen av de mångskiftande problem, upprättandet av en ny stadsplan innebär. Redan det förhållandet, att värdet av den äldre bebyggelsen och även av den gamla stadsbilden som sådan allt mer förstås och uppskattas, inger emellertid förhoppningar för framtiden.

Först och främst är det de för staden mest karakteristiska områdena, som man bör inrikta sig på, och sådana partier, som genom sitt nära grannskap till kyrka, rådhus eller andra viktiga officiella byggnader bli av särskilt stor betydelse. Lika litet som i det anförda exemplet i Ystad kan man begära att alla de gamla husen skola få stå orörda. Om endast de nytillkomna husens takhöjd anpassas efter de äldre, blir det ingen svårighet att infoga nybyggnaderna så, att helheten och homogeniteten bevaras. Då komma också enstaka ur kulturhistorisk synpunkt värdefulla byggnader att kunna bevaras för framtiden i sin ursprungliga miljö.

En ny lag om skydd av kulturhistoriskt värdefulla byggnader av den 12 juni 1942 bör bli en värdefull hjälp vid strävan att skydda märkliga byggnadsminnesmärken. Lagen som träder i

kraft den 1 januari 1943, innebär att "en kulturhistoriskt märklig byggnad jämte därtill hörande park eller trädgård eller område som eljest tarvas för att bevara byggnaden och bereda med hänsyn till dess art och betydelse erforderligt utrymme däromkring" kan för framtiden skyddas, om ansökan därom ingives av ägaren eller med dennes medgivande. I och med att skyddsföreskrifterna meddelats registreras byggnaden och kan sedan icke rivas, ombyggas eller förändras utan riksantikvariens medgivande. Skyddet kan gälla antingen byggnadens yttre eller inre, båda delarna eller till och med endast en del, såsom något särskilt värdefullt rum. Men det kan också gälla en större enhet såsom en hel stadsgård.

För att denna lag skall få någon betydelse i städerna är det dock nödvändigt, att de värdefulla byggnadernas omgivning genom resoluta byggnadsföreskrifter får en väl avpassad utformning. I annat fall komma de gamla husen snart att stå som underliga gengångare bland de moderna byggnaderna. Det gäller här stora ekonomiska frågor, men att trots detta en sådan reglering med god vilja går att genomföra visas av Simrishamn, där bebyggelsen omkring det gamla torget begränsats till endast en vånings höjd.

Ofta angripas de gamla byggnaderna därför att de äro ohygieniska. Otivvelaktigt blir också en gammal gård om den icke underhålles lätt präglad av fukt och orenlighet. Men det gives också många exempel på välskötta, soliga och ombonade gårdar av hög ålder, som ännu äro mönster av prydighet och god hygien i ordets bästa mening. Jag kan här icke underlåta att peka på faran av en sådan modern hygienisk förbättring, som införandet av W. C.-anläggningarna är, där man väl förbättrar hygien och framför allt bekvämligheten i hemmet men i stället, om förhållandena icke äro särskilt gynnsamma, långsamt försumpar samhället i dess helhet, genom att avloppen slamma igen och förorena de omgivande vattendragen. Resoluta bestämmelser om skyldighet att införa reningsverk äro här av nöden, om man icke skall få en direkt försämring i förhållande till den gamla timmerstaden.

En förutsättning för att ett stadsplanearbete, där man tager hänsyn till den äldre bebyggelsen, skall komma till stånd, är givetvis att man också känner till de gamla husen. Under de senaste åren har Nordiska museets undersökningar av de högre ståndens kultur till största delen varit inriktade på borgarkulturen i städerna. I första hand har avsikten varit att bevara kunskapen om den äldre kulturen, framför allt sådan den framträder i byggnaderna. Men under de senaste åren har materialet från sådana undersökningar också kommit till användning vid bedömandet och upprättandet av nya stadsplaneförslag. I enstaka fall har på sistone detta varit huvudändamålet och en stadsplanekarta med gradering av de gamla byggnadernas kulturhistoriska värde har upprättats som ett hjälpmedel för stadsplaneförfattaren. Kunde man sedan komma så långt, att de nödvändiga nybyggnaderna uppföras enligt moderna stadsplaner på särskilt därför avsedda områden, medan de bästa äldre partierna av den gamla staden genom förutseende byggnadsföreskrifter kunde få behålla sin ursprungliga karaktär, då kanske våra småstäder ånyo återfinge något av den lugna enhetlighet, som en gång präglat dem.

ISLÄGGAR OCH SKRIDSKOR

av Gösta Berg

O m den heliga Lidwina berättas, att hon lät sina väninnor övertala sig att av hälsoskäl åka skridskor. Som sexton-åring råkade hon falla omkull på isen och bröt ett revben. Detta skedde i den lilla holländska staden Schiedam år 1396. För återstoden av livet var Lidwina under svåra plågor fångslad vid sängen. I en skildring av hennes långa lidande, som utkom av trycket 1498, möta vi den första kända framställningen av skridskoåkning, bild 1. Helgonet har just fallit omkull på den skrovliga och sprickfyllda isen och tas om hand av de tillskyndande väninnorna, som även de ha skridskorna påsnörda. Man ser på bilden tydligt, att de äro förfärdigade av järnskenor med fostöd av trä, som samtidigt tjäna som fäste för remmarna.

Genom en uppgift i den tyska kommentaren till Olaus Magnus berömda Carta marina 1539 veta vi att man vid ungefär samma tid också i vårt land kände till järnskridskor. Även i sin Historia om de nordiska folken, som utkom 16 år senare, nämner Olaus bruket av skridskor "av slätt, polerat järn". I övrigt äro äldre uppgifter om sådana skridskor ganska sällsynta hos oss — en ordbok från 1640 ger dock för det latinska ordet *calopodium ferratum* översättningen: "Jernsko at löpa på Ijsen med, som skjder och ijsleggior." Under detta århundrade voro skridskorna redan utomordentligt populära i Nederländerna, såsom vi kunna se på ett stort antal målningar, där konstnärerna med förkärlek framställt hur gamla och unga stoja och rasa på tillfrusna vallgravar, kanaler och bydammar. I ett land som Holland, där vattenvägarna av ålder haft sådan betydelse, är det naturligt att skridskorna kommo att spela en viktig roll i sam-

Bild 1. Skridskoåkning
1498. Efter Vita Lyd-
vinae.

färdseln. Men på målningarna är det främst såsom sportredskap, som ett slags leksaker alltså, som skridskornas användning skildras.

Det är sannolikt att svenskarna, som vid denna tid stodo under ett kraftigt nederländskt kulturinflytande, härifrån övertogo förkärleken också för denna idrott. På en av de planscher som den italienske diplomaten Lorenzo Magalotti lät utföra under sin resa i vårt land 1674 se vi de karolinska kavaljererna promenadåkande på Mälarens isar, bild 2. Deras skridskor äro smidda med högt uppstående spetsar, alldeles som på de samtida flamländska målarnas folklivsbilder.

Från 1700-talet äro några sådana järnskridskor bevarade; de ha dock uppenbarligen varit använda av lantbefolkningen och bära vittne om att ha förfärdigats av bygdesmeder. I ett fotstöd av trä har man fällt in en järnskena med frampartiet uppsvängt och stundom utsmitt i en spiral, bild 4. Ibland äro de osedvanligt långa, ända upp till 70 cm. Det har särskilt varit i de nordligare delarna av landet som man använt skridskor av detta slag, ofta såsom i Rättvik och andra siljanssocknar både på isen och på landsvägen. I Dalarna har man tillsammans med dessa "rännskor", bild 3, brukat "pikkäpp" eller "rännskostav" att hjälpa sig fram med, bild 14. Man lyfte sålunda inte på

Bild 2. Skridskoåkare på Mälaren
1674. Efter Magalotti.

fötterna och tog skär utan stod med dem mot isen som medarna på en kälke, en metod som sannolikt övertagits från ett annat ännu äldre redskap, som i det följande skall behandlas. På andra håll använde man kortare skridskor, som likväl i huvudsak voro av samma konstruktion. De försågos emellertid till skillnad från rännskorna, som endast hade ett eller två par primitiva fotklamrar av järn, med ordentliga remmar för fastsättningen. Dessa kortare skridskor voro avpassade efter fötterna och därför ofta märkta med H(öger) och V(änster), bild 5. Tydligt har man vid åkningen med dem använt samma metod som i våra dagar. Smidda skridskor med även fotstödet av metall äro i bevarade exemplar kända först från mitten av 1800-talet.

Vid denna tid användes på många håll, särskilt i södra Sverige, ett helt annat redskap för samma ändamål, nämligen de s. k. isläggarna, bild 7—10. De voro med största omsorg tillverkade av mellanfotsben av nötkreatur eller häst. Översidan kunde antingen lämnas tämligen orörd eller också avplanas, så att märghålet kom till synes och man fick en tämligen bred yta

för foten att stå på. Framför allt var det emellertid undersidan som måste avjämnas till fullständig planhet; den bearbetades därefter med slipsten och polerades slutligen omsorgsfullt. I främre och bakre ändan borrarade man ofta hål, som ibland voro avsedda som fäste för fotremmar men också endast kunde vara avsedda att göra tjänst när man skulle bära läggarna eller efter slutad åkning hänga upp dem på bodväggen. Hålen kunna alldeles saknas, vilket sammanhänger med att det enligt traditionen endast var barn och nybörjare som behövde snöra på sig isläggarna, den som var van färdades lika bra utan sådana anordningar. När man använde isläggar brukade man nämligen alltid en stav och lyfte aldrig på fötterna under färden.

Särskilt väl känna vi till isläggarnas användning från Småland, Gotland, Bohuslän, Uppland och Hälsingland. De kommo fram, när man skulle färdas över insjöarna eller efter kusten, men också när det var isgata på landbacken. I Urshult i Småland brukade kvinnorna mest isbroddar, medan männen långt fram i tiden alltid åkte läggar eller skridskor. Från dessa bygder finnas i Nordiska museet flera vackert skurna pikar eller "broddakäppar", som äro daterade så tidigt som 1762, 1786 och 1788, bild 12—13. De småländska stavarna ha övre delen formad till ett enkelt handtag av samma slag som de gamla spjuten och denna typ har tidigare också förekommit i Dalarna att döma av två stycken i Dala fornsal, vilka hört till den brokiga samling av vapen, som den upproriska allmogen medförde till Stockholm vid den s. k. Stora daldansen 1743.

Isläggarna nyttjades vidare enligt flera uppgifter i samband med vinterfisket. När man drog not var det visserligen framförallt isbroddar som visade sig ändamålsenliga, men när man om höstarna på den tunna och genomskinliga glanskisen klubade gädda och lake, voro läggarna givet att föredra, inte minst på grund av sin tysta gång. Detta fiske, som redan Olaus Magnus skildrar (dock utan att i detta sammanhang nämna isläggarna) gick så till, att man följde skuggan av fisken under isen och med en klubba eller yxa dödade honom med ett kraftigt slag, i hast slog upp en vak och hämtade fram bytet med

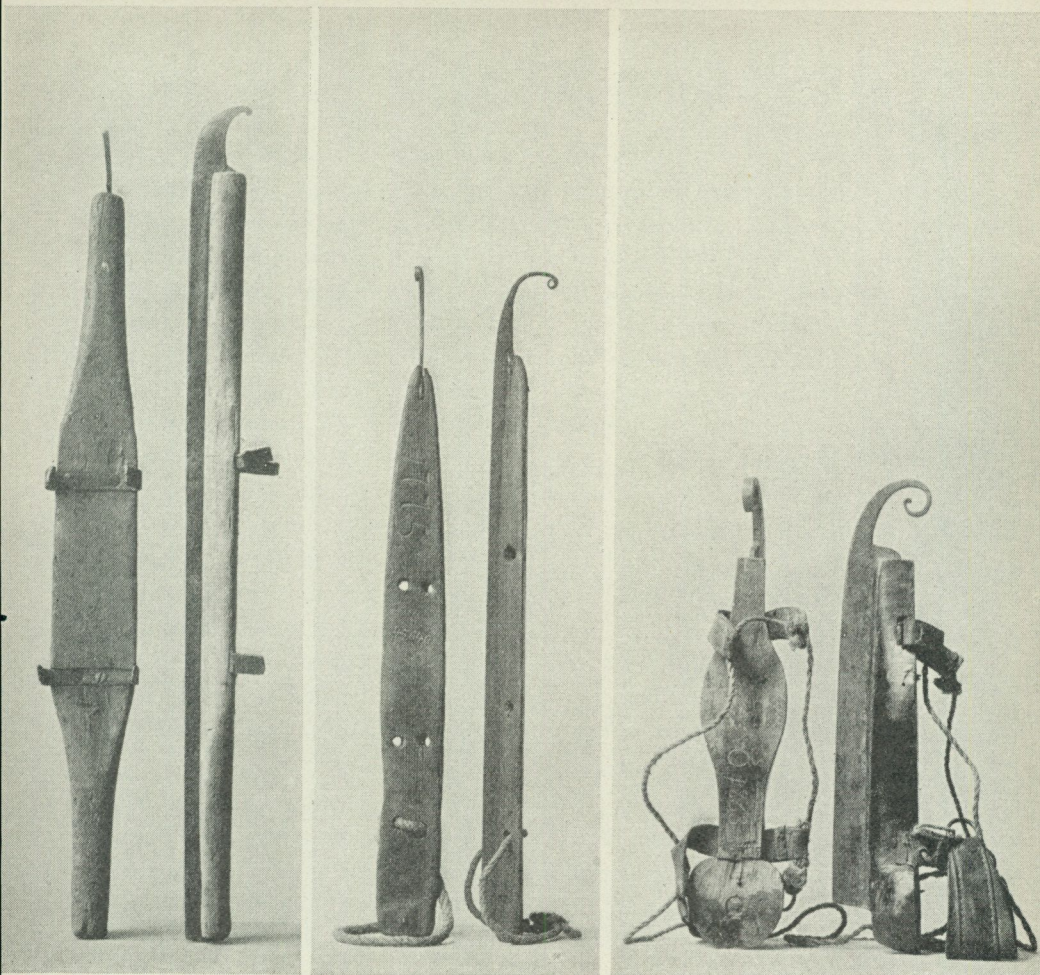

Bild 3. "Rännskor" från Boda, Dalarna. — Bild 4. Skridskor från Berg, Jämtland, dat. 1775. — Bild 5. Skridskor från Dalarö, Sörmland, dat. 1863. — Nordiska museet 98,472, 45,640 och 86,629.

ett litet ljuster. I äldre tid använde man ibland bloss för att locka fisken.

Bland dem som skildrat dessa skridskornas föregångare i användning är också P. A. Säve, som om gotlänningen skriver: "Stundom for han ock fram över glansisen på isläggar av glätade djurben, då han fortskyndade sig medelst glässastaken (istaven) samt därmed ock ibland hejdade farten." Säves upp-

gift torde avse en tidig del av 1800-talet. Eljest äro äldre uppgifter mycket sparsamma, något ganska naturligt, när det gäller ett så enkelt bruksföremål. Bland sina almanacksuppgifter från 1596 har emellertid Karl IX från Jönköping antecknat att "efter middagh drungnedde 2 drengar såm ville löppe på islegger". Och med minnen från århundradets början skildrar Olaus Magnus rätt utförligt sådan islöpning i sin ovannämnda Historia. Han säger, att man därvid använder "släta läggar av hjort eller nötkreatur — benpipor ha nämligen av naturen en viss glatthet, emedan de innehålla fett. — — — Dessa, som äro av en fots längd, fästas under fotsulorna och åstadkomma att man, där färden går endast över blanka isen, kan sträcka ut i det snabbaste lopp och fortsätta det, så länge isen är jämn och slät" (bok 1, kap. 25). På ett annat ställe skildrar han hur läggarna avfilas på undersidan och för att ytterligare öka snabbheten smörjas med svinister. Med sådana skridskor anordnas t. o. m. prislöpningar på ända upp till 8—12 italienska mil (omkring 5—8 km) med priser av allehanda slag, som Olaus utförligt beskriver (bok 20, kap. 17).

Det är inte sannolikt att hjortben mera allmänt brukats som material för islägg och den utsmyckade skildringen av kapplöpningarna ger den som lärt känna Olaus framställningssätt snarast intryck av att vara generalisering av en enstaka händelse, som han haft tillfälle att iakttaga. På Carta marina, som ju utkom åtskilliga år före Historian, har Olaus till yttermera visso avbildat två män, bild 6, som löpa islägg över den tillfrusna Finska viken, den främste med den långa staven mellan benen såsom även senare var brukligt. I den latinska kommentaren upplyser han att bilden föreställer män som med benpipor under fötterna hastigt löpa över det väldiga havet.

När det gäller att följa isläggarnas historia längre tillbaka i tiden komma oss fornyfynden till hjälp. De visa att dessa redskap använts långt före den tid, då Olaus Magnus skänkte oss den första bilden från vårt land av en skridskolöpare. Det är särskilt fynden från de medeltida stadsanläggningarna som lämnat ett rikt och ännu inte genomarbetat och publicerat forsk-

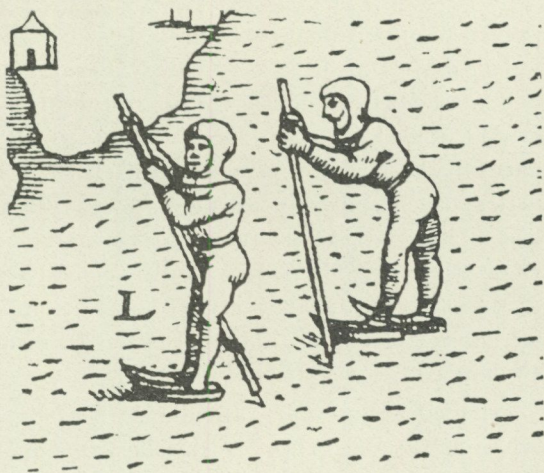

Bild 6. Två män som färdas över Finska viken på isläggar. Efter Olaus Magnus Carta marina 1539.

ningsmaterial av sådana ting. I stora mängder har man funnit läggar i Birka, den egenartade stadsbildningen i Mälaren, liksom man där i gravar från 800- och 900-talet tillvaratagit beslag till pikstavar av samma slag som de småländska från 1700-talet. Holger Arbman har säkerligen med rätta hänvisat till att kommunikationerna över isen måste ha spelat en stor roll för de gamla birkaborna — man har vid gravsättningen stundom utrustat de avlidna med broddskor för liknande behov. Arbman erinrar också om det kända förhållandet, att vintermarknaden med dess betydande pälshandel gärna förlades till isen, något ganska naturligt i de små och utomordentligt tätbebyggda medeltidsstäderna.

Isläggar har man emellertid inte endast funnit i Birka, de uppträda i stort antal också bland fynden från Sigtuna, Uppsala, Nyköping, Lund etc. Från 1200-talet känna vi dem genom fynd i Ragnhildsholmens fäste i Bohuslän och från 1300-talet i samband med utgrävningen av det gamla Aranäs vid Kinnekulle i Västergötland. Ibland uppträda de i sådana mängder att man velat ifrågasätta om det verkligen kan vara fråga om isläggar. Särskilt har Sven T. Kjellberg (Kulturen 1940) hävdad, att så ej kan vara fallet med de lundensiska fynden. Han har utfört

praktiska experiment och funnit dels att "isläggarna" över huvud taget måste anses vara ytterst opraktiska för sitt ändamål, dels att de hastigt borde ha blivit förslitna eller i varje fall ha erhållit märkbara spår efter friktionen med gruskorn och andra hårda partiklar. Ben är emellertid ett mycket motståndskraftigt material och gentemot de många och tydliga uppgifter vi ha om förhållandena i senare tid kunna de övriga invändningarna inte väga så mycket. Man kan om dem endast säga att övning ger färdighet och jag är övertygad om att min värderade kollega och vän efter någon tid skulle bli en framstående utövare också av denna idrottsgren.

Därmed är inte sagt, att alla de ben som man funnit i Lund och andra städer behöva vara isläggat eller material till sådana. Inte heller behöver väl Kjellbergs tanke vara utesluten, att en del av dem kan vara avsedd för glättning av vävnader — jag känner ett och annat sådant fall från 1800-talet, men vill inte gärna tro att de representera det normala. Däremot har samme förf. gjort den riktiga iakttagelsen att av de mycket skiftande sätt på vilka hålen upptagits i läggarna att döma, fastsnörningen vid foten ofta skett annorlunda än vi känna genom traditionen, jämför bild 11. Särskilt lägger man märke till att på de medeltida exemplaren från olika håll, såsom från Lund, Uppsala och Oslo, ett hål upptagits bakifrån i själva märgpipan. På en norsk lägg av detta slag har man funnit en kort remögla i hålet, men det är svårt att veta, om den tjänat som fäste för bindningen eller endast varit en stropp för upphängningen. Konstruktionen saknas så vitt jag vet alldeles på yngre exemplar.

Isläggarna ha förekommit på många andra håll än i vårt land. I Finlands kusttrakter användes de mångenstädes ännu på 1870- och 80-talen och i Estland voro de, inte minst bland svenskbygdernas befolkning, i bruk ännu längre, på sistone dock framför allt som leksaker för barnen. Vi känna dem vidare genom traditionen eller bevarade exemplar från Norge, de brittiska öarna, skilda delar av Tyskland, från Polen, Ungern och Balkanländerna. Medeltida fynd ha gjorts i Oslo, Trondheim och

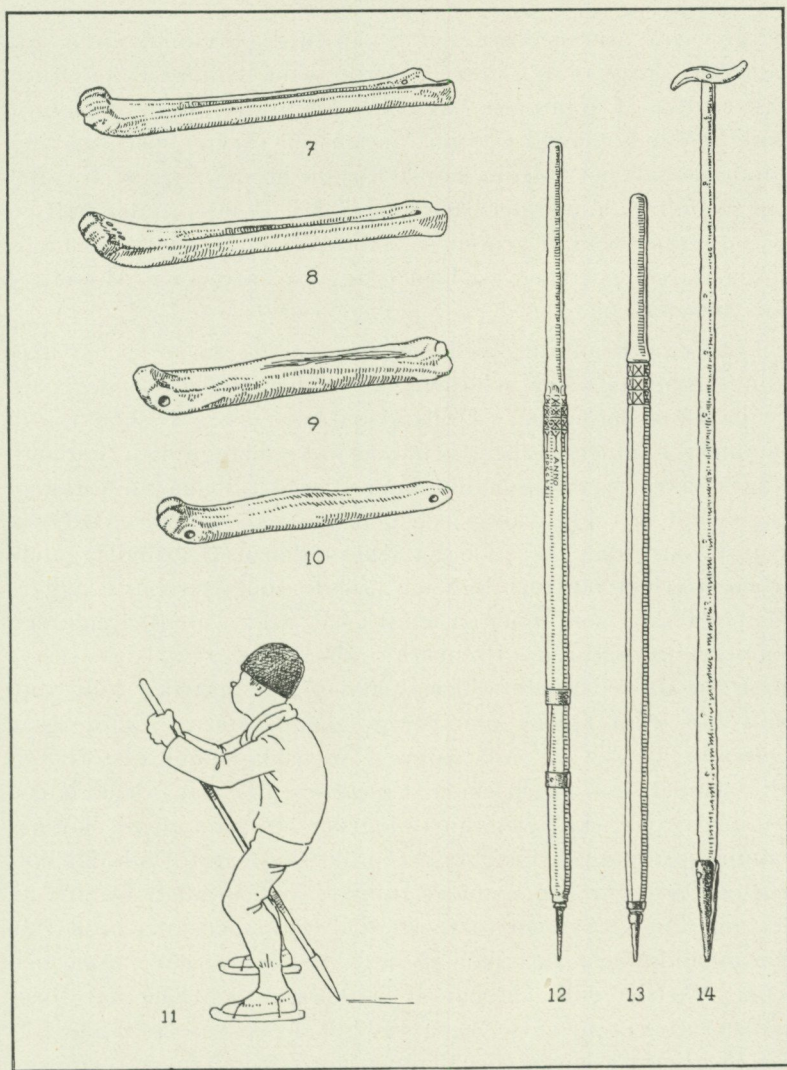

Bild 7—10. Islägg från By, Dalarna (7), från Uppsala (8, jordfynd), från Lund (9, jordfynd vid Mårtenstorget) och från Öland (10). — Nordiska museet 79,992, 8,727, 189,123 och 136,223. — Bild 11. En pojke åker på islägg av hästben, Rågöarna (efter Söderbäck). — Bild 12—14. Ispikar från Urshult, Småland (12, dat. 1762), från Almundsryd, Småland (13, dat. 1788) och från Boda, Dalarna (14). — Nordiska museet 63,177, 16,055 och 98,472 b.

Bergen samt åtminstone i ett fall i en finsk borganläggning. Att ränna på isläggar är också en idrott som nämnes i den fornvästnordiska litteraturen. Mest bekant är det ställe i Heimskringla, där konung Eysteinn Magnusson skryter med sin ungdomliga snabbhet i denna konst för sin broder Sigurd Jorsalfar, "som inte kunde det bättre än en ko". Under andra hälften av 1100-talet veta vi genom en samtida författare, att Londons borgare roade sig med att löpa islägg på kärren vid Moorfield norr om staden.

Från en tid samtidig med eller något äldre än Birka har man funnit isläggar i den schleswigska staden Hedeby, i de egenartade boplatslämningar i Holland och nordvästra Tyskland, som gå under namnet Terpen, och i en borganläggning i Estland. Några säkra fynd som skulle kunna föras tillbaka till förkarolingisk tid äro icke kända och den engelska forskaren Robert Munro har redan för ett halvt sekel sedan i ett grundläggande arbete klarlagt otillförlitligheten hos de uppgifter om isläggarernas höga ålder som möta på många håll i den vetenskapliga och populära litteraturen (*Prehistoric Problems*, 1897). Av betydelse är att redskapet alldeles saknas hos arktiska folk, inte blott hos våra lappar utan även längre österut. Detta visar sannolikt att det är vida yngre i mänsklighetens historia än till exempel snösko och skida. Emellertid bör inte förglömmas, att meteorologiska och klimatologiska omständigheter kunnat hämma spridningen. Isläggar äro praktiska framför allt där kölden och isläggningen kommer tidigare än snöfallet. Därför är det ingenting förvånansvärt, när man möter enstaka uppgifter om användningen av issskor av besläktad art i Centralasien och Kina. När det gäller lägggar av nötkreatur och häst har förekomsten dessutom varit begränsad till de boskapsskötande folken. För våra svenska förhållanden ger isläggarnas förekomst i Birka helt säkert en anvisning om deras härkomst. Liksom under 1600-talet stodo särskilt bygderna kring Mälaren vid denna tid under starkt inflytande från frisiskt kulturområde, påverkningar som förmedlades genom rikt utvecklade handelsförbindelser med Hedeby, en plats som tjänade som ett slags etapp-

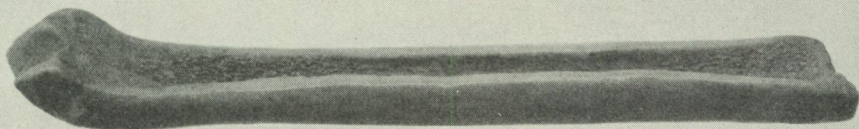
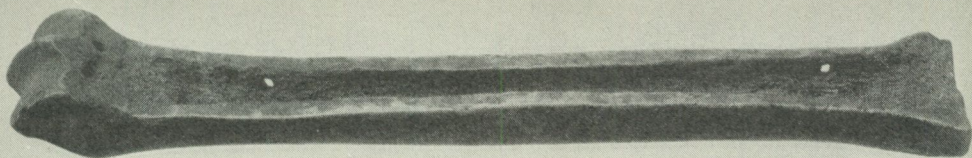

Bild 15. Islägg från Vätö socken, Uppland. Längd 27,5 cm.
"Från Hargs by, gått i arv i samma släkt hos Anders Peter Andersson. Ansågos [1880] ej hafva varit begagnade på 100 år."

Bild 16. Islägg från Urshults socken, Småland. Längd 24,5 cm. Nordiska museet 71,244.

och omlastningsstation vid varutransporterna. Birka var en viktig knutpunkt för den blomstrande handeln, som för Sveriges del sannolikt byggde på den omfattande exporten av pälskinn från de nordsvenska skogsbygderna.

Flera forskare ha kunnat påvisa hur olika kulturelement både inom konstslöjden och redskapsbeståndet påverkat och på ett märkligt sätt levat kvar bland lapparna (Holmqvist, Odencrants, Agnes Geijer m. fl.). Det kan därvid inte vara tal om en direkt påverkan från den lilla staden i Mälaren utan man måste tänka sig att dessa företeelser en gång haft en vidare utbredning inom östra Mellansverige. Därifrån har spridningen norrut kunnat äga rum i samband med handelsförbindelserna. I en skarpsinnig och fängslande undersökning har Bengt Hesselman visat, att även språket bevarat minnet av liknande förhållanden, i det att länge kvardröjande dialektala drag vittna om en påverkan från frankiskt område, som inte kan ha tagit annan väg än över Hedeby och Birka (Ordgeografi och språkhistoria, 1936). Hesselman hänför dessa språkföreteelser till vad han kallar birka-

svenskan eller den baltiska svenskan, en gång talad ”i ett sammanhängande område kring Östersjön från Överkalix i norr till Slesvig (Hedeby) i söder”.

Med samma rätt kan man sannolikt tala om en birkakultur som ett viktigt inslag i vår odlings historia. Jag menar, att användningen av isläggjar hör till denna och att man fått impulserna till dem närmast från Hedeby men ytterst från de trakter i Friesland och Nederländerna, där sedermera skridskorna blevo populärare och mera använda än någon annanstans. Det skulle vara lätt att framhäva andra företeelser i birkakulturen både från ornamentikens och teknikens områden, som fått en liknande spridning. Långt fram i tiden har traditionen från vikingatidens livskraftiga slutskede levat kvar i Svealandskapens folkliga konst och det är endast rimligt att vi möta motsvarande förhållanden när det gäller andra områden av livet.

HEM OCH MÄNNISKOR

av *Marshall Lagerquist*

Vilken upplevelse vore det ej att få beträda ett gammalt svenskt hem, som stått alldeles orört i hundra eller, varför icke, tvåhundra år. Tanken må synas absurd, men den tilltalar på det högsta en museiman, ty om den bleve förverkligad skulle han få lära känna kulturhistoriskt intressanta ting och förhållanden, som annars äro förborgade. Vid återställande av en svensk rumsinteriör, låtom oss säga från 1700-talets mitt, möta nämligen mångahanda svårigheter även om tillgång finnes till aldrig så många inredningsföremål från tiden. Man vet i själva verket rätt litet om huru dessa en gång varit arrangerade. Och för övrigt, vilka möbler och prydnadsföremål ha förekommit tillsammans i ett rum av ett visst slag?

Men är då denna tanke verkligen så orimlig som den kan förefalla? Hemmet som sover sin långa törnrosasömn, där livet och tiden stått stilla, existerar väl blott i diktarens fantasi, men en bild, som återger vad man skulle ha fått se, bör åtminstone tillnärmelsevis motsvara upplevelsen.

Nu är det emellertid tyvärr så, att interiörbilder från tiden före den fotografiska metodens framträdande ej äro talrika för så vitt det gäller svenska förhållanden. En stor del av vad som finnes av detta slag måste nämligen efter kritisk granskning utmönstras som otillförlitliga verklighetsskildringar. Per Hilleström har återgivit otaliga rumsinteriörer från den gustavianska tiden, till synes fullt trovärdiga vid en hastig blick, men det har påvisats, att åtskilliga av dem helt eller delvis gå tillbaka till utländska förebilder. Och så är fallet också med många andra svenska genremålarens verk från 1700-talet och senare.

På några följande uppslag har här samlats ett antal interiörbilder alltifrån Fredrik I:s tid till och med Karl Johans-tiden,

för vilka verklighet obestriddigt legat till grund. De om vårt intresse omedvetna människor vi komma att möta i dessa hem få vi också tillfälle att lära känna. Bilderna utgöra blott ett urval, gjort i syfte att begränsa antalet och med tanke på att undvika sådana som ofta varit publicerade. Här ha sålunda uteslutits bland åtskilliga andra den av Olof Fridsberg 1763 utförda akvarellen med grevinnan Ulla Tessin i sitt kabinett på Åkerö, senast avbildad i denna årsbok 1942, vidare Lorents Sparrgrens akvarell 1783 med greve Claes Julius Ekeblad och hans maka i en sängkammare på Stola och den franske emigranten hertigens av Pienne akvarell från 1812 med familjen Piper i salongen på Löfstad, båda återgivna i Gösta Sellings bok Svenska herrgårdshem. Några av de här förekommande bilderna ha väl även en och annan gång tidigare använts som illustrationer i olika sammanhang men ha icke desto mindre ansetts kunna fylla en uppgift också i denna uppsats, så mycket mer som de nu kunna ges en personhistorisk kommentar.

Uppe i Roslagen, i Fasterna socken, ligger herrgården Rånäs, som jämte det närliggande Mörby i långa tider tillhört släkten Oxenstierna. År 1704 förvärvades godset av den store krigaren Magnus Stenbock, vars son Gustaf Leonard Stenbock 1734 blev ägare till Rånäs. Mörby hade dessförinnan av fältmarskalkens arvingar sålts till greve Arvid Bernhard Horn. Men blott tre år efter Gustaf Leonard Stenbocks övertagande av Rånäs kom även Mörby i hans hand genom giftermålet med greve Horns dotter Fredrika Eleonora. På 1670-talet hade den dåvarande ägaren av Rånäs uppfört en ståtlig huvudbyggnad därstädes av trä i två våningar med säteritak, vilken kvarstod till 1844, då den revs i samband med att den efter Per Axel Nyströms ritningar uppförda nya huvudbyggnaden blev färdig.

Det är en interiör från det gamla Rånäs, närmare angivet

Bild 1. Biblioteksinteriör från herrgården Rånäs i Uppland. Omkring 1740. Oljemålning av okänd konstnär. Skokloster.

Bild 2. Interiör från packhusinspektoren Georg Diedrich Heimbergers hem, Klarabergsgatan 68 i Stockholm. Omkring 1790. Akvarell av Carl Wilhelm Svedman. I privat ägo.

3

4

från biblioteket i övre våningen, som här förekommer som första bild. Den kan av skäl som sedan skola anföras dateras till tiden omkring 1740. Det är på förmiddagen och herrskapet har slagit sig ned omkring ett bord för att dricka te. Till höger — från åskådaren räknat, liksom i fortsättningen vid angivandet av personernas inbördes plats — sitter husets herre själv, greve Gustaf Leonard Stenbock, vid denna tidpunkt omkring trettio år gammal, och bredvid honom hans tio år yngre maka Fredrika Eleonora Horn. Mitt emot sitter grevens brorson Carl Magnus Stenbock, ännu en yngling men redan av allt att döma en arbeiter elegantiarum. Denne blev sedermera verkligt ryskt statsråd och innehade ett flertal betydande gårdar i Estland. Det var under hans tid och från hans gods på Dagö som de svenska bönderna 1782 tvingades utvandra till guvernementet Cherson, där de grundade Gammalsvenskby vid Dnjepr. I dörren står pastor loci Olof Groth, en sjuttio års man. — Båda grevarna äro klädda i överensstämmelse med tidens mode; de ha knäbyxor, lång väst, långhalsduk och justeaucorps. Den äldre greve Stenbock bär en synnerligen elegant väst med uppslag i fodertygets bjärta färg, en detalj i dräkten som ej är ovanlig vid denna tid men snart försvinner. Grevinnan Stenbock är så tidigt på dagen ännu ej alldeles färdigklädd, ty hon har tagit på sig en lätt morgonrock över den broderade kjolen och den med små rosetter prydda korsetten. På huvudet har hon bindmössa med stycke.

Stämningen i sällskapet förefaller ej att vara vad man brukar kalla munter och greve Gustaf Leonard ger också uttryck för sin pessimistiska livssyn vid tillfället i följande ord, som stå skrivna på pappersrullen i hans hand:

le passé m'interdit
 et le present m'accable
 j'espere dans la venir
 un sort plus supportable.

Bild 3 och 4. Ett kabinett i en av flyglarna på Tistad i Södermanland samt lövsalen i trädgården därstädes. Lavering 1768 eller året dessförinnan av F. W. Hoppe. I privat ägo.

På väggarna sitta släktporträtten, alla upptagna i greve Stenbocks bouppteckning 1761. Det stora porträttet föreställer drottning Katarina Stenbock och de små över bokhyllorna från vänster räknat grevens farföräldrar, fader och morföräldrar. Ramen som skulle ha innehållit moderns porträtt är tom.

Den fasta inredningen i detta biblioteksrum har ett tycke av kärv senbarock och det är ej uteslutet, att den tillkommit i samband med Stenbocks giftermål 1737. Man vet att han året förut lät målaren Carl Fredrik Svan utföra fyra dörröverstycken för Rånäs — utförligare är skrivet därom i Fataburen 1942 — och detta tyder på att vissa inredningsarbeten då voro i gång. Möblerna i rummet äro av två slag. Bordet med rund marmorskiva eller marmorerad träskiva på skulpterad och förgylld fot samt den länstol i samma art, i vilken husets herre sitter, böra dateras till 1700-talets början och äro goda företrädare för den från Frankrike inspirerade prechtska guldbarocken. De båda övriga stolarna och bordet däremot representera en något senare, under Fredrik I:s tid gängse stil med enklare uttrycksmedel.

Man vet ej vem som har målat bilden. Måhända är det den ovannämnde Carl Fredrik Svan. Men tiden för dess utförande kan rätt väl bestämmas på grund av följande omständigheter. Gustaf Leonard Stenbock gifte sig med Fredrika Eleonora Horn den 18 december 1737 och kyrkoherde Olof Groth i Fasta och Esterna avled den 30 september 1743. Någon gång under dessa sex år måste alltså målningen ovillkorligen ha tillkommit. Greve Carl Magnus Stenbock till vänster på bilden var vid farbroderns giftermål blott tolv år men aderton vid prästmannens fränfälle. Hans habitus tyder snarare på att han här uppnått ett visst mått av mognad.

Från Rånäs bege vi oss till herrgården Tistad i trakten av Nyköping och besöket där tänkes förlagt till 1768 eller kanske året förut. Ett stort byggnadsföretag pågår just på gården; en ny huvudbyggnad är nämligen under uppförande för friherre Fredrik Bengt Rosenhane under överinseende av arkitekten, överstelöjtnant F. W. Hoppe. Denne har roat sig med att i

camera obscura rita av ståndspersonerna på Tistad i det tillfälliga hemmet i en av flyglarna samt i lövsalen utanför, bilderna 3 och 4. Trädgården räknas här till interiörerna, ty på den tid det nu är fråga om betraktades den som ett nödvändigt komplement till bostadsrummen sommartid. Kabinettet i flygeln är ett graciöst rokokorum med de marmorerade väggarna och de skulpterade pilasterfyllningarna, den täta och strängt symmetriska tavelhängningen och de tidstypiska möblerna. Det aristokratiska sällskapet består av husets härskarinna, den fyrtioåriga Eva Sofia Rosenhane, född Stenbock, som sitter och knypplar, samt lagmannen Melker Falkenberg, "en lärd herre, skrev god latin", och hans maka Hedvig Eleonora Wachtmeister. Paret gästade gärna Tistad; här hade deras bröllop stått 1761.

På trädgårdsbilden befinner sig längst till vänster friherrinnan Rosenhane och damen med solfjädern är hennes moster, den gamla fröken Hedvig Eleonora Creutz från granngården Täckhammar. Den lilla femåriga flickan, som intresserar sig för den unge fideikommissarien Schering Rosenhanes vinthund Spets, heter också Hedvig Eleonora Creutz och är systerdotters dotter till fröken på Täckhammar. Hos denna har en stackars ofärdig madam Stenberg som änka funnit en fristad; hon sitter nu blygt bortvänd på bänken i lövsalen. — Detta är sommar på en svensk herrgård än med stilla sysselsättningar inomhus än med lustvandring bland tuktad grönska.

Ribbingsfors heter en herrgård i Västergötland alldeles invid gränsen till Värmland. Där bodde från 1760 bruksägaren Bengt Gustaf Geijer och hans hustru Brita Christina von Numers. De båda teckningarna, bilderna 5 och 6, visa två interiörer därifrån och äro utförda av brukspatronens sväger översten Fredrik Adolf von Numers. Visserligen äro de odaterade, men med stöd av möblernas och dräkternas utseende kunna de bestämmas till tiden omkring 1780-talets mitt; senare än 1792 kunna de i varje fall ej vara gjorda, eftersom konstnären avled detta år. Det sägs om denne militär, att "han var en förträfflig tecknare samt ägde mycken kännedom i de fria konsterna".

Den övre bilden, på vilken man ser den medelålders fru

Geijer sitta vid sin sybaron i färd med att knyta ett nät till broderi, ger vid handen att herrskapet nyligen anskaffat moderna möbler för detta rum. Stolarna, bordet med den genombrutna mässingskanten, spegeln och sybaronen äro nämligen gustavianska möbler. Någon modernisering av byggnaden har emellertid tydligen ej skett i samband med nyanskaffningen, utan man har nöjt sig med de låga, smårutade fönstren från 1700-talets förra hälft eller mitt.

Ett ålderdomligare intryck ger i sin helhet det andra rummet, där den sextioårige brukspatronen och disponenten för Uddeholmsverken sitter och läser i en bok, iförd nationella dräkten. Väggarna äro klädda med tapeter i välkänt mönster, troligen stofftapet. Stolen och byrån torde ha köpts nya vid giftermålet och bosättningen på Ribbingsfors 1760. Spegeln, huvudsakligen av samma typ som i föregående rum, är däremot senare.

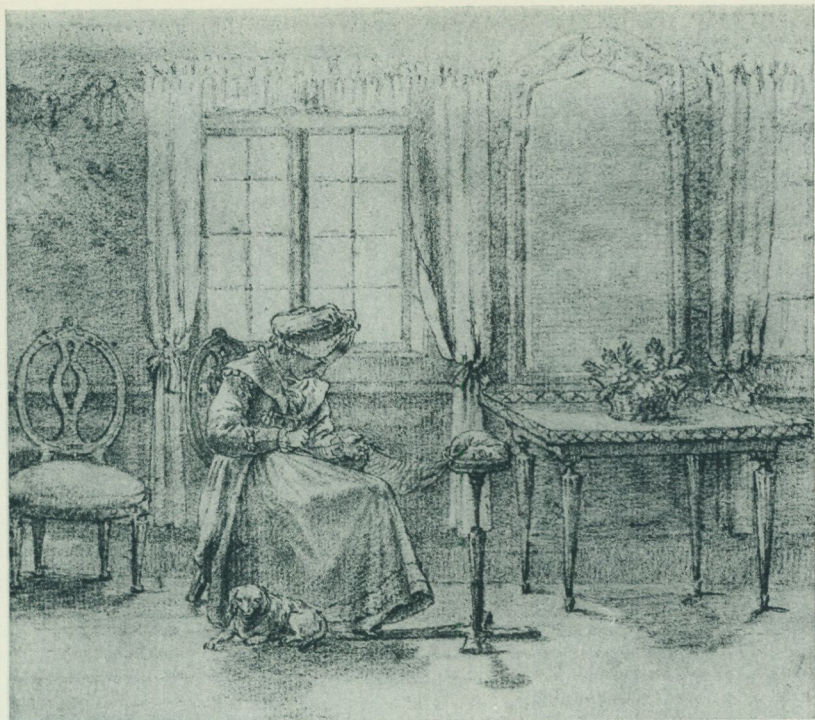
Betrakta vi bilderna i tidsföljd komma vi med bild 2 till ett borgerligt hem i Stockholm vid 1790-talets början. Det är hemma hos tullpackhusinspektoren och bränneriöveruppsyningsmannen, förre vinskänken Georg Diedrich Heimberger vid Klarabergsgatan 68, en sedan länge riven fastighet. Akvarellen är utförd av Heimbergers svärson Carl Wilhelm Svedman, som med tiden blev hovmålare och ledamot av Konstakademien.

Georg Diedrich Heimberger, som nu är en sextioårs man, tager sig en tupplur i soffhörnet medan en ung dam förstrött lägger patients. Hon är alltför ung för att vara hans hustru, den fyrtioåriga Anna Lovisa Bouck, utan torde vara dottern, fru Svedman.

Denna gustavianska interiör torde vara ett utmärkt exempel på huru de förmögna borgarna i huvudstaden bodde. Rummet har bröstpanel med fyllningar och målade väggfält. Packhusinspektoren gifte sig andra gången omkring 1770 och inflyttade i svärfaderns hus, varför det ej är otroligt, att åtminstone väggfälten tillkommit i samband härmed, möjligen även den rikt

---

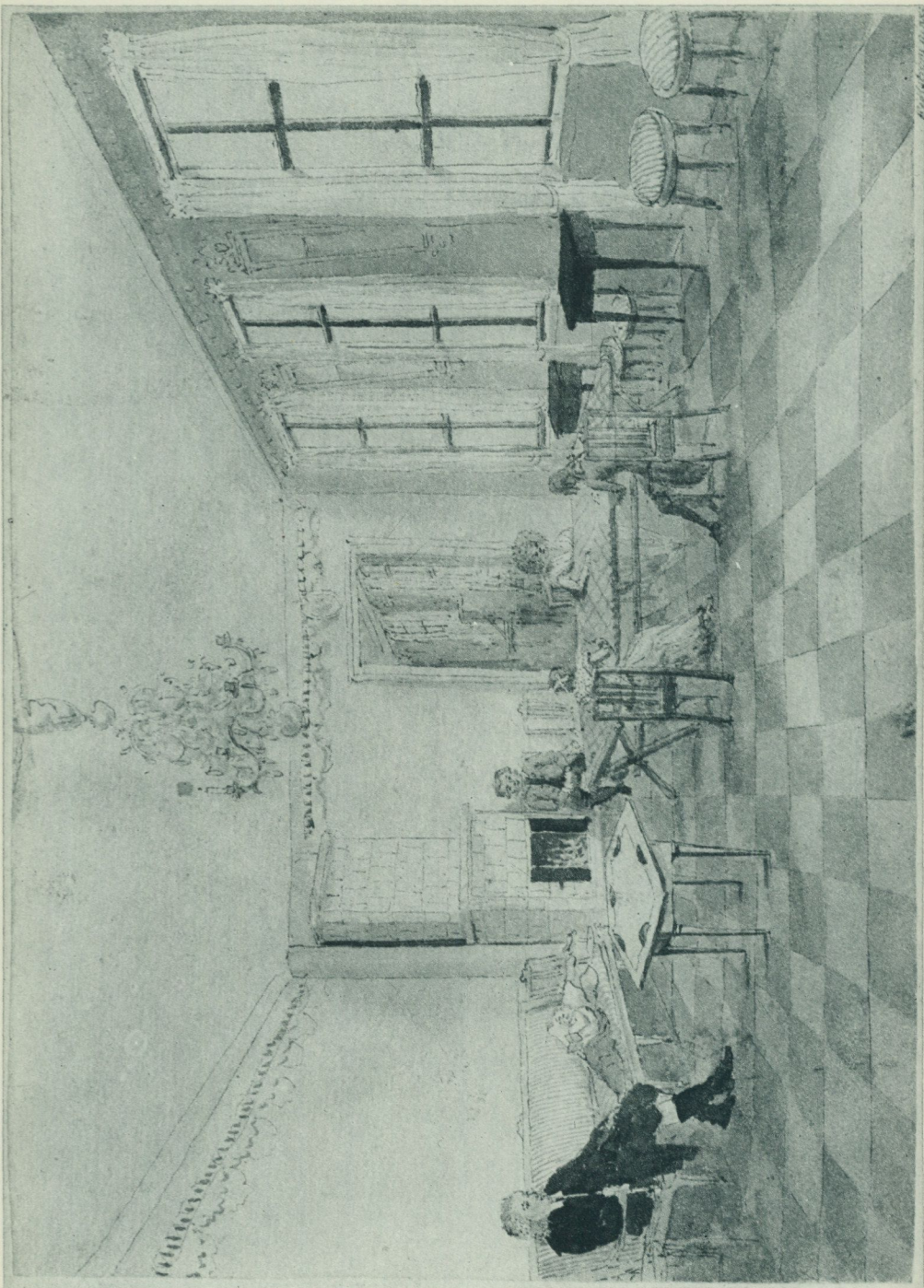
Bild 5 och 6. Två interiörer från herrgården Ribbingsfors i Västergötland. 1780-talets mitt. Teckningar av Fredrik Adolf von Numers. I privat ägo.

5

6

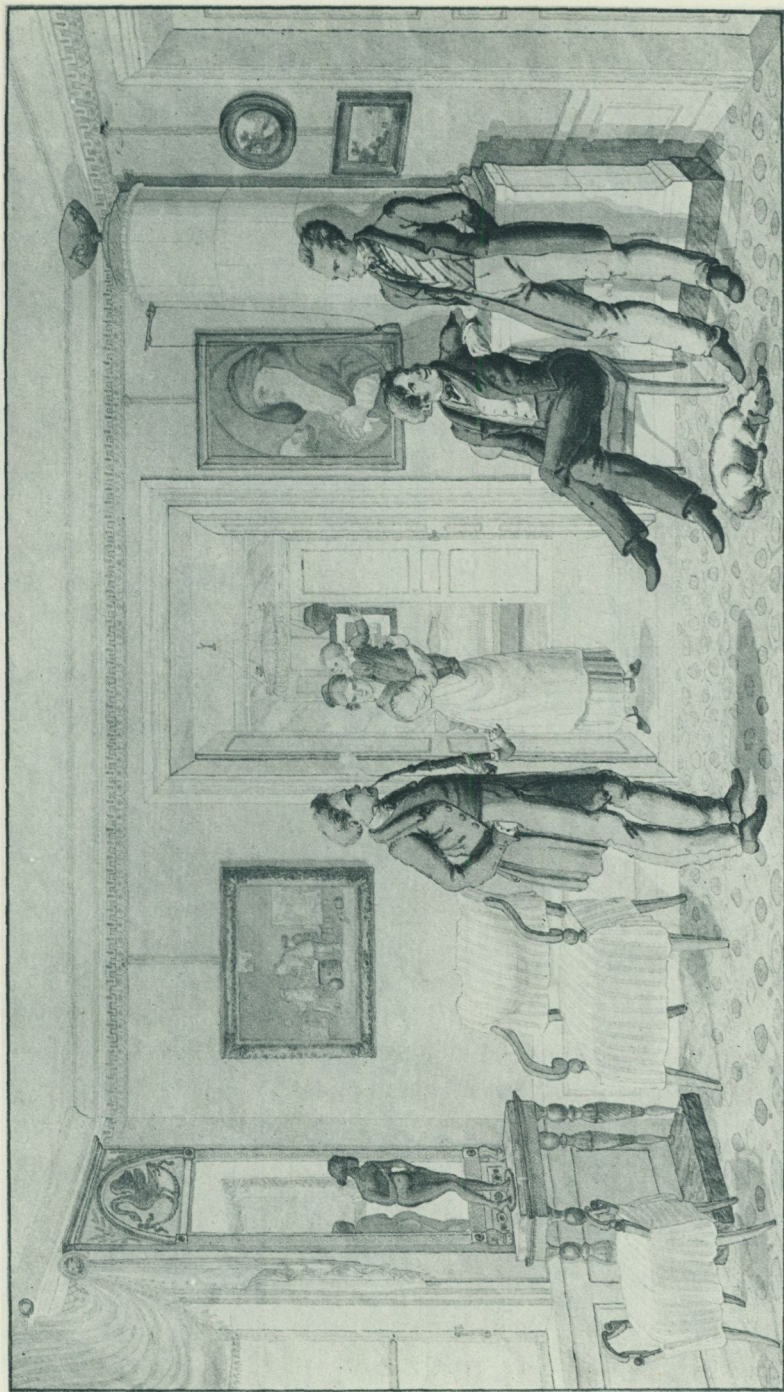
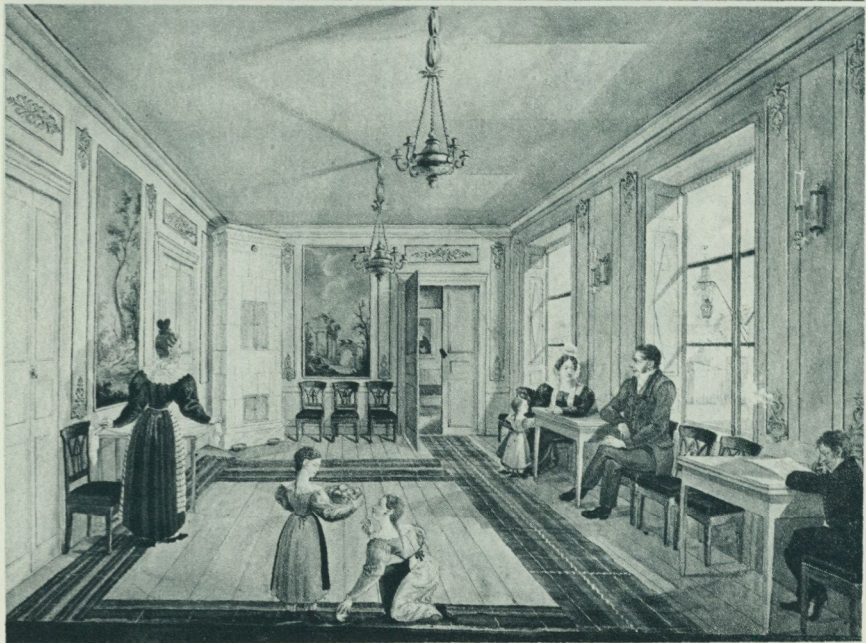

Bild 7. Salongen hos biskop Jacob Lindblom på Brunneby vid Vreta kloster. Daterad den 14 februari 1797. Akvarell av Kjöhlström. I privat ägo.
Bild 8. Från majoren Carl Johan Ljunggrens hem på Liljeholmens gård invid Stockholm. Akvarell av honom själv 1830. Nationalmuseum.

9

10

dekorerade kakelugnen. På väggen hänger bland annat ett porträtt av en ung man i rikt skulpterad rokokoram, kanske Heimberger själv i unga år som framåtsträvande krögare. På ömse sidor därom de ofrånkomliga kopparsticken av Jacob Gillberg med Gustav III och Sofia Magdalena i standardiserade, gustavianska ramar. Ifråga om detaljer i övrigt kan man ju fråga sig varför syltburkarna stå på kakelugnsskänken.

Koltorpet ligger på Kyrkvikens södra sida på Lidingön. Det var i slutet av 1700-talet ganska oansenligt bebyggt och tillhörde intill 1809 gården Hersby. År 1779 avled ägaren till Hersby och Torsvik, revisorn Johan Falkson, efterlämnande hustru och flera barn i tämligen goda omständigheter. Änkan Margareta Elisabeth Falkson, som var dotter till den bekante ingenjören Märten Triewald och som genom sin mormor härstammade i rakt nedstigande led från Martin Luther, skötte i fortsättningen med kraftfull hand den betydande egendomen. Birger Wedberg har i boken "Lidingöliv i forna dagar" berättat om den verksamma damens insatser på ön. Hon sålde emellertid 1790 Hersby och flyttade då med sin familj över till Koltorpet. Hennes dotter Johanna Christina har 1794 i en förtjusande gouache skildrat hemmet på torpet, bild 9. Den har en barntecknings både fel och förtjänster. Man lägger märke till den oövade handen i de överdrivna perspektiven men också barnets vakna iakttagelseförmåga i fråga om detaljerna. Hon har kallat bilden ett familjestycke och har placerat sig själv vid bordsändan med ryggen vänd mot åskådaren. Hon blev tre år senare gift med sin släkting, sedermera löjtnanten Samuel Worster Pauli.

Husfliten är storartad: modern spinner, äldsta dottern sömmar och minsta flickan arbetar vid nystvindan. Huskatten och knähunden försöka etablera slagsmål. Det hela ger intryck av sann svensk vardag. Inga av möblerna äro moderna för tiden.

Bild 9. Från änkefru Margareta Elisabeth Falksons hem på Koltorpet på Lidingön. Gouache 1797 av Johanna Christina Falkson. Nordiska museet.
Bild 10. Salen hos hovarkitekten Johan Carlberg, Klarabergsgatan 66 i Stockholm. Omkring 1835. Akvarell av Per Gustaf von Heideken. I privat ägo.

De torde ha funnits på Hersby redan medan revisor Falkson levde och ha troligen sammanförts vid mitten av 1700-talet. Här finnas fem gråvita rokokostolar med balusterformad ryggbricka, ett enkelt bord i samma färg, en rokokobyrå med fanerad skiva, ett skrivskåp av senbarock typ men med rokokobeslag och två speglar samt åtskilliga småting. Till vänster på bilden ser man en del av en säng, vars ena gavel torde stå mot väggen. Den har överkast och himmel av rutigt tyg.

Den 14 februari 1797 målade Elias Martins elev Isak Kjölström en akvarell återgivande salongen hos dåvarande teologie doktorn och biskopen i Linköping Jacob Lindblom på hans gård Brunneby vid Vreta kloster, bild 7. Man ser hans högvördighet själv, femtioett år gammal, sittande på soffan med långpipan i mun. Bredvid honom ligger yngste sonen Gustaf Adolf, som var född 1786, med en filt över sig; törhända har han varit sjuk men tillräckligt återställd nu för att få vara tillsammans med den övriga familjen. Bredvid kakelugnen sitter hans äldre halvbroder Axel Johan, den blivande godsägaren och kammarherren Lindersköld. Mitt på golvet står täckbågen, vid vilken två damer och en herre arbeta. De två ungdomarna närmast äro okända men damen på den andra sidan är biskopinnan Sophia Ulrika Lindblom, född Söderberg. Hon är elva år yngre än sin man och hans andra hustru sedan 1784. Det lyckliga biskopshemmet beskrives som synnerligen gästfritt, vare sig det var i Linköping eller i Vreta kloster. På den senare platsen trivdes emellertid biskop Lindblom bäst och på Brunneby "kände han sig som lantpräst, umgicks förtroligt med sockenborna och predikade ofta i kyrkan".

Det är en mycket typiskt sengustaviansk interiör man skådar. Högt till tak och höga, ljusinsläppande fönster i förening med ljust enfärgade väggar ger rummet rymd. Möblerna äro ej många för att man så mycket lättare skall kunna röra sig fritt. En lång soffa, en uppsättning stolar med spjalrygg, några runda taburetter, tre spelbord och två speglar mellan fönstren äro allt som utgör rummets ordinarie möblering. Kristalljuskronan är tydligen den enda fasta ljuskällan under mörka kvällar.

Vi återvända till huvudstaden söderifrån en dag år 1830. Innan vagnen hunnit fram till flottbron, som leder över till Södermalm och de små tullstugorna vid Hornstull, stanna vi en kort stund vid Liljeholmens gård. Där bor vid denna tid majoren och riddaren Carl Johan Ljunggren med sin familj. Två av hans vänner, vilka vi ej känna, äro visserligen på besök vid tillfället, men intet hindrar att vi stiga in i förmaket, bild 8.

Värden befinner sig själv i rummet, stående vid kakelugnen. Han är fyrtio år gammal och har för ett par år sedan begärt avsked ur krigsmakten. I finska kriget hade han som fänrik deltagit med lysande tapperhet och efter slaget vid Oravais hade han fått mottaga guldmedaljen för tapperhet i fält. Fälttågen i Tyskland och Norge hade han även bevistat och hans välförhållande i bataljerna hade föranlett Karl XIII att tilldela honom Svärdsordens riddartecken. Han förde pennan och penseln lika oförväget och lyckosamt som sabeln och i likhet med sin kollega Hjalmar Mörner har han i teckningar skildrat upplevelserna under Karl Johans krigståg och även skrivit en bok därom. Den här avbildade akvarellen har han själv gjort. I dörren står hans trettioåriga maka Anne Sophie Junbeck med näst yngste pojken Alrik på armen.

Interiören ger ett begrepp om ett borgerligt stockholmshem under Karl Johans-tiden. Den omtänksamma husmodern har satt överdrag på stolarna samt på soffan i det bortre rummet. Men trots denna skyddande förklädnad kan man sluta sig till att senempiren redan gjort sitt intåg i detta hem.

En socialt sett likartad och samtidig miljö visar bild 10. "Medan söndagsfrukosten dukas" kallas denna okonventionella skildring av stilla familjeliv och gemytlig borgerlighet från omkring 1835 av Per Gustaf von Heideken. Det är i salen hos hovarkitekten Johan Carlberg i hans egen fastighet Klarabergsgatan 66 i Stockholm. Genom fönstren kan man iakttaga lyktan i hörnet av Klarabergsgatan och nuvarande Vasagatan samt längre bort Klara kyrkas gamla torn.

Morgontoaletten är för alla familjens medlemmar avslutad och med hungrig förväntan avvakta de, att deras släkting, den

rara husmamsellen Lock med den pikanta hårknuten, skall anmäla att frukosten är serverad. Husfadern närmar sig nu de femtio åren och hans hustru Anna Sofia, född Ekvall, är åtta år yngre. Med anledning av helgdagen har hon iklätt sig en elegant hårklädsel. Hos henne står den yngsta flickan, som dog tidigt. Dottern Johanna Carolina håller en korg med äpplen; hon blev sedermera gift med skolläraren och pastorsadjunkten Jonas Bernhard Colldén, som slutade som prost i Årsunda. På knä vid hennes sida står system Maria Sofia. Den unge mannen i frack längst till höger är flickornas bror Johan Ludvig, vid denna tid omkring tretton år gammal. Han är ivrigt sysselsatt med att fuska i pappans yrke, kanske till och med uppmanad därtill. Även om han haft håg för arkitektens kall studerade han emellertid till läkare, blev medicine doktor och chirurgie magister samt verkade som distriktsläkare i Vetlanda. Genom den öppna dörren skymtar i angränsande rum ett prästporträtt på väggen, vilket föreställer fru Carlbergs far, kyrkoherden Kristoffer Retzius Ekvall i Gammalkil.

Rummets inredning och möblering förete en ganska trivsamt blandning mellan gammalt och nytt. När hovarkitekten Carlberg 1830 lät uppföra sitt nya hus begagnade han sig vid inredandet av detta rum av en äldre vägghpanel. Denna passade emellertid ej alldeles ifråga om måtten, varför vissa förändringar måste vidtagas. Det målade väggfältet till vänster är från 1750- eller 1760-talen och panelen samt väggfältet med det romerska ruinlandskapet i Paninis art från 1770-talet. De skulpterade dörröverstyckena och kakelugnen ha tillkommit i samband med nybyggnaden. Som sig bör i ett rum med en sådan magnifik panel finnas inga gardiner för fönstren utan endast rullgardiner av randig lärft. Större delen av den fasta inredningen i detta rum förvaras nu i Nordiska museet och Stockholms stadsmuseum.

Upptill: Almundsryds kyrka, Småland. Invigd 1842.
Nedtill: en del av den långa raden av kyrkstallar invid Almundsryds kyrka. — Samtliga bilder foto Nordiska museet.

TRÖJEMÅLA SÖNDAG OCH ANDRA UNGDOMSHELGER

KYRKMÄSSA OCH GILLE I SÖDRA OCH MELLERSTA
SVERIGE

av *John Granlund*

Tröjemåla söndag är det fantasieggande namnet på en festdag, som ännu firas i Almundsryds socken i södra Småland. Festen karakteriseras av att det särskilt är ungdomen, som denna söndag från alla kringliggande socknar möter upp i kyrkan och bevisar högmässan. Därefter ägnas dagen åt att odla och stifta bekantskaper ungefär som på en marknad och avslutas så småningom med dans och lustbarheter. Kyrkobesöket är den officiella anledningen och motiveringen till festfirandet, och festlagets regelmässigt stora omfång, som spränger både härads- och landskapsgränserna, ger festen en prägel av ett folkmöte. Festen är uppkallad efter en ej så långt från kyrkan liggande gård, Tröjemåla, som av ålder upplåtit rum åt de festfirande. (Tröjemåla söndag omtalas i G. Virdestam, Tröjemåla söndag och Hallaryds torsdag, Folkminnen och folktankar 1925; jämför E. Elgqvist, Några bidrag till Värends kulturhistoria, Hyllén-Cavalliusföreningens årsbok 1927.)

Redan tidigt på söndagsmorgonen är det livligt i det lilla samhället Ryd, som i huvudsak från och med slutet av 1870-talet vuxit upp nära kyrkan. Tidigare låg denna i ensamt majestät på

Från Tröjemåla söndag. Ungdomarna komma i klungor och på förmiddagen bilda ynglingar och flickor skilda grupper.

stomhemmanet Ryds mark, där det förr fanns en gammal marknadsplats. Här har aldrig varit någon kyrkby och flertalet gårdar i socknen — som innevånarna själva kalla Nykyrka, eftersom den under yngre medeltiden är avsöndrad från grannsocknen Urshult — äro enstaka liggande. Men kyrkan har dock kommit att ligga mitt i socknen med ett numera väl förgrenat vägnät, som bildar en stark kontrast mot den under forna gränsfejder av nödtvång hävdade oländigheten. Den rymliga planen framför den väldiga raden av kyrkstallar bär vittne om att numera äro almundsrydsborna ett åkande och farande folk. Att man på söndagsmorgonen är ute så tidigt på vägarna kan kanske i någon mån vara ett bleknat minne från den stränga kyrkotuktens tid, då under gudstjänsten bommar spärrade vägen för att ingen trafik skulle störa kyrkofriden.

När jag trefaldighetssöndagen 1942 besökte kyrkan i Ryd var tillströmningen av folk mindre än vanligt, beroende på ett av tidshändelserna påkallat kyrkligt evenemang i en grannsocken, men prästen fröjdades ändock i sitt sinne över en stor och andaktsfull menighet. Han avtog dock vänligt men bestämt mitt äskande att få lägga ut listor för de utsocknes kyrkobesökande att anteckna namn och hemvist på i avsikt att tillfredsställa vetenskapens krav på mera exakt kunskap om rayonen för denna "storförsamling".

Efter kyrkobesöket följde givetvis kyrkkaffe. Samhällets åtta kaféer voro fyllda till trängsel. Säkert voro besökarna flera än de som voro i kyrkan. Pojkarna sutto för sig vid skilda bord och flickorna för sig. Om det är sant att flickor gärna vilja bliva sedda, så var det åtminstone här påtagligt, att ynglingarna ville höras. Man fick en känsla av olägenheten därav, att alla gamla symboler äro avskaffade och att sättet att väcka uppmärksamhet primitiviserats. Det berättades för mig, att en yngling för ett besök på Tröjemåla söndag en gång förr i världen hängt på sig icke mindre än sex klockor, så att hela västen var dekorerad. Om hans avsikter behövde ingen vara i tvivelsmål.

En gammal man mindes, att denna söndag brukade liesmeder komma till Almundsryds kyrka och sälja liar för den kommande

slåttern och att gamla gummor och andra stodo och sålde karameller, kringlor och småbröd. Söndagshandel och söndagssupning voro gamla sedvänjor, som prästerskapet först sent fick bukt med. År 1722 gjordes en kraftansträngning, som efterlämnat många skriftliga spår, mot att "krämmare och hantwärxmän på sundagarne upslå, utbuda och sällia sitt kram och tillwärxning — — med flere föröfwade lastbare oseder". Landshövdingen hade tagit upp saken och varnade "the som sådan handel pläga idka, at taga sig til wara och intet vidare af Sundagen giöre marknadsdag". De privata krogarna levde också långt fram i tiden. I Tröjemåla gård, dit ungdomen i vår tid församlats, var tidigare gästgiveri, men år 1724 fanns tydligen flera, bland dem Hönshylte. Men detta "sundagkrögerij utmed kyrckowägarne" var i sin tur troligen endast ett sätt att kringgå "det inrijtade maner att invid Kyrkian och när på Kyrkwallen utan försyn supa medfört brännewijn och förtera Guds häfwor", alltså ett slags gillen på själva kyrkogården. Sådana gillen synas i främsta rummet ha firats vid barndop och kyrktagning av nysstblivna mödrar. Först vid biskopsvisitationen i Urshult och Almundsryd år 1812 förklaras "att krogar äro från kyrkan avlägsnade samt till största delen avskaffade".

Hur Tröjemåla söndag firats i äldre tid utöver med marknad och dryckeslag är ovisst. En muntlig tradition som åtminstone når till 1700-talets slut berättar, att ungdomen på kvällen samlades på Tröjemåla vång för att leka. Då det är detta moment i festfirandet som givit dagen dess namn, är det all anledning tro, att det ursprungligen hör samman med seden. Nu samlas ungdomen i Folkets hus, även om jag icke har kontrollerat, att det var samma personer jag såg i kyrkan, som i stora skaror i solglaningen sökte sig till den grällt illuminerade festplatsen. När en sed håller på att omvandlas, ha dess olika beståndsdelar som bekant en tendens att assimileras med någon utifrån kommande nyhet, som redan förut existerar. Så är det också här.

Ingen vet numera att berätta i detalj, hur dansen trädde på Tröjemåla vång. Rikare äro traditionerna från den tid, när dansen flyttades in på logen i Matsagården. En meddelare i

Siggamåla berättar härom: "Enligt min fars och svärfars berättelser brukade ungdomen från flera angränsande församlingar på Tröjemåla söndags eftermiddag i början på 1800-talet samlas i Tröjemåla vång och på 1860- och 70-talen på Bränneribacken, som även tillhörde Tröjemåla. 'Herana' hade lomme-flaska dels med brännvin, dels med vin och 'gräbbona' hade korgar med kokta ägg och kringlor, och den seden varade intill århundradets slut. Intill mitten av århundradet åt och söp man ute i det gröna, men mot slutet höll man vanligen till i kyrkstallarna. I början på århundradet förekom icke dansmusik vid dessa fester, men på slutet dansade man dels på 'Matsalogen', en större loge i Tröjemåla, dels något senare på en enklare dansbana i närheten och då hade man vanligen bälgaspelet med. På Bränneribacken brukade pojkarna under 1860- och 70-talen hysta slant. Därvid användes vanligen de stora tvåoringarna från Adolf Fredriks tid. Det hände ibland, att någon hade lött ihop två sådana mynt, så att de blevo lika på båda sidor, och då vann naturligtvis ägaren alltid, men blev detta upptäckt, så dröjde det inte länge, förrän han fick 'främmande händer i huvudet'. Då lomme-flaskorna voro tömda, var ofta stämningen så hög, att pojkarna måste avsluta festen med ett ordentligt slagsmål, och flickorna voro så livade av vinet, att en flicka från Brorsmåla en sådan kväll kastade boll med sin psalmbok, vilket jag hört en 90-årig gumma berätta. Vid dessa tillfällen blevo många flickor och pojkar så bekanta, att det i sinom tid ledde till äktenskap, ofta på grund av tvingande omständigheter." På logen i Matsagården trängdes icke bara olika socknar med varandra utan även skilda sociala element. I Sydsmåland funnos ju redan på 1600-talet järnbruk, t. ex. Ålshult i Almundsryds socken; torpare var det dessutom gott om och likaså hantverkare av olika slag. Fram på 1800-talet kommo också industriarbetare. En sagesman som i sin ungdom arbetat på Halda fickurfabrik och år 1899 på Tröjemåla söndag gick den långa vägen från Svängsta till Ryd för att träffa sin syster, bosatt i Urshult, har berättat om, hur stenarbetarna hatade fickurarbetarna och klädde dem var de kommo åt. "O nej inte var jag där. Dit gick ingen flicka, som

ville hålla på sig", sade en fin gammal ogift dam, som jag träffade i Ryd. Men bondpojkarne voro där, och de visste också att försvara sina flickor.

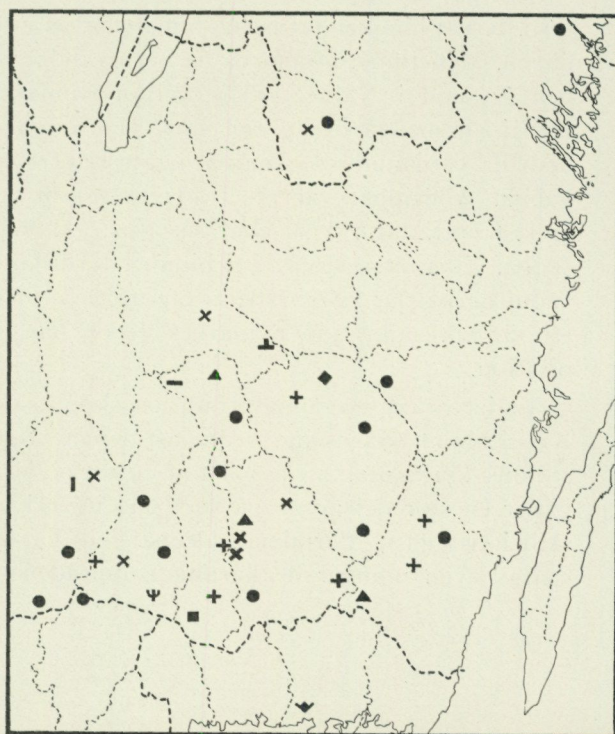
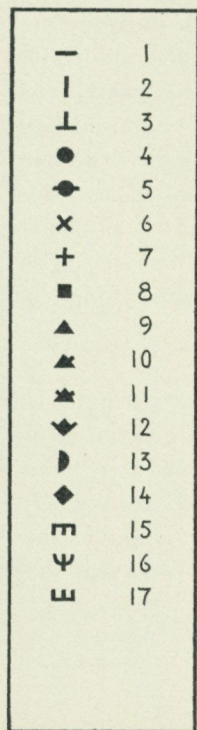
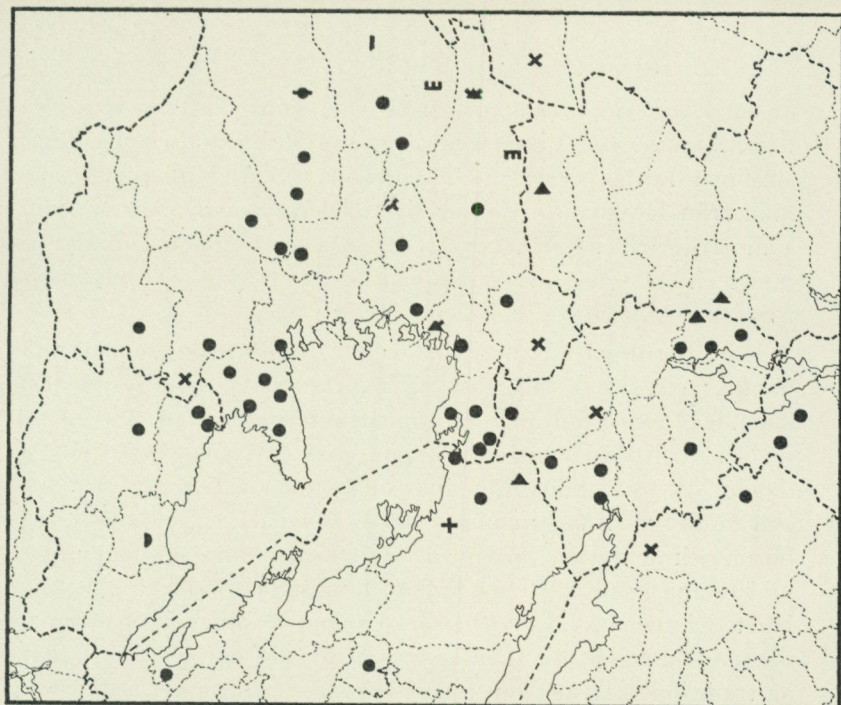
Firandet av Tröjemåla söndag är endast ett lokalt exempel på en sed, vars utbredning i nutida tradition omfattar två helt skilda områden. Det ena är södra Småland, speciellt gränstrakterna på ömse sidor om den gamla riksgränsen mellan Sverige och Danmark; det andra området omfattar södra Värmland, Närke och nordligaste Västergötland. Det finns också några andra strödda belägg, som jag kommer att nämna nedan. Det sydliga området, kartan bild 2, utgör i många avseenden ett tämligen enhetligt kulturområde. Ett starkt uttryck för sambandet mellan socknarna ger den omständigheten, att ungdomsbesöken vid en del utsocknes kyrkor av värdförsamlingen uppfattats som en artighet, som måste besvaras. Dessa socknar äro alltså bundna vid varandra i omfattande lagbildningar och de lagen göra anspråk på intresse, i den mån det låter sig göra att fastställa deras omfattning och uppvisa deras sannolika syfte.

Vad tidpunkten för dessa helger angår, så finna vi av kartorna över båda områdena, att Kristi himmelfärdsdag dominerar. Ur det fåtal, som firas tidigare, må nämnas, att Aneboda kyrka har sin "gångdag" långfredagen. Ordet "gångdag" har i detta sammanhang intet med de medeltida gångdagarna att göra. Vad en präst i församlingen kan ha haft att utstå denna dag, har nyligen Per Ydström skildrat i sin bok *Femtio år i kyrkans och kronans tjänst*. Man får ett starkt intryck av den andliga styrka och det personliga mod, som krävdes av en prästman för att komma till rätta med så urartade seder, som här rådde. Påskdagsfirandet i Tutaryds offerkyrka kan här tills vidare lämnas åsido såsom varande av speciell natur. För övrigt firas påskdagen som "gångdag" endast i Ekshärad i Värmland. Om vi därtill för ögonblicket bortse från det fåtal kyrkor, som äro föremål för utsocknes ungdomsbesök på hösten (jämför Maja Forsslund, Mikaeli och kärmmässa, *Folkminnen och folktankar* 1928), så synas de flesta övriga festdagar vara valda så, att de stå i relation till Kristi himmelfärdsdag. Ett av de största

lagen i Sydsmåland har sålunda följande festkalender: Tingsås kyrka inleder vårfirandet Kristi himmelfärdsdag, den s. k. tingsåsdagen, på vissa håll även kallad "bond-söndagen", då ungdom vandrar dit från Urshult, Almundsryd, Härlunda, Väckelsång och Jät. Så följer urshultsdagen annandag pingst, Tröjemåla söndag i Almundsryd, trefaldighetssöndagen och slutligen härlundadagen, som infaller vid mattismäss, den 21 september. Stundom gripa lagens ytterområden över i varandra. Sålunda har Uråsa kyrka varit föremål för besök av Jäts sockenbor pingstdagen, vilket besök kvitterats redan dagen därpå. Men Väckelsång och Jät synas också ha varit lierade och "gångdagen" till Väckelsång är samtidigt pingstdagen. Även pläga dessa båda socknar gå till Tingsås. Dessutom besökas nu nämnda socknar av en del andra församlingar i grannskapet, vilka själva icke under den tid traditionen när ha haft någon fast besöksdag för mottagande av gäster, såsom t. ex. Jämshögs och Kyrkhults socknar i Blekinge och Örkened i Skåne. Loshultborna i nordligaste Göinge mottogo däremot besök Kristi himmelfärdsdag från Hallaryd, Örkened, Stenbrohult och Virestad. Till de två sistnämnda socknarna vandrade man på resp. pingstdagen och annandag pingst. Ett annat större lag i Sydsmåland med fast festkalender må också nämnas. Utgångspunkten är även här Kristi himmelfärdsdag med början i Algutsboda, som mottar besök från alla de kringliggande socknarna så långt ifrån som Oskars och S:t Sigfrids församlingar i Kalmar län. På pingstdagen besöka algutsbodaborna Hovmantorps kyrka och träffa där samman med glada flockar från Furuby, Östra Torsås, Nöbbeled, Linneryd, Långasjö och Ljuder. Dagen därpå

Bild 1 och 2. Utbredningen av seden att på fixerade helgdagar besöka utsocknes kyrka. På kartorna äro de kyrkor inprickade som mottaga besök på: 1 långfredagen; 2 påskdagen; 3 annandag påsk; 4 Kristi himmelfärdsdag; 5 söndagen efter Kristi himmelfärdsdag; 6 pingstdagen; 7 annandag pingst; 8 heliga trefaldighetsdag; 9 midsommardagen; 10 första söndagen efter midsommar; 11 andra söndagen efter midsommar; 12 "tosie bonndan" första söndagen i juli; 13 sundalssöndagen i juli; 14 olsmässa; 15 larsmässa; 16 mattismässa; 17 mikaelisöndagen.

är det Långasjö kyrkas tur att ta emot skarorna från Hovmantorp, Algutsboda, Vissefjärda och andra. På midsommardagen slutligen färdas man från Algutsboda till Vissefjärda, medan man från Hovmantorp söker sig till den närmare belägna midsommarkyrkan i Östra Torsås. På så sätt komma socknarna att under en kretsgång delvis sammanfattas i ett lag och delvis ingå i nya kombinationer.

I det nordliga området, kartan bild 1, må först som exempel nämnas ett större lag med på likartat sätt organiserad festkalender. Dess omfång är gränstrakterna mellan Värmland, Dalarna och Västmanland. Början göres i Säfsnäs kyrka pingstdagen, då folk samlas dit ända nedifrån Gåsborn i Värmland och Hällefors i Västmanland. Midsommardagen ställa säfsnäsborna och de övriga färden till Hällefors; andra söndagen efter midsommar, som här uppe kallas "hoppsalorisöndagen", besöker laget Rämens kyrka och kretsgången avslutas i Gåsborn på larsmässöndagen, dit man samlas från alla håll. Något vagare är traditionen ifråga om ett vadsbolag, omfattande åtminstone socknarna Hova, Lyrestad och Finnerödja med festdagar på resp. Kristi himmelfärdsdag, annandag pingst och midsommandagen. Men finnerödjaborna ha även vandrat till Ramundeboda och Nysund i Närke, vilkas kyrkor samlat stora menigheter Kristi himmelfärdsdag och varit vida omtalade. Sannolikt ha de båda sistnämnda socknarna ingått i större lag, som vi nu icke känna. Allmänna är att festlaget såsom ett enkelt byteslag endast omfattar två socknar såsom t. ex. Bjurtjärn och Karlskoga, vilka alternera Kristi himmelfärdsdag och pingstdagen. Inom de kartlagda områdena utgöra de större lagbildningarna ett särskilt skikt, som utmärkes genom en fixerad kretsorganisation.

Vi ha också ett annat traditionsskikt, exklusivt knutet till Kristi himmelfärdsdag. Seden att denna helgdag besöka en utsocknes kyrka utan att besöket på något reglerat sätt återgäldas, gäller en stor del av de på kartorna inprickade kyrkorna, särskilt i sydligaste Värmland. Denna tradition kan i voga former spåras även utanför de kartlagda områdena. I detta fall äro

kyrkorna således valfria på så sätt, att flera varandra närgränsande sockenkyrkor mottaga utsocknes besök från en och samma ort. Också denna dag sker en viss utväxling av grannsocknarnas ungdom, men det är då ofta fråga om vissa kyrkor, som mer än övriga ha varit attraktiva. Sålunda ha flera stadskyrkor dragit till sig ungdom från landsbygden såsom i södra Värmland Kristinehamn och Filipstad, i Dalsland Åmål, i Bohuslän Strömstad och utanför det kartlagda området Ulricehamn i Västergötland. Särskilt utmärkande för Kristi himmelfärdsdag men icke helt inskränkt till denna dag är, att flickorna skola komma till kyrkan sommarklädda. Från Nordskåne liksom från Närke och annorstädes omtalas, att flickorna skulle "gå i särklädmarna". I Bjurtjärn skulle bomullsklänningarna på för första gången denna dag och till kyrkan skulle man för att titta på de nya hattarna för året (den senare traditionen kan ju bevars inte vara gammal!). I Huggenäs sägas flickorna skola vara vitklädda, men i Södra Råda skulle de ha "storrosiga klänningar" o. s. v. Inom Närke-Värmlands-Västgötaområdet och även i städerna, som voro vana vid dessa invasioner, kallades flickorna "Kristi himmelfärdsjantier". Härigenom accentueras på sätt och vis det intryck man ovillkorligen får, att i detta skikt känslan av främlingskap mellan de mötande parterna var större än i det först behandlade skiktet, där just ett av syftena med vandringen var att uppsöka fränder och bekanta. Här deltog ju också i vida högre grad förutom ungdomen även de äldre. Gemensamt för båda skikten är emellertid vandringens karaktär av giljarfärd, möjligen också i de flesta fall tillvaron av bestämda lekplatser, ehuru traditionen stundom är tämligen vag, likaså att flickorna medföra ett slags lättare förning såsom kringlor och ägg.

En tredje typ av vandringssöndag representerar t. ex. kummelösöndagen, firad i Ölme socken i Värmland. Den är trevligt skildrad av C. V. Bromander i Värmland förr och nu 1934, till vilket arbete jag hänvisar. Här kan jag endast nämna de mest karakteristiska dragen. Högmässogudstjänsten i Ölme kyrka besöktes söndagen efter midsommar ej blott av sockenbor utan av "en massa människor från norra delen av Varnum och syn-

nerligen från Väse, ja ända från östra Fågelvik och Lungsund, så att Ölme kyrka då var överfull av folk". Efter gudstjänstens slut begav sig det mesta folket, åtminstone allt utsocknes, direkt från kyrkan till Kummelön. I hela östra Värmland betraktade man kummelösöndagen såsom en av årets stora "högtider". Av liknande karaktär synes den s. k. sundalssöndagen vara, som ännu firas i Rostock i Dalsland varje år en söndag i juli.

Vända vi oss till vårt sydligaste område, så finna vi en liknande fest firad i Ronneby. Den kallas Ronnebydagen eller vanligen "tosia bonnadän" och firas första söndagen i juli eller tredje böndagen. Den är livfullt skildrad av William Anderson i Blekingebilder från fordom. Trots att Ronneby ligger nära den krets av socknar, som äro organiserade i "gångdagar", har den dock närmast samma karaktär som kummelösöndagen och sundalssöndagen, alltså en lokal festdag för främst Medelstads härad men även för stora skaror långt utanför häradet, ja ända uppifrån skogstrakterna mot Småland. De vägfarande lågo under färden över natten på gårdarna vid vägen, och på morgonen kunde man i närheten av staden se en mängd flickor sitta i grupper i trädens skydd, skaka resdammet av sig, kamma sitt hår och knyta silkesduken på huvudet, som de haft väl förvarad under resan. Paul B. Du Chaillu framhåller omkring år 1880, att Ronnebydagen ansågs som en friaredag och han uppskattade kyrkobesökarnas antal den dagen till över femtusen personer av allmogeklassen. Det kyrkliga elementet i seden skiljer de nämnda lokala folkfesterna från de talrika vårfe스터, som särskilt kring pingsttiden firas med vidsträckta utflykter till någon attraktiv lokal: en kulle, ett berg eller någon annan naturlig mötesplats, som blivit helgad i seden av älderdomliga bruk och ofta omspunnen av lokalsägner (se närmare Sigfrid Svensson i Nordisk kultur 22).

De lämnade exemplen må vara nog, då denna skildring icke på något sätt gör anspråk på att vara uttömmande. Att vi stå inför festseder, som utsatts för åtskilliga omvandlingar, torde redan vara tillfyllest ådagalagt och dessa omvandlingar ha delvis ägt rum direkt under våra ögon. Sålunda ha sedens kyrkliga

moment på sina håll omhändertagits av församlingsvårdande myndigheter, medan på andra håll godtemplarorden, på andra återigen en exklusiv nöjesindustri omhändertagit de profana elementen i seden. Men det finns en kärna kvar i dessa ständigt skiftande traditioner, som ger oss en vägledning ned till ursprungligare skikt och en viss möjlighet till tidfastning. Även folkminnet, som stundom tycks vara nästan outplånligt, ehuru det i andra fall visar upp en liknöjdhet utan gräns, ger oss härvidlag en direkt upplysning. Det är upptecknat ur folktraditionen i Sydsmåland, att festen firas till minne av kyrkans invigning. Denna fest kallades i äldre tid för kyrkmässa. Vi ha även direkta historiska belägg på, att folktraditionen i detta fall har rätt. Härlundadagen, vilken som jag nämnde firades mattismäss, återfinna vi i mitten på 1600-talet firad samma dag och med namngivet syfte. "Anno 1656 . . . war jagh wedh Herlunda . . . att aflysa then kivrnessan, på nogen åars tidh, som församlingen celebrerar wedh Herlunda Mathaei dagh, effter then icke kan anlöpa wthan slagsmål och blodz wthgiutelse", skriver en prost i ett bevarat brev till Växjö domkapitel. Kyrkmässan går givetvis tillbaka till katolsk tid, men Härlunda i likhet med flera kyrkor, vid vilka nu firas kyrkmässor, t. ex. Vislanda och Tingsås, saknade kyrkor under medeltiden och blevo icke socknar förrän på 1500-talet. Detta visar, att seden trots förbud levat kvar och varit stark nog att även knytas till de nya kyrkorna. Sålunda berättar Gustaf Linder i Församlingsbladet (nr 41, 1939), att "då man 1873 fick ny kyrka i V. Torsås fick man även en ny gångedag, så att man sedan dess firat två stycken, nämligen dels den gamla, sedan länge rivna kyrkans på midsommardagen, dels den nya på Kristihimmelsfärdsdag. Den senare är den mest besökta". Yngst av alla de socknar, vid vilka kyrkmässa firas, är emellertid Säfsnäs, vars kapell invigdes år 1723, och vars gränser mot andra socknar slutgiltigt fastställdes först år 1803. Tidigare saknades helt avgränsning mot Hällefors.

Både utrymmet och brist på lokala djupundersökningar hindrar oss från att gå in på närmare detaljer. Vad vi kunna konsta-

tera är, att även i dessa nybyggarsocknar, som äro tillkomna långt efter reformationen, kyrkmässan upptogs såsom festdag och införlivades på ett självfallet sätt i angränsande bygders festkalender. Kyrkmässan torde sålunda ha fyllt ett oavvisligt behov och blivit en samlingsdag för, skola vi säga "kolonisationslaget". Men varför har kyrkmässan bevarats såsom nybyggarsocknarnas speciella festdag? För att söka svar på den frågan måste vi först tillnärmelsevis ha klart för oss den miljö, i vilken kyrkmässan firats under den tid vår kunskap räcker och dessutom veta, vad det var för traditionselement, som det äldre kyrkmässfirandet samlat upp i sig. Om vi jämföra de båda kartlagda områdena med varandra, finna vi en likhet dem emellan i så måtto, att det icke är byarna, som ge området dess bebyggelsekaraktär utan de många enstaka gårdarna. Visserligen ha många av dessa senare kluvits till ett slags byliknande samhällen, men kolonisationen har fortsatt i form av torp och andra anläggningar, så att bygderna behållit sin karaktär av spridd bebyggelse. Här har icke funnits något av tätorternas övermättnad på mänsklig gemenskap, snarare hos dessa bygders befolkning en tillgänglighet och en lyhördhet, som — inom vissa gränser — växer med kvadraten på avståndet, bildligt talat. De traditioner, som kyrkmässan vid sockenbildningen i vårt land samlade upp i sig, voro det forntida bjudlagets och byteslagets traditioner, vilka i sin tur grundade sig på gammal släktsamhörighet och bygdegemenskap för de samfällda näringarnas bedrivande och organiserande, kanske också gemensam kultutövning av något slag. Bjud- och byteslagets betydelse har särskilt framhållits av Sigurd Erixon i flera arbeten, programmatiskt i uppsatsen Bygdelag och samfundsliv för 400 år sedan enligt Olaus Magnus (Hävd och hembygd 1923). Den medeltida kyrkmässans firande ger klara belägg härpå. Nils Ahnlund framhåller i sin studie Medeltida gillen i Uppland (Rig 1923), att vi ha "att räkna med dels sockengillen i inskränkt mening, en föreningslänk mellan den egna socknens folk och dels ett slags bygdegillen av vidsträcktare innebörd, vilka stått öppna för utsocknes män och kvinnor och väl i många fall grundats

efter avtal med dem". Det är bygdegillen av detta slag, som vi i södra Sverige i levande tradition konkret kunna studera i en del av deras funktioner. Att dessa gillen under reformations-tidevarvet tämligen radikalt utplånades ur folkminnet på landsbygden plägar förklaras med att deras traditioner övertogs eller ersattes av gillen i samband med bystämmor och "socken-räkningar". Inom nybygges- och gränsbygderna i södra Sverige däremot, som icke hade dessa traditioner att direkt falla tillbaka på, fortsatte kyrkmässorna att firas, om ock i andra former men sannolikt med bibehållande och utvidgande av det gamla geografiska sambandet vid sidan av och ovan socknarna. Om också den fasta bebyggelsen är jämförelsevis sen såsom "måla"- och "skruv"-bebyggelsen i Småland, finn- och bruksbebyggelsen i Närke, Värmland och Dalarna, så voro dessa områden för den skull icke utan hävd utan hade tvärtom sedan långa tider tillbaka en viss utmarksfunktion för den odlade bygden på grund av jakten, fisket och svedjandet och därtill sannolikt en säsong-artad småbebyggelse för den extensiva foderfångsten, för myr- och sjömalnstäkten och den därmed sammanhängande blästringen.

"Bonden gifter sällan sin dotter till någon annan än den som är född i socknen", säger Linné i ett berömt yttrande om Syd-småland. I denna kategoriska form och bokstavligen tolkat torde icke uttalandet kunna stå sig ens för Linnés egen samtid, icke ens om man i stället för socknen läser församlingen, som ofta omfattat två socknar. Däremot är efter allt att döma det i Syd-småland i kyrkmässfirande organiserade bjud- och byteslaget den enhet, inom vilken man träffades och ingick äktenskap. I brev till författaren skriver kyrkoherden i Hovmantorp om det till åtminstone sju socknar uppgående laget, i vilket hans församling ingår: "Inom denna krets är alltjämt folket mycket befryndat och ingift. Mer än en gammal här har berättat mig, att han fann sin utvalda på en gångedag." Genom denna alltjämt fortlevande tradition har kyrkmässan bevarat sin karaktär av frändemöte. Det är den svenska kyrkmässan till detta syfte och gagn, som Olaus Magnus skildrar i sin sextonde bok, kap.

16—18. Först antydes, att kyrkmässfirandet av biskoparna planmässigt inskränkts till "de tre pingstdagarna" och till tre dagar omedelbart före fastan, under vilken tid kyrkmässsofrid rådde. "Härvid sammanförde man nu först och främst från alla håll, var och en efter råd och lägenhet, matvaror *till en viss socken inom vart område eller distrikt*. Där anordnades sedan de gemensamma måltiderna i ett stort hus invid kyrkan, enkom byggt för detta ändamål, varest de särskilda borden fingo sin plats efter gästernas ålder, stånd och familjeförhållanden. Drycken var öl, som på samtliga deltagares bekostnad långt på förhand anskaffats för detta ändamål. Under dessa tre dagar pläga deltagarna såsom även nu sker, före måltiden begiva sig till kyrkan för att höra sockenprästen eller kyrkoherden förrätta gudstjänsten och, under frambärande av rika offer, uppsända fromma böner till Herren för sig själva och sina kära anförvanter och vänner, såväl levande som avlidna." Så följer en skildring av bordsederna, som i sina grunddrag ha en förkristen karaktär. Där-efter anges syftet med festfirandet på följande sätt: "Härunder bemöda de sig ivrigt att, om några ibland dem skulle ligga i oenighet inbördes, återföra dessa till sämja och vänskap med varandra. Skulle därhos någonstädes vid rikets gränser fientliga anfall hota, lägga de råd, huru de månne kunna stå väl redo att på allt sätt försvara sig. Om äntligen bland den församlade menigheten skulle finnas ett par unga personer, hvilka för sina täckeliga seder synas lämpliga att förenas genom äktenskapets band, söker man strax förmå bägges föräldrar att utsätta en viss dag, då friaren får infinna sig för att underhandla om trolovning."

I politiserandet och beredskapsinställningen vid kyrkmässfirandet, som Olaus Magnus antyder, ligger kanske den viktigaste orsaken till att kyrkmässfirandet av Gustav Vasa och av det med tiden lydiga luterska prästerskapet överallt, där det var möjligt, motarbetades och förföljdes och med tiden avskaffades. Betydelsen av sådana organiserade lag för t. ex. Dackeupproret får icke underskattas.

PRIMITIVA BÅTAR I SMÅLAND

av *Albert Nilsson*

Det svenska inlandets flatbottnade båtar, deras ursprung och typfördelning är ännu ett till största delen outforskat område inom etnologin. Här behövs också ett samarbete mellan arkeologer och etnologer, då dessa båtar mer eller mindre direkt gå tillbaka till förhistoriska typer, som då och då framkomma ur jorden. För klarläggandet av det väldiga tidsskede, som de urholkade stockbåtarna representera, krävs både en inventering av det redan befintliga materialet och en vaken uppmärksamhet på de fynd, som undan för undan göras. Ett tillräckligt antal pollenanalytiska dateringar är också nödvändigt för att man skall komma bort från ensidigt typologiserande funderingar och kunna funta slutledningarna på en säkrare bas. En grundlig inventering av den äldre folktraditionens vetande bör också göras för ökad kännedom om stockbåtarnas användning under de senaste epokerna.

Ett faktum, som genast kullkastar alla spekulationer i en enkel historisk utvecklingstypologi, är att ur en enda ekstock urholkade båtar ännu efter sekelskiftet användes på många håll i Sverige, bl. a. på sjön Åsnen i Väreud. Men långt tidigare hade man givetvis på andra håll och på olika sätt löst problemet att av den urholkade stockbåten göra bärigare och mera sjödugliga farkoster. Olika metoder ha därvid kommit till användning. Fynden av ekstockar med utliggare vid sidorna i form av plankbitar eller hela stockar äro vanliga i vårt land. Sammankoppling av två ekstockar har också förekommit, även om beläggen härpå ännu icke äro många. En principiellt annan utvecklingslinje har man nått, då man i stället för att urholka en enda

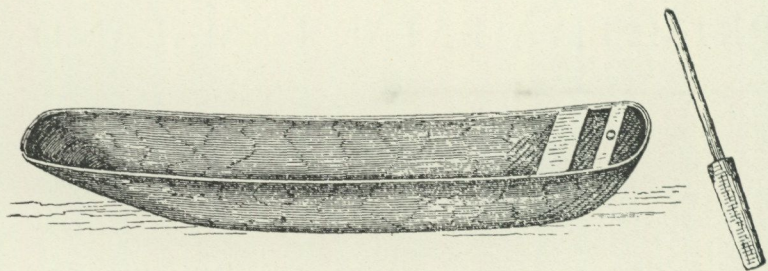

Bild 1. Ekstock från Åsnen enligt Hyltén-Cavallius.

stock bygger båten av två eller flera uthuggna stockar. Det möter då icke längre någon svårighet att ge båten erforderlig bredd och bärighet genom att inlägga ytterligare stockar i mitten. Denna tekniska övergång från ekstock till vad man bäst kan benämna stockeka för givetvis med sig behovet även av högre sidor på båten. Med stockekan har också det första steget tagits mot byggda båtar med botten, bord och speglar eller stammar.

Den äldsta upplysningen om båtarna i sjön Åsnen är Samuel Kroks från år 1749. Han talar dels om "de mindre och i synnerhet små tråg, som bära allenast 2 personer", dels om större "ökstockar, som äro utgrafne och tillberedde af en ekståck, de där finnas af åtskillig storlek. 2 sådana äro i Åsnen, som bägge draga 20 personer". Den mindre typen igenkänner man genast i Hyltén-Cavallius skildring mer än hundra år senare. Den större, av en enda ekstock urholkade båten, som skulle bära 20 personer, gör ju den sentida läsaren något fundersam. Kroks uppgift synes emellertid icke kunna tolkas på annat sätt än att det verkligen funnits urholkade båtar av denna storlek. Hyltén-Cavallius nämner dem emellertid inte, vilket dock kan förklaras därav, att man då för de större typerna redan gått över till byggda, flatbottnade ekor och att Hyltén-Cavallius icke ansåg dessa böra medtagas i en skildring av Värends äldre kultur. En omkring 60-årig man meddelade författaren 1935, att man på Åsnen haft kyrkbåtar av en enda urholkad stock i hans faders ungdom, vilket torde kunna gälla ungefär 1850-talet. Omkring

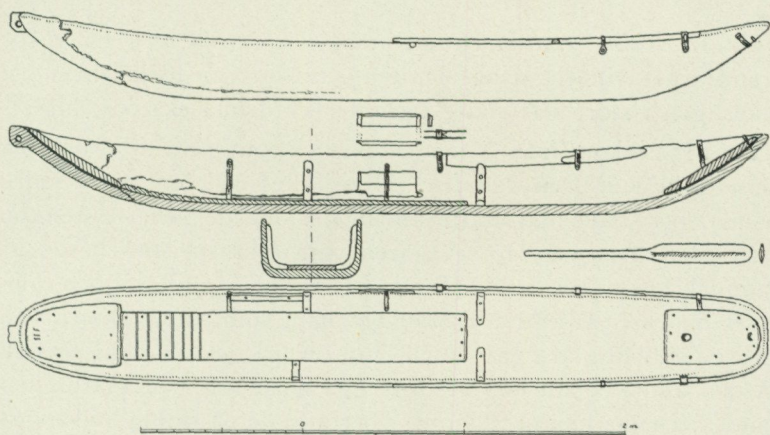

Bild 2. Ekstock från Åsnen, Almundsryds socken. Nordiska museet 5,929.

10 personer fingo plats i dessa. Uppgiften synes sålunda styrka Kroks meddelande, även om bärigheten anges vara mindre. På Hyltén-Cavallius tid fanns det dock åtskilliga större, byggda ekor, som användes vid kyrkfärderna för de byar inom Skatelövs och Jäts socknar, där vattenvägen var den närmaste och bästa till kyrkan. Hyltén-Cavallius själv bodde på Sunnanvik och såväl Sunnanvik som grannbyarna Vrankunge och Skäggalösa hade sådana kyrkbåtar. Sunnanviks kyrkbåt var emellertid finare än de andra. Den hade drakhuvud och drakstjärt. Men den var tungrodd och de underlydande torparna förleddes därav att blanda in åtskilliga svordomar i de kyrkliga dagsverkena. "Nu är den i alla fall upprutten för länge sen", konstaterade en representant för bygdens allmoge med en viss ton av välbehag vid författarens besök år 1935, då den sista kvarvarande kyrkbåten, som tillhört fem bönder i Skäggalösa by, förvärvades till Kulturhistoriska museet i Lund.

Hyltén-Cavallius har beskrivit en ekstock, som år 1855 fanns kvar vid ett fiskartorp under Jätsbergs gård. Den var 7 alnar lång, en aln bred i botten med 14 tum höga sidor, som voro något insvängda efter stockens naturliga form, så att bredden i övre kanten blott blev 22 tum. Fören var något uppåtstående.

I aktern voro inskurna en sittbräda och en slå med hål i för brandjärnet vid ljustring. Hyltén-Cavallius meddelar även en säkerligen i stort sett riktig teckning av denna ekstock, bild 1.

År 1874 inkom från Åsnen en ekstock som gåva till Nordiska museet, bild 2. Den var från Hönshyltefjord, en vik i södra Åsnen, och hade där varit använd under de senaste femton åren. Den ansågs av förre ägaren vara omkring 100 à 120 år gammal. Denna ekstock är 8 alnar lång och 1 aln bred och upp-gives ha varit avsedd för blott en man, som satt i aktern och med en enbladig åra gav båten "ömsom på den ena och ömsom på den andra sidan den erforderliga farten för dess framdrivande". Denna metod tillämpas fortfarande på skilda håll i vårt land, trots att man övergivit ekstocken för byggda men ganska små ekor. Ekstocken är jämnt och fint urholkad och har självvuxna krokor som stöd mellan botten och sidor. Dessa äro delvis spruckna och förstärkta med järnband. Längs ena sidokanten finnes en pålagd slitlist av gran. År 1891 förvärvades ytterligare en ekstock från Åsnen till Nordiska museet. Den kom från Hunshults by i Urshult och är i stort sett av samma utseende och byggnad som den föregående men saknar förstärkande spant. Den betecknas i museets huvudliggare som "kubbaskepp". Ordet kubb, trästock, går även igen i namn som kobb eller kobbeka på byggda men primitiva ekor i Blekinge och på Skånes ostkust, klart angivande deras ursprung från en stock. År 1902 slutligen förvärvades en ekstock från Åsnen även till Kungl. Lantbruksakademiens museum. Den är till storlek och typ i stort sett som de föregående. Även den saknar spant. Däremot har den fyra stycken bottenrevlar, som emellertid säkerligen tillkommit i och med att båten försetts med ny botten av två infällda plankor. Även denna har pålagda lister av gran på delar av sidokanterna. En förstärkningslist av björk är lagd från aktra babordskanten över aktern. Ekstocken har, liksom Nordiska museets exemplar från Urshult och tvivelsutan sekundärt, försetts med klampor för årtullar i båtens främre del. De äro fastsatta på utsidan med tränaglar. Ekstocken har emellertid säkerligen från början drivits fram med en enbladig åra och en

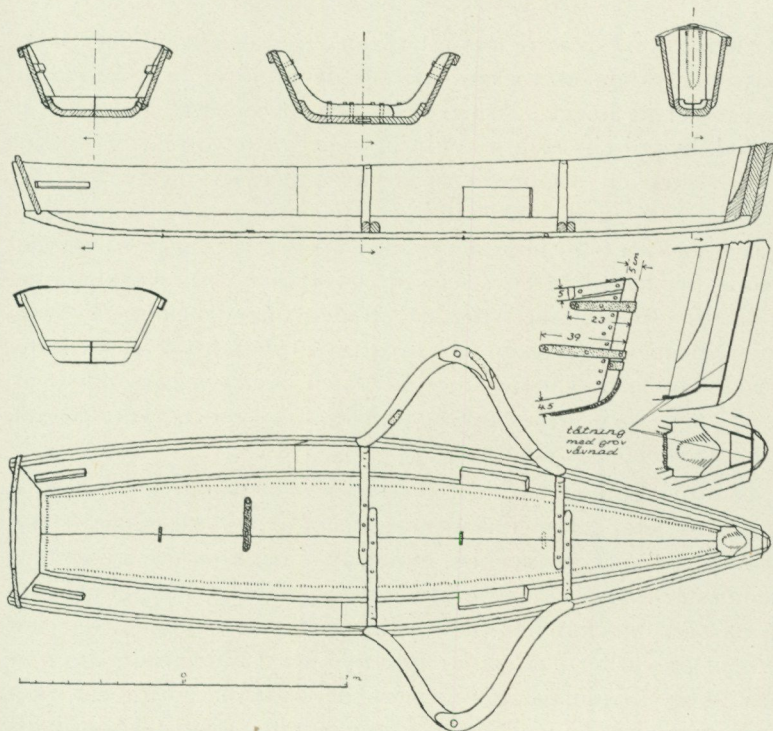

Bild 3. "Klovaskep" från Bolmen, S. Unnaryds socken.
Nordiska museet 73,884.

sådan av björk är också bifogad. En lös sittpall av gran och ett öskar av al tillhöra även båten. I aktern finnes ett högt sittande hål, som troligen använts för fastsättande av brandjärnets skaft.

De båtar, som nu förekomma i Åsnen, ha mycket lite med de tidigare använda ekstockarna att göra. De likna snarast de nu även övergivna kyrkbåtarna, fast de äro mindre och elegantare byggda. Antingen har sålunda den byggda ekan av kyrkbåtens typ inkommit helt färdig från annat håll till Åsnen eller också har man att räkna med övergångsformer mellan den av Samuel Krok nämnda, stora ekstocken och byggda ekor. Några sådana övergångsformer ha emellertid icke påträffats och frågan får

fördenskull tills vidare lämnas öppen. Från den fram över sekelskiftet använda ekstocken och till de mindre, byggda ekorna är emellertid steget i Åsnen tvärt och oförmedlat. En fullt utbildad, byggd eka ersatte omkring sekelskiftet direkt den urholkade ekstocken. Denna ektyp är även den en vacker båt med kraftigt utliggande stäv, vanligen tre bordgångar, ett utpräglat språng och en högt uppstående akterspegel, ofta med en förstärkande list baktill. Den senare är övertagen från kyrkbåtarnas roderlist. Även detta tyder på att den byggda ekan på Åsnen först framkommit som en kraftig storbåt för kyrkfärderna, medan den urholkade ekstocken för en eller två personer kvarlevat länge och sedan direkt avlösts av mindre ekor, byggda efter kyrkekornas typ.

Den övergångsform mellan ekstock och byggd eka, som man förgäves letar efter i Åsnen, ger ett s. k. "klovaskep" från Bolmen ett gott exempel på, bild 3. Namnet kommer av att botten består av två klovar, utklivna stockdelar. Tillhuggningen av dessa båda stockar har skett så att endast en sidokant har sparats ut på vardera, varjämte kraftiga klackar kvarlämnats i för och akter. Sammanfogningen av de båda halvorna har skett genom inborrade naglar av trä, varjämte ovanifrån inslagna krampor, de båda spantparen samt förstam och akterspegel konstruktivt bidra till att hålla de båda halvorna samman. Såväl akter som för av stockarna äro uppsvängda, varigenom båten får ett svagt språng. I en nåt på akterns översida är rest en svagt utåtlutande spegel. Framstammen ansluter plant till stockarnas främre översida. Stammen har fortsatt något ovanför bordens kant men hur mycket kan inte avgöras, då den här är multnad och förstörd. På insidan ansluter en förstärkning, som tydligen är sekundär och närmast haft till uppgift att tätta stävpardiet. De båda borden ligga klinkade längs stockhalvornas utsida och ansluta plant till akterspegel och stäv. De äro dock, egendomligt nog, skarvade på mitten, på styrbordssidan med vanlig snedskarv, på babordssidan med en sned inbladning. Som förstärkning äro insatta två självvuxna och förbi-gående halvspant, medelst tränaglar fästa i botten och bord. För

Bild 4. Nutida båt från Bolmen med utriggade åror, S. Unnarýds socken. Foto Lunds universitets folkminnesarkiv.

rodden har i den smala båten en särskild anordning med utriggade årlägen konstruerats. Sådana kallas nu för tiden krampor och bestå av två svängda träen förenade i ungefär rät vinkel med en bladskarv, vari tollapinnen fästs, vanligen med en pålagd slitskena av trä. Dessa krampor fästas i spantparens överkant och borden med dess kantlist och ligga ut från båten i vågrätt läge. De synas på den ifrågavarande båten ha varit fast spikade men äro på de nu brukade bolmenbåtarna som regel fastsatta medelst järnkrampor i spantens inre sida och kunna fällas ut över båtkanten, bild 4. Roddtoften vilar på två klampor, som gå från bottenstockarna halvvägs upp längs bordet, medan den aktra toften vilar på en smal list. Framstävven har utvändigt en kraftig, tresidig skyddslist, som täcker såväl stävven som bordens och bottenstockarnas främre kant. Borden äro spikade med på insidan klinkböjda spikar. Bottnens mittfog är tätad med nöthår och tjära, medan stävvens anläggningsytor mot

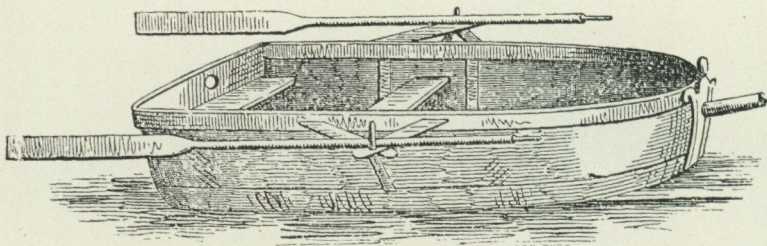

Bild 5. "Skepp på sjön Bolmen i Finveden" enligt Hyltén-Cavallius.

botten och bord samt ytan mellan stäv, bordändar och skyddslinje ha en tätning av någon grov vävnad. Förstärkande järnband äro påslagna längs yttre delen av akterspegelns överkant samt runt stävens yttersidor. Slutligen skall blott i fråga om materialet nämnas, att bottenstockar, två ursprungliga spant, "krampor" för årorna, akterspegel, stäv och stävlist äro av ek, medan borden, två nya spant och stävens inre förstärkning äro av fur.

Hyltén-Cavallius har även meddelat en bild av ett "skepp på sjön Bolmen i Finveden", men medan övriga bilder av båtar i "Wärend och wirdarna" ganska väl återge båtarnas riktiga former, kan detta ingalunda sägas om bilden av Bolmens båttyp, bild 5. Då man vet, hur en sådan båt skall se ut, kan man visserligen i den tecknade bilden återfinna de olika elementen men med dåliga proportioner och feltecknade. Det framgår sålunda icke, att bordgången ligger utanpå botten sidor utan båtsidan ser snarast ut som en svepask med en övre och en nedre svepasklinje. Den ornamentala utsmyckningen av förstävens linje kan säkerligen ha förekommit, då man velat göra båten prydligare. Däremot torde man ha anledning att ställa sig tvivlande inför det egendomliga bogspröt, som utgår från stävens främre kant. Det kan inte vara organiskt samhörigt med stäven, har så vitt man kan förstå ingen uppgift och återfinnes icke i någon form i det båtbestånd från Bolmen, som bevarats till nutiden. En linje är markerad även på insidan av bordens överkant, säkerligen felaktigt. De utriggade årlägena kunna knappast heller ha an-

slutit stumt till bordlistens utsida, även om strävan mellan årlägets yttre del och båtens sida kan ha funnits. Spanten ha markerats men någon förbindelse med årlägena finns icke. Slutligen är det runda hålet i akterspegeln egendomligt. Den konstnär Hyltén-Cavallius anlitat för träsnitten i sitt verk har sålunda i detta fall misslyckats ganska grundligt. Resultatet har ju dock blivit bättre i fråga om Åsnens och som framgår av det följande även Sommens båttyp, och i stort sett synas även andra bilder i verket återge verkligheten på ett riktigt sätt. Båtar äro nu en gång för alla ett svårt kapitel för den som inte begriper sig på deras konstruktiva väsen.

Stävproblemet är på "klovaskeppet" från Bolmen redan löst på ett sätt, som man nu finner som det gängse bland alla byggda inlandsekor med förstäv i stället för spegel, även om ett primitivt drag ännu dröjer kvar i anslutningen mellan stäv och botten. En lösning av primitivare kynne, som även påminner om liknande stävkonstruktioner på kölbyggda båtar, möter man på de äldre s. k. "sommaskepen" eller båtar från sjön Sommen på gränsen mellan Småland och Östergötland. En sådan båt förvärvades redan år 1890 från Mareks by i Asby socken till Nordiska museet. Men man kan säga att den kom att förvärfvas på nytt till museet år 1941, då museets under arbete varande realregister över de inemot en kvarts miljon numren i samlingarna passerade båtens inventarienummer. Denna intressanta båt hade nämligen genom en oförklarlig lapsus råkat bli omärkt och under de många år som gått hade det tjänstemannavetande, som ju säkerligen en gång funnits om båten, också försvunnit. Med Hyltén-Cavallius bild av en sommenbåt i minnet kunde man visserligen misstänka, att den hörde samman med Sommenområdet, men bekräftelsen erhöles först, då ett inventarienummer på ett "sommaskep" framkom, där den utförliga beskrivningen i huvudliggaren stämde till punkt och pricka på den tidigare omärkta båten, bild 6—7.

Även sommenbåtarna kunde benämnas "klovskep" och deras kärndel består som i Bolmen av två urholkade klovar. Men de benämnas oftast "rotskep" efter den karakteristiska, högt upp-

stående framstammen, som kallas roten därför att den utvaldes ur ett lämpligt rotstycke av ett träd, helst en ek.

Det i Nordiska museets samlingar ingående "sommasket" har sitt understa parti av två urholkade furustockar. Akterspegeln är liksom på bolmenbåten satt i en nåt på stockarnas översida. Framstammens utformning är av ett särskilt intresse. Av en kraftig fura har rot delen uttagits så att en utlöpande rot kunnat formas till den höga stäven, som urholkats på insidan, och av stamdelen ha utformats två kraftiga utåtriktade vindor. Denna urholkade stäv är ställd på bottenstockarnas överkant, men dess främre parti faller ner över bottenens främre kant. Genom en sådan stävkonstruktion erhålles en plan och bred anläggningsyta för bordens halsar samt först och främst en enkel och solid lösning av det vid all båtbyggnad svåra problemet att få båtens sidor tillräckligt utsvängda före anslutningen till stäven. Behovet av en stävkonstruktion som denna har givetvis framkommit, först sedan man börjat övergå till båtar med påbyggda bord, men i sin urholkningsteknik bevarar den traditionen från stockbåtarnas formvärld över till de byggda båtarna. Den torde också kunna inordnas som ett icke ointressant led i den utvecklingsserie av sammanfogning mellan stäv och bord, till vilken Philibert Humbla i sin avhandling om galtabäcksbåten på ett utmärkt sätt uppdragit konturerna med användning av såväl förhistoriskt som sentida material.

Den ur ett stycke urholkade stävens vindor ha emellertid icke blivit tillräckligt höga och fördenskull ha lösa stycken påsatts kant i kant och fästs med krampor. Denna anordning torde dock böra betraktas som en tillfällighet beroende på att en tillräckligt kraftig rotstam icke kunnat anskaffas. Konstruktionens ändamålsenlighet och styrka synes nämligen avsevärt sammanhänga med att hela stäven med vindor i full höjd kan göras i ett stycke.

Sommenbåten har två bordgångar, som äro lagda i klink och spikade. Lanningen mellan översta och undre bordgången blir allt bredare fram mot stäven med sned avfasning på båda borden. Detta gör att borden vid sina främre halsar ligga så gott som helt utanpå varandra och det blir därigenom blott den

Bild 6. "Sommaskep" från Asby socken, Östergötland. Läggs märke till den högt uppstående framstammen med dess vindor för bordens anslutning. Nordiska museet 63,418.

inre bordgångens halsar, som ligga an mot vindorna. Borden äro bilade och översta bordgången har tre stycken ursparade klampar på varje sida, vari årtullarna av järn drivits ned. Båten har fyra spantpar, av vilka de båda mellersta mötas med horisontell snedskarv, medan de andra blott äro halvspann. Längs botten sidor finnas urtagningar i spanten för att inkommande vatten inte skall stanna på ett ställe. Längs spanten löper en list för de tre roddtofterna, som benämnas "sittelappar". Längst akterut har tydligen liksom i nutida sommenbåtar funnits en "storänslapp", liggande på en längs borden fastsatt plankbit, och i fören har troligen en "lillänslapp" legat, möjligen direkt på bottenstockarnas kant. Den mellan två klossar nära botten framtill fastsatta spolen torde ha använts för båtens fastgöring.

Järnkrampor ha i båten använts för att hålla samman botten-

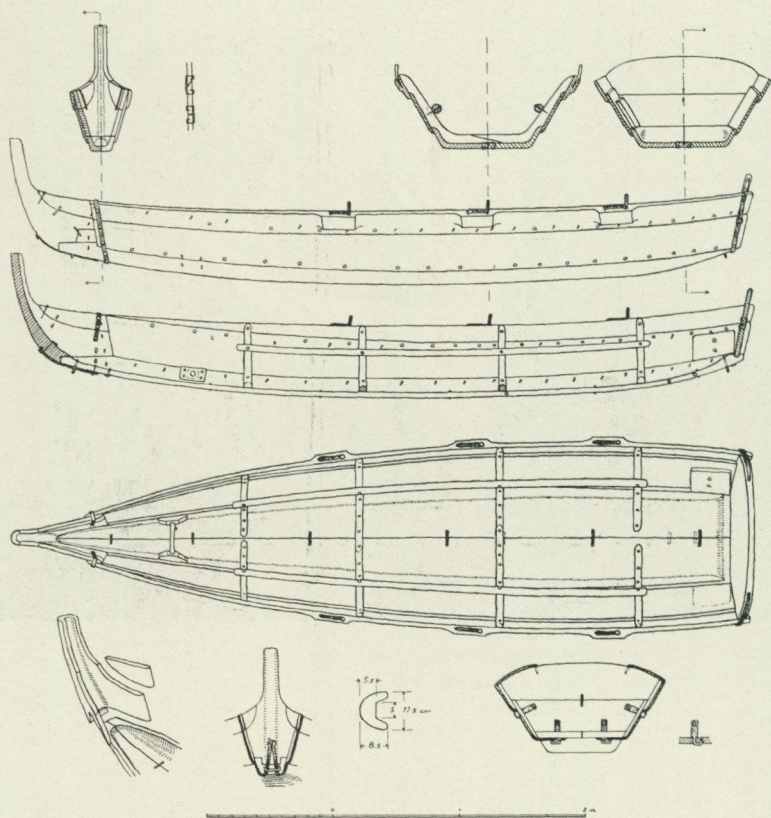

Bild 7. Båten från Sommen å bild 6 i uppmätningssritning.

stockarna, akterspegelns båda bräder och som nämnts de lösa styckena i stävans vindor. Järnband förstärka sammanfogningen av akterspegel, botten och bord och framtill gå likaså järnband över vindor, bordhalsar och botten. Ett järnband förbinder även stävroten med bottenundersida. Båtens fogar äro tätade med nöthår, som troligen ursprungligen varit indränkt med tjära. I bordens fogar har även använts beck.

I fråga om materialet är båten helt av fur med undantag för de längsgående listerna för tofterna, som äro av gran. Från Sommentrakten meddelas, att man i äldre tid helst tog ek till

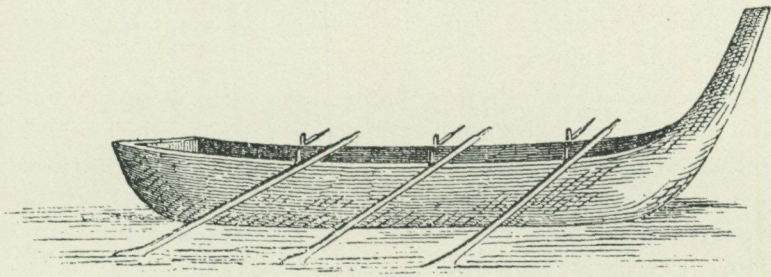

Bild 8. "Skepp på sjön Sommen i N. Småland" enligt Hyltén-Cavallius.

roten och att spanten fortfarande gärna göras av ek. Man har i nutida båtar tvärsgående lister på botten till spjörn för fötterna vid rodden. Sådana lister finnas icke på den här beskrivna båten men i den tjocka botten äro urgröpningar gjorda efter roddarnas klackar.

Sommen är ensam om båtar av den beskrivna typen med tre par åror. I småsjöarna runt om voro båtarna mindre med två par eller endast ett par åror. "Tregångsbåtarna i Sommen voro avsedda till långfärd till Tranås och Edshult efter brännvin", säger en meddelare i Sund. "När ångbåten Carl Johan 1875 sattes in, kom de ur bruk". I Nordiska museets huvudliggare är emellertid rörande båtarnas storlek och i anslutning till förvärvet av den här beskrivna båten antecknat att "sommen-skeppen hade i allmänhet 4 par åror, någon gång 5 par". Det har sålunda varit verkligt ansenliga långbåtar, som icke helt utan anledning kunnat kallas skepp även i ordets mera moderna betydelse.

Hyltén-Cavallius har även meddelat en bild av Sommens båttyp, som är schematisk men dock anger båtens karaktär. Den har inga detaljer angivna men man har därav ingen anledning förmoda att det skulle vara fråga om en helt urholkad båt, som bilden onekligen först ger intryck av, bild 8. Den torde vara av samma typ som den ovan beskrivna. I Sommenområdet har även förekommit ur en enda stock urholkade båtar, vilket framgår av Rääfs ordbok över ydremålet 1859. Dessa ekstockar anges ha haft "fastborrhade flata skivor som hindrade båten att välva

och ökade bärigheten". En sådan båt fanns enligt Rääf 40 år tidigare eller omkring 1820.

De nuvarande båtarna i Sommen ha förlorat alla minnen från stockbåtarna i tekniskt avseende. De byggas med bräder i botten, ha sågade bord och en tunn stäv. Men i den yttre formen har mycket dröjt kvar, ty det är nu en gång så, att båtbyggare bruka förena yrkesskicklighet och förmåga att använda modernt material med ett konservativt fasthållande vid båtarnas härdvunna former.

De här beskrivna båttyperna från de tre sjöarna Åsnen, Bolmen och Sommen kunna icke uppfattas som olika faser i en utveckling mot modernare former. Åsnens mycket fulländade och in över sekelskiftet i bruk varande ekstockar kunde icke bli föremål för någon ytterligare utveckling i sin art. Båtarna från Bolmen och Sommen visa däremot ett stadium i en utveckling mellan stockekan och den byggda brädekan. Härvid är sommentypen den primitivare i det avseendet att icke blott bottenstockarna utan även förstäven äro urholkade, medan bolmenbåten har en stävlösning av den mera avancerade typ, som ännu brukas inom samma område. Man har heller ingen anledning att räkna med att utvecklingen mot modernare former i de tre sjöarna skett under någon egentlig inbördes kontakt. Den nya brädekan har visserligen varit en typ med kraftig spridning inom stora områden men den tekniska frigörelsen från primitivare former torde ha skett inom de tre sjöområdena oberoende av varandra liksom på andra håll i landet. I förhållande till kustens båtar är givetvis inlandets bestånd betydligt mindre påverkat av de vida sammanhangen och olika historiska impulser, men det finnes dock även här kulturområden och spridningsvägar, vilka det emellertid i stort sett ännu återstår att utreda.

TVÅ TRÄDGÅRDSFIGURER FRÅN SKOGAHOLM

av Erik Andrén och Anna-Maja Nylén

I karolinsk tid ägnade herremannen som regel lika stort intresse åt sin trädgård som åt sitt hus. I viss mån kan trädgården också betraktas som en integrerande del av bostaden. Under sommaren tjänade parterrer, boskéer och lövsalar som sällskapsrum, där värdfolk och gäster kunde flanera efter midnatten. Då trädgården inte var fylld av levande människor kunde där likväl finnas varelser av mänsklig form fastän av död materia. I reseskildringar, inventarier och räkenskaper från 1600- och 1700-talen påträffar arkivforskaren ofta uppgifter om trädgårdsfigurer av mångahanda slag, både högtidligt uppstyltade mytologiska gestalter, små graciösa putti och enkla, ur en planka utsågade och målade vardagsmänniskor. Den för trädgårdskonst intresserade statsmannen Schering Rosenhane nedskrev omkring 1660 några råd och anvisningar för ordnande av prydliga herrgårdar. Därvid förordar han uppsättande av "bröstbilder av gamla kejsare och förnåma män eller små nakota piltar, som beteckna fem sinnen eller fyra årstider, eller kan man låta sig göra andra figurer efter andre åtskillige kreatur; de kunna göras av alabaster, marmor, gips, koppar eller trä". Bly var också ett vanligt material, och målade vit gav bilden på håll intryck av vit marmor.

Då Skogaholms herrgårdsbyggnad år 1931 flyttades till Skansen, påträffades i en flygel några skulpturfragment av vit marmor. De skänktes till museet av Skyllbergs bruk. Sedan man lagt pussel med de 14 bitarna, kunde de sammanföras till fyra kvinnliga draperifigurer, omkring 150 cm höga. De voro alla defekta,

bl. a. saknades underarmarna på samtliga. Men två av bilderna voro så pass fullständiga, att de sedan bitarna hopfogats av den gamle stenhuggaren Alfred Löfgren kunde på prov uppställas framför Skogaholm.

Hur många bilderna ursprungligen varit, vet man inte, och lika litet vad de föreställa och för vilken herrgård de huggits. Av stilistiska och dräkthistoriska skäl kunna de dateras till 1640-talet, d. v. s. ett trettioårligt år innan Skogaholmsherrgårdens tillblivelse. Mänskligt att döma böra de någon tid ha stått i parterren på Skogaholm — säkerligen utmed en låg terrassmur, ty de äro nedtill på baksidan urhuggna.

Materialet, vit marmor med en mycket svag teckning av röda och svarta ådror, ger inte heller någon lösning av problemet varifrån bilderna komma. Det är mycket sannolikt att marmorn är av italienskt ursprung, men det finns ju även svenska marmorbrott, som tillåta brytning av dylika små block. I varje fall har tydligen blockets form påverkat den stelt statuariska formgivningen.

Bildernas konstnärliga kvalitet är ganska låg. De äro närmast jämförbara med de enklaste arbeten, som utgått ur den Werneriska bildhuggarkretsen i Visingsborgs grevskap vid 1600-talets mitt, utan att man dock kan utpeka något förmodat mästarnamn. Kulturhistoriskt sett ha bilderna dock sitt värde och icke minst ur dräkthistorisk synpunkt erbjuda de intresse.

Kan man i figurernas nuvarande stympade tillstånd avgöra vad de framställa, då samtliga attribut saknas? Med förkärlek hämtade tidens bild- och dikt Konst sina motiv ur den antika gudavärlden, den romerska historien och den ymnigt blomstrande floran av allegoriska gestalter. De utfördes i den antikefterbildande stil som, trots uppådet av all tillgänglig kunskap om "romerska antikviteter", behållit åtskilligt av samtidens egen kostym. Blandningen av antikiserande draperistil och tidstrogen dräktskildring är typisk för dylika framställningar och kännetecknar också Skogaholmsbilderna. Man kan alltså anta, att dessa äro personifikationer av något slag, t. ex. "fyra årstider" eller "fem sinnen", vilka Rosenhane rekommenderade som lämp-

liga för ändamålet. Var och en av figurerna består av för sig utfört bål- och nederparti, det senare i en efter antikt mönster draperad klädnad, det förra ifört en livklädnad av 1640-talstyp. Man skulle vilja framkasta en förmodan om att figurernas nederpartier framställts schablonmässigt i en slags serietillverkning, genom vilken de kunde hållas på lager, under det att bälens gjorts efter beställning.

Dräktens utformning hos de båda utställda och här avbildade figurerna ger dem en något olika karaktär. Den ena föreställer en yngre kvinna med bart hår uppsatt på det sätt som var vanligt under 1640-talet, löst hängande vid öronen och baktill flätat med band och uppsatt i en liten rundel. På 1650-talet fick denna frisyr vika för en mera konstmässig, där håret vid öronen lyftes upp och bildade stora bucklor. På livet sitter midjan högt och urringningen går långt ut på axlarna utan att vara särskilt djup. I ryggen finnes en tät rad av knappar och kring dessa samt kring urringningen och axlarna ha i låg relief huggits prydnadsdetaljer, som säkerligen återge de under denna tid ytterst omtyckta garneringarna med spetsar, band och galoner. Ärmarna ha den vidd som, efter 1630-talets överdrifter, vid denna tid var relativt blygsam. De sitta på en slät underklädnad, kring halsen kantad av en flätad snodd med ett från denna nedhängande smycke. Livstycket är löst över ena axeln och ligger draperat snett över bröstet, en detalj som knappast torde ha någon motsvarighet i modedräkten utan snarare kan räknas som ett antikiserande draperimotiv. Av samma karaktär är också den andra bildens i avrundade uddar nedtill slutande livklädnad. De likna i så hög grad det på samma sätt utformade bålansaret i den romerska fältherrrustningen, i vilken den tidens store gärna läto avbilda sig, att man har rätt att tro på en analogibildning.

I övrigt synes ju denna senare figur återge en äldre kvinna. Man får osökt i tankarna Stiernhielms beskrivning av fru Dygd i dikten *Herkules*: "renlig i drächt, sniö-hvit, af silfver-blänckiande klädnat, slätt, rätt och skiär, på ährlige gamble maneret". Hennes huvudduk med den baktill hängande tofsen slår an en ton av gammalsvensk hustruvärdighet. Plagget hade redan då en

uråldrig hävd som den gifta kvinnans speciella kännemärke och hedersplagg. I modedräkten torde den hos adeln ha bortlagts under 1500-talet men kvarlevde ännu länge i änkedräkten. Huvuddukar av detta enkla slag med en tofs i den på ryggen hängande snibben funnos ännu på 1800-talet i vissa skånska folkdräkter. Vad urringning och ärmar beträffar äro de av samma slag som den andra figurens. Kring livet går ett band som med en stor rosett är knutet baktill i vänster sida. Livets avslutning nedtill har redan berörts.

Trädgårdsfigurernas nuvarande uppställningsplats på gårdsplanen är inte fullt riktig och måste betraktas som ett provisorium. De höra samman med barockträdgården, och om man vågar hysa förhoppningen att en terrasserad parterr — om ock av litet format — kan skapas på norra sidan av Skogaholm, vill man gärna tänka sig dessa små trädgårdsdamer i en sådan miljö.

Bilderna på följande båda sidor återge de två trädgårdsfigurerna från Skogaholm.

BRODERIUTSTÄLLNINGEN I NORDISKA MUSEET

av Ingegerd Henschen

Den stora broderiutställningen i Nordiska museets väldiga hall sommaren 1942 är jämte den kyrkliga textilexpositionen i Liljevalchs konsthall år 1929 den viktigaste, lärorikaste och mest omfattande uppvisning av textilier, som någonsin ägt rum i Sverige. Katalogen upptog över 650 nummer.¹ Varje föremål — utom de mera summariskt beskrivna märkdukarna — fick en redig och saklig beskrivning med uppgifter om föremålets art och bruk, om material, sömnadssätt, mönster, mått, färger, ev. tillverkare, inskrifter, vapen o. s. v., varjämte tiden när det kommit till museet samt dess inventarienummer voro angivna. I alla de fall där tillkomsttiden har kunnat fixeras precis eller tillnärmelsevis genom insydda data, initialer eller vapen, har detta angivits; i många fall har dock blott en ungefärlig datering kunnat sättas. Endast i ett par undantagsfall skulle denna datering möjligen kunna diskuteras. Katalogen har på grund av sin stora saklighet fått karaktären av ett slags materialpublikation, ett dokument, viktigt för varje textilforskare, särskilt som den beledsagades av ett antal ypperliga bilder, i de flesta fall av detaljer, som lämnade synnerligen goda upplysningar om teknikens art. En del föremål uppgavos vara av norskt eller danskt ursprung. Man saknar kanske ytterligare uppgifter om proveniensens på vissa av broderierna, vilkas utländska härkomst kunde misstänkas eller rent av fastställas

¹ Broderier 1500—1900. Utställningskatalog författad av Gunnel Hazelius-Berg, Anna-Maja Nylén och Elisabeth Strömberg. 90 sid. text, 32 sid. plancher. Stockholm 1942. Pris 1 krona.

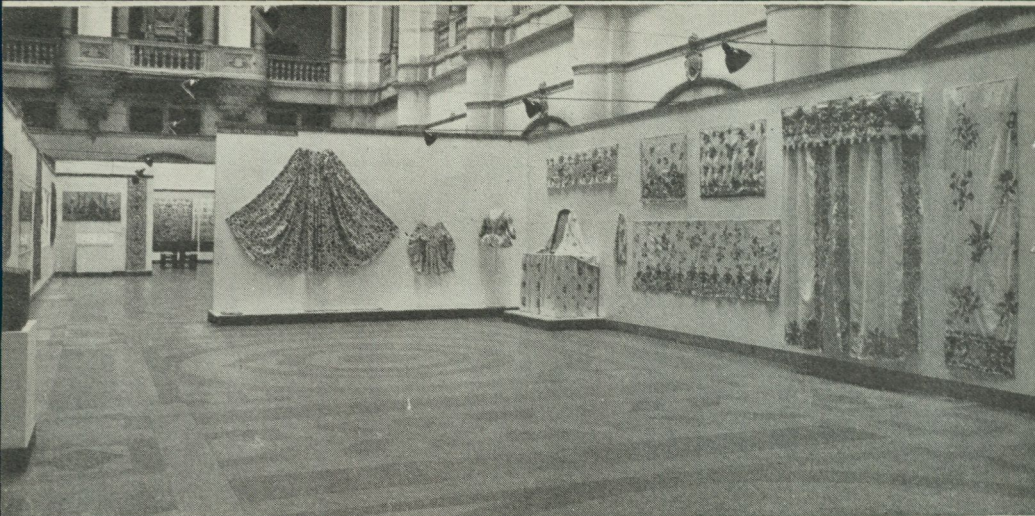

Bild 1. Broderiutställningen: yllebroderier på linne.

(bland andra 106?, 54?, 63, 279, 280, 281). Det är att antaga, att allmänheten uppfattade saken så att alla broderierna voro svenska. Givetvis är en stor försiktighet av nöden, men ett frågetecken vid angivandet av det förmodade ursprunget räddar ju från faran att yttra sig alltför kategoriskt i tveksamma fall.

Utställningen var anordnad efter i huvudsak broderitekniska synpunkter. Först kommo reliefbroderier och de med dem besläktade metallbroderierna, därpå kom den mera diffusa gruppen silkesbroderier, varpå följde påläggsöm samt snilj- och bandbroderi, silkesbroderier på linne, knutna och trädde arbeten, yllebroderier på linne, sticksöm på linne och bomull, sticksöm på siden, vitbroderier av alla möjliga slag, broderi på bottenväv (varför kallades Point de Hongrie genomgående för d'Hongrie?), broderade dräkter, sydda tavlor samt märk- och mönsterdukar. Programmet för arrangemangen och motiveringen för dem framgingo av inledningen till katalogen. Man hade velat följa utvecklingen inom varje grupp i tidsföljd. Man kunde också tydligt som på en grafisk framställning följa de olika typernas progress, kulmen och regress genom mer eller mindre långvariga tidsperioder. Det var ett synnerligen lyckligt grepp att ordna föremålen på detta naturliga sätt, och det gav dess-

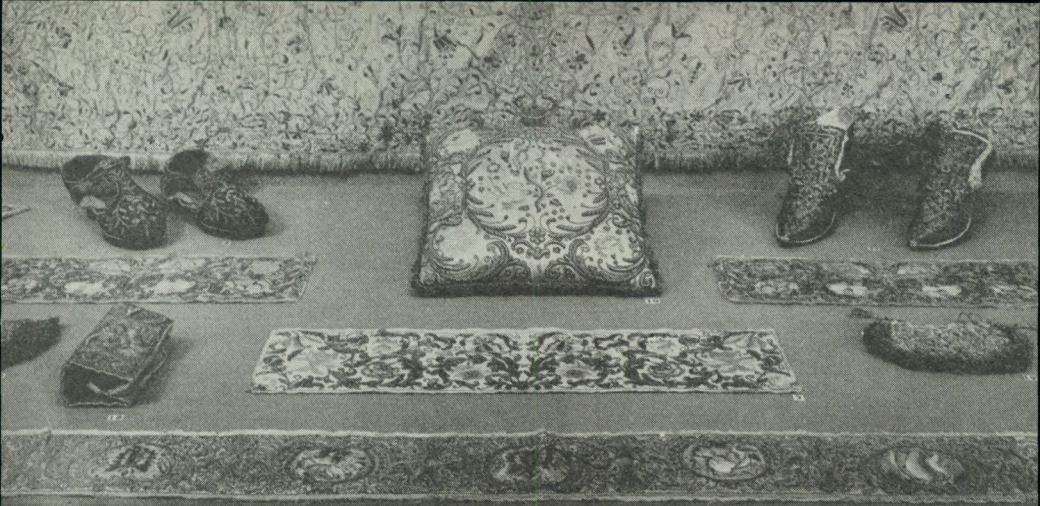

Bild 2. Broderiutställningen: metallbroderier.

utom en storartad estetisk slutenhet och sammanhållning åt de olika avdelningarna.

Särskilt vacker som helhet var den stora montern med de oxenstiernska täckena i påläggsöm, de rika samlingarna av stick-söm i vitt på vitt och den väl hophållna gruppen av yllebroderier på vit botten. Tyvärr fick inte den stora piperska sängen plats i just detta sammanhang, men gjorde sig storartat i rummet med den stora dubbelfilen av sidentäcken i sticksöm. — Samlingen av vitbottnade polykromt broderade saker, som omfattade inrednings- och beklädnadsföremål från ganska vitt skilda tider och olika miljöer, gav ett utomordentligt exempel på hur en idé kan fortleva i olika former och tekniker genom en lång följd av år. Den lilla jackan (279) av omiskännelig engelsk 1600-talstillverkning och sydd i kedjesöm, stjälsöm och plattsöm, contouchen (281) i brokig turkisk kedjesöm, de många kjolvåderna och sängkapporna samt toalettbordsuppsättningen (289) hörde alla på något sätt ihop. Hela riktningen emanerade, som man fick veta i inledningen, från importerade orientaliska textilier, men för visso ha utomordentligt starka engelska stilimpulser (möjligen utan österländsk påverkan) bildat ett inslag. Genom den goda belysningen fick man också fram varje föremåls karaktär. — Den naturliga grupperingen gjorde att många

saker, som man sett upprepade gånger, väcktes till nytt liv genom att komma i ny miljö, genom att på ett åskådligt sätt sammanställas med likartade ting: man fick fram skolor, besläktade grupper och utvecklingsserier, som icke förr kunnat skönjas. Det konst- och kulturhistoriska bearbetandet av vårt textilbestånd har genom denna på en nyinventering av förråden grundade utställning väsentligt underlättats, säkerligen icke minst för arrangörerna själva, amanuenserna Gunnel Hazelius-Berg, Anna-Maja Nylén och Elisabeth Strömberg. Det var verkligen synd att utställningen kom att till tiden klämmas ihop till tre korta månader. Den gav så oerhört många nya synpunkter för studiet av vår äldre broderikonst, nya aspekter på mönsterritandet och mönsterreproduktionen, på allmogekonstens förhållande till högreståndskonsten (t. ex. de broderade blekingska hängklädenas avhängighetsförhållande till yllebroderierna på vit botten), på förhållandet mellan vävnadsmonster och broderimönster, på broderikonstens avhängighet av tidsstilarna under vissa tider och dess frihet gentemot dessa under andra perioder o. s. v. Även rent pedagogiskt måste en utställning som denna vara av stor betydelse för att skaffa en riktig uppfattning om materialbehandling, stilriktighet, stoffkänsla, färg- och formkänsla o. s. v. Man går så långt att man skulle önska sig ett ordentligt textilmuseum med möjligheter att under liknande gynnsamma förhållanden med spaciösa utrymmen och god belysning få studera vårt gamla, så oerhört rika textilbestånd. Det är ödets ironi, att det är just de kritiska tidsomständigheterna (utrymmandet av Livrustkammaren) som gjort, att man fått en hastig glimt av dessa rika och för det mesta fördolda skatter.

SKOLUTSTÄLLNINGEN PÅ SKANSEN

av Bror Jonzon

I samband med förberedelserna för firandet av den svenska folkskolans hundraårsminne väcktes inom den av lärarorganisationerna tillsatta jubileumskommittén förslag om att en utställning, belysande skolans utveckling, skulle anordnas, och vissa åtgärder vidtogos för realiserandet av denna plan. Tanken att åstadkomma en sådan utställning hade ungefär samtidigt dryftats inom ledningen för Nordiska museet och Skansen, och man fann det med hänsyn till museets uppgift och ställning i svenskt kulturliv helt naturligt, att denna institution här skulle gå i spetsen. Den erfarenhet och sakkunskap, över vilken museet förfogar, samt tillgången till den för ändamålet ypperliga utställningshallen på Skansen skapade de säkraste garantierna för en god lösning av uppgiften.

Samarbete etablerades mellan Nordiska museet och Svenska skolmuseet. Lärarorganisationernas kommitté, förstärkt med representanter för dessa institutioner, fungerade som utställningsbestyrelse. Valet av utställningsföremål, vilka till väsentlig del hämtades från Svenska skolmuseet, samt deras anordning och uppställning i utställningshallen anförtroddes åt amanuensen vid Nordiska museet Bengt Bengtsson och intendenten vid Svenska skolmuseet Thure Jalling. Utställningens konstnärliga inramning utfördes på ett mycket förtjänstfullt sätt av konstnären Thor Hinnerud. Ekonomiskt stöd, som möjliggjorde utställningens anordnande, erhöles genom offentliga anslag, varjämte bidrag lämnades från ett par skolmateriefirmor, som

deltogo i utställningen. I detta sammanhang bör även nämnas den övriga värdefulla hjälp, som erhållits av såväl institutioner som enskilda och utan vilken utställningens kvalitet och omfattning skulle stannat på en betydligt lägre nivå. Utställningsföremål ha ställts till förfogande av H. M. Konungen, Nationalmuseum, Kungliga Biblioteket, Byggnadsstyrelsen, Skolöverstyrelsen, Göteborgs museum, Svensk Lärartidnings Förlag, Sveriges Allmänna Folkskolläreförening, Hälsinglands museum i Hudiksvall samt Stockholms Folkskoledirektion. Många äro också de frivilliga krafter, särskilt från lärarhåll, vilka villigt biträtt vid utställningens ordnande.

På morgonen den 1 juli, samma dag som folkskolejubileets festligheter i Stockholm gingo av stapeln, öppnade statsrådet Gösta Bagge utställningen, som därefter omedelbart demonstrerades för ett stort antal inbjudna representanter för skolvärlden och pressen. Under de tre månader, utställningen hållits tillgänglig för allmänheten, har den besökts av över 106.000 personer, en verklig publiksuccé alltså.

Skolans verksamhet är inte av den art att dess väsentligaste resultat kunna utställas. I vilken mån folkundervisningen kunnat bidra till att skapa kunniga, fria och starka människor och därmed lyckligare samhällsförhållanden kan aldrig visas genom en utställning. Något sådant åsyftades naturligtvis inte heller med denna skolutställning. Men vad man ville åstadkomma var en utställning, som överskådligt och lättfattligt kunde giva besökaren en föreställning om skilda tiders uppfattning av folkundervisningens betydelse, om skolans arbetsförhållanden förr och nu och om undervisningsmetodernas utveckling. Det torde inte råda mer än en mening om att detta mål nåddes. Den stort anlagda och väl genomtänkta planen för utställningen hade i varje enskildhet utförts med synnerlig omsorg och med klar blick för det väsentliga.

Korta, pregnanta texter och väl valda citat läto besökaren följa utvecklingen i stora drag från äldsta tider fram till den tid, då folkskolor i egentlig mening mera allmänt upprättades. Reformationens betydelse och de insatser för en vidgad folk-

bildning, som under de följande århundradena gjordes av en rad kraftfulla och framsynta kyrkomän, belystes genom bilder och till dem knutna texter, och korta utdrag ur tidigare författningsbestämmelser återgavs. Ett brett utrymme gavs åt de stora skolutredningarnas period efter det nya statsskicket tillkomst år 1809. Många kända bilder och namn mötte här, och texterna gävo en god föreställning om meningsbrytningarna, som så småningom förde tanken på en av staten omhuldad, obligatorisk folkskola till seger. 1842 års stadga hade givits en plats och en omramning, som lät vikten av detta, det betydelsefullaste dokumentet i vår folkundervisnings historia, klart framträda.

Bland de glimtar, utställningen kunde giva av folkskolans utveckling efter år 1842, tilldrog sig ett skolrum från lancaster-skolans tid särskilt intresse. Hela inredningen med monitöringarna, tabellerna, sandbänken och den höga katedern, från vilken läraren kunde ha god utsikt över sin stora och bullersamt arbetande lärjungeskara, gav en livlig föreställning om hur metoden i praktiken tog sig ut. De många med olika påskrifter försedda brickorna, vilka lärjungarna allt efter arten av sina prestationer fingo bära i band om halsen, vittnade liksom straffredskapen om det värde, man vid denna tid tillmätte belöningar och straff. I en annan avdelning, som ägnats skolan och konsten, hade åtskilliga värdefulla och på sitt sätt upplysande konstverk samlats. Mycket uppmärksammas blev naturligtvis nomadskolan, som byggts upp i ett sidorum till stora hallen, och som med sin skolkåta och sin hushållskåta gav en god inblick i nomadundervisningens primitiva och hårda villkor.

Det största intresset erbjöd givetvis för yrkespedagogerna den såväl kvantitativt som kvalitativt betydande del av utställningen, som ägnats skolans olika läro- och övningsämnen. För varje ämne hade samlats materiel och läroböcker från skilda tider. Man kunde här följa undervisningsmetodernas utveckling mot allt större konkretion: huru bilder och planscher och annan åskådningmateriel så småningom erhöles ett vidgat utrymme vid sidan av boken och huru slutligen lärjungarnas självverksamhet framträdde såsom en väsentlig betingelse för ett gott

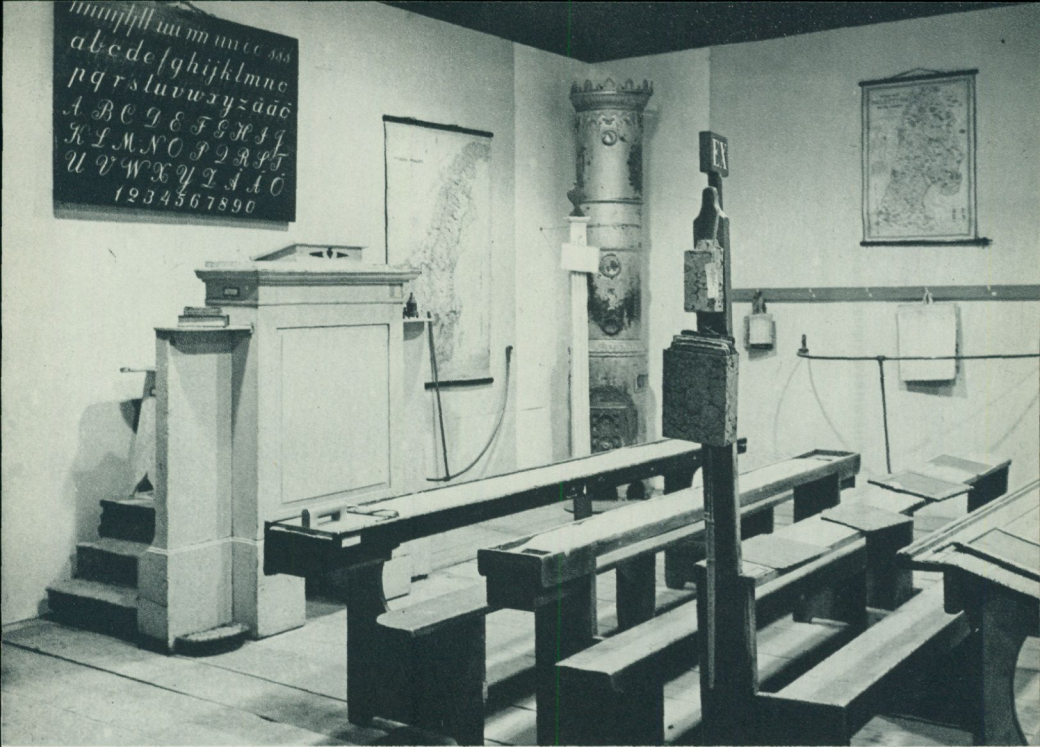
arbetsresultat. Detta kommer till synes redan i läroböckernas efter hand ändrade framställningssätt, som emellertid framför allt ger ett starkt intryck av den växande förståelsen för vad barn ha förmåga att fatta och tillägna sig. Men såsom naturligt är, då det gäller en utställning, blev det i första rummet arbetsböckerna och övningsämnenas resultat, som vittnade om vad den s. k. arbetsskolemetoden innebär och betyder i den moderna skolan. Särskilt beträffande ämnena teckning och slöjd var utställningen i detta avseende mycket belysande. Det förnämliga medel för åskådlig undervisning, som den nutida tekniken skänkt skolan genom filmen, hade också fått sin plats på utställningen, där filmvisning förekom varje afton.

Slutligen hade en avdelning ägnats åt skolbibliotek, skolradio, sparfrämjande och museistudier samt sist men icke minst åt de verksamhetsgrenar, som i vår tids folkskola med rätta fått allt större betydelse och som bruka sammanfattas under uttrycket socialpedagogiska anordningar: hälsovård, tandvård, skolbad, skolbespisning m. m.

Med dessa korta ord har endast en antydning kunnat göras om utställningens plan och omfattning. Genom sin rikhaltighet gav den pedagogen möjlighet till studier av detaljer i de metodiska strävandena, medan den genom sin överskådlighet lät även den flyktigt iakttagande besökaren få en bild av de mera väsentliga dragen i skolans utvecklingshistoria. I sin helhet framstod utställningen såsom en vacker och värdig hyllning åt den svenska folkbildningens föregångsmän och åt de tusenden av tysta, hängivna arbetare, som stått och stå i dess tjänst.

På de båda följande sidorna visas några bilder från utställningen "Folkskolan 100 år", nämligen interiörer från lancasterskolan och nomadskolekåtan, ett exempel på monteruppställning i avdelningen för undervisningsämnen samt en detalj av utställningen av skolslöjd.

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1942

Skå n e. Frosta härads hembygdsförening har å Skidfrämjandets turiststation Frostavallen i Höörs socken låtit återuppföra mangårdsbyggnaden till Hagstad nr 1 i Norra Rörums socken, en ålderdomlig ryggåsstuga i skiftesverk. Riseberga hembygdsförening har till Skräddarheden i Ljungbyhed flyttat en ståtlig mangårdsbyggnad i skiftesverk från Rya socken, N. Åsbo härad. Villands härads hembygdsförening har till sin hembygdsspark vid Kjugakull flyttat en väl bevarad kruk-
makeriverkstad från Näsrum och en ryggåsstuga i knuttimring från Österlövs socken. Färs härads hembygdsförening har låtit iståndsätta en under Övedskloster lydande ståtlig utgård uppförd i gråsten med tegeltak. Gården med tillhörande ekonomihus har nu tagits i bruk som ett museum för häradet.

I Simrishamn har Ehrnbergiska läderkoncernen inköpt den s. k. Bergengrenska gården i avsikt att bevara den som kulturminnesmärke. Till gården, som är belägen vid torget, hör bl. a. en större magasinsbyggnad samt en av stadens mest idylliska äldre trädgårdsanläggningar.

Bl e k i n g e. Det s. k. Grenadjärtorpet, överlämnat som gåva till Blekinge musei- och hembygdsförbund av förutvarande Karlskrona grenadjärregemente, har överflyttats till Vämöparken invid Karlskrona.

En ny hembygdsförening har bildats i Kallinge.

Ha l l a n d. Det i Fataburen 1941 omtalade till Hallands museiförening överlämnade gamla skolhuset från Eldsberga har uppförts i föreningens friluftsmuseum i Halmstad, där det kommer att inredas som skolmuseum. Harplinge hembygdsförening

har vid foten av Aggareds berg uppfört en byggnad, som tidigare legat å Kråkegård i Sördal inom samma församling.

S m å l a n d. Äldre stugor ha flyttats till Svenarums och Norra Sandsjö hembygdspark. Holavedens hembygdsgård i Tranås har förvärvat ett kyrkstall från Säby och en marknadsbod från Lommaryd. Hembygdsgården i Flisby har invigts. I Nybro har bebyggelsen på en av de gårdar, Kvarneslätt, kring vilka samhället under ett sekels lopp vuxit upp, undantagits till kulturresevat.

Nya hembygdsföreningar ha bildats i Burseryd, Gällaryd och Ramkvilla.

G o t l a n d. Föreningen Gotlands fornvänner har vid Fardume i Rute konserverat lämningarna efter en till sitt ursprung medeltida bondgård.

Ö s t e r g ö t l a n d. Löfstads slott, omtalat och avbildat i Fataburen 1941, har under året öppnats för allmänheten.

V ä s t e r g ö t l a n d. I Tidaholm har staden upplåtit ett vackert strandområde vid Tidån för upprättandet av ett kulturminnesresevat och för ändamålet dessutom anslagit ett betydande belopp. Hit ha flyttats tre inom staden kvarstående gamla smedbostäder.

Det vid Älvsborgs läns folkhög- och lantmannaskola i Fristad sedan länge magasinerade jordbruksmuseet har genom landstingets försorg börjat konserveras för att senare utställas.

S ö d e r m a n l a n d. Östra Södermanlands kulturhistoriska förening har av Södertälje stad som provisorisk museilokal fått upplåten åt sig en villa, Kristiansberg.

U p p l a n d. Täby sockens hembygdsförening har bildats under året.

N ä r k e. Den 1934 påbörjade utgrävningen och konserveringen av Käggleholms slottsruin i Ödeby socken har under året slutförts. Arbetet har huvudsakligen verkställts med anlitan-
de av värnpliktiga civilarbetare som arbetskraft. För ledningen har svarat Riksantikvarieämbetet i samarbete med Örebro läns museum. Ruinen omfattar lämningar av Magnus Gabriel De la Gardies praktfulla, av Jean De la Vallée ritade barockpalats, i

vilket ingå rester såväl av ett stort medeltida hus som av tillbyggnader från Vasatiden. Ruinen är vid sidan av Örebro slott Närkes märkligaste profana byggnadsminnesmärke.

V ä s t m a n l a n d. Den s. k. Norr Syltagården i Västmanlands fornminnesförenings friluftsmuseum vid Vallby har kompletterats med en "fördelsstuga", d. v. s. en stuga för gårdens gammalfolk, från Munktorps socken och en spannmålsbod från Tärna socken. Norbergs bergslags hembygdsförening håller på att till sin förra året omtalade egendom Karlberg flytta äldre byggnader, vilka där skola bilda en hembygdsgård. Den nybildade hembygdsföreningen i Medåker har i närheten av kyrkan förvärvat en gård, bestående av manbyggnad och tvenne bodar.

En hembygdsförening har bildats för Grythyttans municipalsamhälle och socken. Till föreningen har skänkts en ståtlig svalgångsbod från 1600-talet, som kommer att flyttas till en plats vid sjön Torrvarpen.

V ä r m l a n d. Mårbacka, som genom Selma Lagerlöfs testamente överlätits på en särskild stiftelse, Mårbackastiftelsen, har under året öppnats för allmänheten.

Den inom Karlskoga stadsområde belägna Granbergsdals hytta, som omhändertagits av Karlskoga bergslags hembygdsförening, har under året konserverats och kommer att bevaras som industrihistoriskt minnesmärke.

Nordmarks härads tingshusstämma har till Silbodals hembygdsförening överlämnat det 1805 uppförda tingshuset i Långelanda.

Skillingmarks hembygdsförening har bildats för att omhänderta en till kommunen genom testamente överlämnad gård avsedd att bli en hembygdsgård för orten.

D a l a r n a. Under året har fru Emma Zorn i Mora avlidit. Hon stod troget vid Anders Zorns sida i hans kulturminnesvårdande arbete och fullföljde efter makens bortgång med energi och pietet hans intentioner. Under sommaren har Zorngården i Mora med sina stora samlingar av konst och konsthantverk öppnats för allmänheten. Zorngårdens intendent är professor Gerda Boëthius.

I Rättviks hembygdsgård har invigts en synnerligen märklig fäbodanläggning. Dalarnas konstförening har inköpt en fastighet vid Blindgatan i Falun för att för framtiden såsom kulturreservat bevara Carl Larssons "Tuppen", en liten träbyggnad som var konstnärens "etsarlokus" och där han 1919 avled.

G ä s t r i k l a n d. Hofors bruk har förvärvat manbyggnaden till en bergsmansgård, som förut utgjort en del av Hofors gamla herrgård. I gården funnos betydande rester av fasta inredningar från olika tidpunkter, däribland ett par daterade 1749.

H ä l s i n g l a n d. På Järvsö hembygdsförenings tomt har uppförandet av en mangårdsbyggnad påbörjats. Till Voxna sockens hembygdsgård har flyttats ett soldattorp.

Å n g e r m a n l a n d. I anslutning till den svenska folkskolans hundraårsjubileum har i Kulturhistoriska museet å Murberget invigts Gideåvallens gamla skolhus, som inretts till ett skolmuseum med skolsal i övre våningen och lärarbostad i den undre. I Murbergets planerade stadsparti är en envånings långstuga från ett av Härnösands äldre kvarter under uppförande.

En hembygdsförening har bildats i Nordmaling.

J ä m t l a n d. Heimbygda, hembygdsvårdande förening för Jämtland och Härjedalen, har under året i Jamtli i Östersund slutfört återuppförandet av ett 1700-tals härbärke samt en gammal salpeterbod från Lits socken.

V ä s t e r b o t t e n. Efter grundliga konserveringsarbeten har Lövångers gamla kyrkstad invigts under året. Kyrkstaden som är en av vårt lands största, omfattar ej mindre än omkring 300 byggnader. Arbetet har utförts av värnpliktiga civilarbetare i Lövångers hembygdsförenings regi.

N o r r b o t t e n. Den i Fataburen 1940 omtalade "Blomska gården" i Piteå har under året invigts. Arvidsjaur's hembygds-gille har förvärvat en långloge avsedd att ställas upp vid gammelgården i Glommersträsk. Tärendö hembygds-gille har fortsatt ordnandet av sin gammelgård bl. a. genom ditflyttningen av en gammal loftbod från 1762.

MÄRKLIGA NYFÖRVARV

ETT ELDSKÄRMSBRODERI FRÅN 1700-TALETS FÖRRA DEL

S maken för det exotiskt bisarra gör sig under 1600-talet starkt märkbar i europeisk konst och konsthantverk. Tidigare tillfredsställt med motiv från mera närliggande folk såsom turkar och perser, överflyttas intresset under 1600-talets senare del till kineser och "indianer". Ehuru rokokon var kineseriets egentliga tid börjar detta göra sig gällande redan strax efter mitten av 1600-talet. Rikt illustrerade berättelser utgavos om de holländska expeditionerna till Kina och jesuitmissionärerna bidrogo också till att göra Kina känt genom sina översättningar av kinesiska klassiker. Kina kom på modet och intresset för dess folk tog sig många uttryck. I baletter, upptåg och i teaterpjäser hade kinesen en given plats vid sidan av andra exotiska figurer. En ström av östasiatiska importvaror, lackarbeten, sidentyger och porslin, gav med sina avbildningar stoff till denna ofta burliska underhållning. En produkt av denna strömning är också broderiet på nästföljande bild. Det har med största sannolikhet varit monterat som eldskärm — bandet i kanten är ursprungligt och bär märken efter spikhål. Figurerna och blomkvastarna äro utförda i påläggsöm med mönstrade och omönstrade siden- och brokadbitar. De ha "innerteckning" och konturer i plattsöm m. m. samt läggsöm med tjocka strängar av silke nedsydda med samma material.

Den stela och symmetriska uppställningen gör det föga troligt att något östasiatiskt konstverk har varit direkt förebild, i syn-

nerhet som dräkterna äro en sammanställning av olika östasiatiska typer, kinesiska, indiska och tartariska. Man kan snarare förmoda att det är någon illustrerad reseskildring som legat till grund. De ha också en såpass saklig prägel, att de knappast kunna vara inspirerade av de kinesiska komedi- och balettfigurerna, vilka ofta äro återgivna i decoupage-arbete. Figurerna stå var och en på sitt lilla stycke jord utan något rumssammanhang, ett arrangemang som man uppfattade som utmärkande för den kinesiska stilen. En strävan att mera troget kopiera förebilderna karakteriserar kineseriet under 1700-talets första årtionden i motsats till rokokoperioden, då de östasiatiska formerna omvandlades helt i den franska smakens anda. Till det tidigare slaget av kineseri får man räkna detta eldskärmsbroderi. På denna konstart finnas i Nordiska museet redan flera exempel: två föremål av mera obestämd funktion, möjligen väggbeklädnad eller sänggardiner med turkar, morianer, kineser och fantasisfigurer av mera allmänt exotisk karaktär, några sydda tavlor samt en eldskärm delvis utförd på samma sätt. Den sistnämnda är signerad Eva M. Åbring och daterad 1744 (den sida av denna skärm, som är avbildad i *Fataburen* 1932, sid. 301, återger dock en scen av helt annan karaktär). Tyvärr saknas om de övriga närmare uppgifter, som skulle kunna ge någon ledning vid bestämmandet av deras ursprung. En jämförelse mellan den daterade eldskärmen och det här behandlade broderiet, som dock torde vara äldre, visar så stora överensstämmelser i utförande och kvalitet att man kan förmoda att även detta har utförts av någon konstskicklig svensk dam.

Anna-Maja Nylén.

VÄGGBEKLÄDNAD FRÅN TUREHOLM

Den textila väggbeklädnaden vid 1700-talets början var lika vanlig som mångskiftande i sina former. Studerar man exempelvis två sådana herresäten som Sturefors och Geddeholm, sedermera kallat Tureholm, finner man dels rika gobelänger och deras enklare efterbildningar målade på väv, dels kläde eller dyrbara siden- och sammestyger använda som tapeter. Dessa senare uppsattes stundom med varannan våd av olika material eller med bårder av avvikande färg. De smala hopsyddas tapetvåderna äro äldst, medan de större fältindelade helt slå igenom under rokokon. De enfärgade tapeterna i rött, grönt eller gult inramades ofta med broderade pilastrar eller smala bårder. På Sturefors finnas rester av en sådan väggbeklädnad av grön sammet med smala våder av vitt siden med broderier i silke. Från Tureholm ha bevarats åtta stycken 25 cm breda våder broderade med ylle. Denna serie har genom Nordiska museets vännar förvärvats till museet (inv.nr 224,995). De äro sydda med petit point i grovt yllegarn på en botten av gles hampväv. Mot en svart bakgrund avtecknar sig ett bisarrt mönster av blad och frukter i starka färger. Rött, grönt, blått, brunt och gult förekommer i flera nyanser tillsammans med vitt. Det är ett grovt och kraftigt broderi med god avståndsverkan. Mönstret är tydligt påverkat från Orienten. Vid vådkanterna finnas fragment kvar av den väv som använts som väggfält, en grov, gul yllerips. Det gula och svarta har gett den för barocken typiska färgmotsättningen.

För att få en bestämd datering för dessa väggfält får man gå till Tureholms historia (se härom vidare Gösta Selling i *Fataburen* 1935). Detta anrika herresäte härjades av ryssarna och nedbrann 1719. Först 1728 började återuppbyggnadsarbetet, som ungefär tio år senare torde varit i det närmaste avslutat. Slottets inredning har i stort sett bevarats orörd till våra dagar, men var denna väggbeklädnad haft sin plats, därom säga urkunderna intet. Dess stil stämmer emellertid väl med tiden för Tureholms nyinredning.

Gunnel Hazelius-Berg.

EN KERAMIKPJÄS AV OKÄND ANVÄNDNING

Enligt förordnande i fröknarna Maria och Gertrud Adelborgs testamente har till Nordiska museet överlämnats den här avbildade keramikpjäsen (inv.nr 224,980). Den har tillhört Otilia Adelborgs samlingar i Gagnef, Dalarna. Testamentet säger att Nordiska museet skall ha "det bruna rökelsekaret". Om detta lämnas följande upplysning: "Det har drejats af en skånsk bonde efter modell af i jorden funna skärfvor." Någon annan uppgift om pjäsen har inte stått att få.

Den är av blyglaserat lergods och har med locket en höjd av 48,5 cm. Pjäsens huvudfärg är den "lerfatsbruna". Övriga färger äro gult — särskilt stora flammor på den vidaste delen — grönt och mindre stänk av den på dylik keramik sällsynta blå färgen. Fotens nedersta del är ärggrön. Dessutom är pjäsen dekorerad med intryckta koncentriska cirklar, det enda som visar någon likhet med de i testamentet omtalade skärvorna, varmed väl avsågs fornfynd. Tiden är troligen 1800-talet.

Det mest karakteristiska är emellertid det rika genombrutna arbetet. Hålen genom kärlets väggar ha fått formen av cirklar, kors, bågar och slingor. De täcka locket, handtagen och övre delen av själva kärlet. De vanligaste genombrutna arbetena i Sverige från 1700- och 1800-talen utgöra de s. k. gyckelstopen men ett sådant kan det ej här vara frågan om. I Danmark har man från 1800-talet rätt många lerkärl, som tillverkats med en inre skål, som kunnat användas till att förvara drycker i. Den adelborgska pjäsen har dock ej spår efter någon sådan skål.

Någon motsvarighet till denna märkliga keramikpjäs är icke känd från Sverige och även en förfrågan hos Dansk Folke-museum i Köpenhamn har givit negativt resultat. Uppgiften, att den drejats av en skånsk bonde, kan tyda på en sydlig, måhända dansk, tillverkningsort. Den torde knappast haft något annat ändamål än att tjäna som prydnad, såvitt förklaringen inte skulle ligga i den benämning, som följde pjäsen vid överlämnandet — rökelsekar. Kanske har föremålet varit ett gesällprov, varigenom dess egenart skulle få sin förklaring.

Göran M. Silfverstolpe.

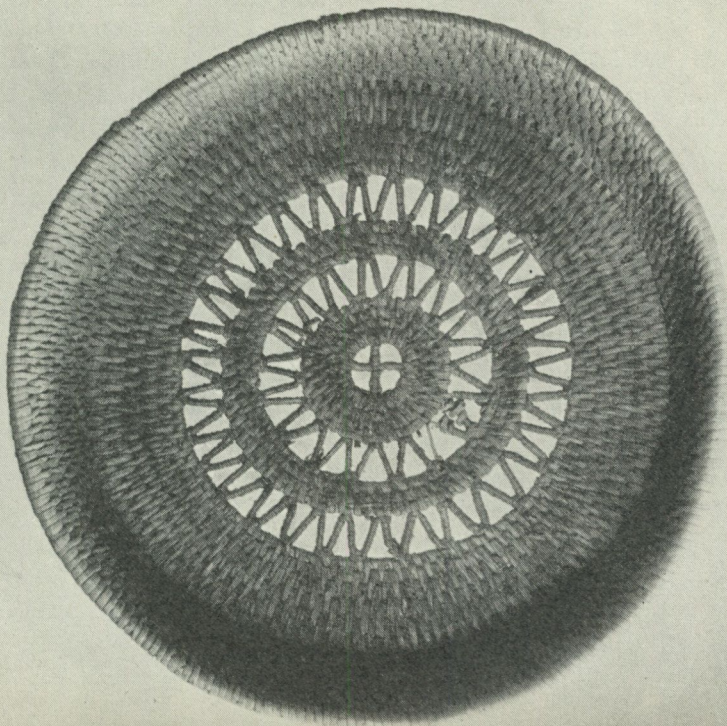
FÖRNINGSKORGAR FRÅN TJÖRN

När det var bröllop, barndop eller begravning, buros lakansklädda förningskorgar till kalasgården från grannarna i bygden och även från släkt och vänner längre ute i socknen. Seden är känd från många håll, men jag vill här hålla mig till min fäderneö Tjörn i Bohuslän, där jag sommaren 1942 träffade på åtskilliga förningskorgar undanställda på vindarna. Från en gård i Rörvik ute på Hakenäset fick jag även med mig till museet en korg, som i över 100 år tjänat sitt högtidliga syfte, när den för endast några år sedan sista gången var i bruk. Den var kantstött och bräckt här och där, och den sirliga flätverksorneringen på överkanten och handtagsbågen var i det närmaste bortnött, men korgen gav ändå tillräcklig relief åt den bondska festivitas, som hörde kalasen till. Med sitt genombrutna sicksackmönster var den som en elegant virkning, om det ock var grova rottågor, som här löpt genom flitiga händer en gång och flätats samman. Från en granngård, Lind, fick jag därtill som ett komplement en pannkaksform, flätad i samma mönster; i denna forslades en av de obligatoriska ingredienserna i förningen, "pannekaga", ett slags pudding på risgryn, ägg och mjölk. I en stjärnformigt utskuren träform bars äggosten, läcker och skälvande som gelé.

Förningsdagen, "fornedan", var dagen före kalasdagen. Då packades korgen, "fornekarva", med två "gyllekakor", tjocka som en handsbredd och så stora, att de i det närmaste täckte den nästan alnsvida botten i korgen, samt ovanpå dessa en krusekaka av samma format, alla tillsammans bakade på 6 kg mjöl. Gyllekakorna voro, som namnet säger, "förgyllda" med äggula och vackert brynta, och samma festliga färg hade krusekakan, som därtill var utkrusad med ur degen klippta kransar och andra figurer. Krusekakan, som krönte förningskorgen, kallades också "fornekaga". Kakorna höljdes av ett spetslakan, och över det hela välvde sig den vidlyftiga bågen som en symbol för frikostigheten.

Tre fjärdedelar av förningen lämnades i kalasgården, och en fjärdedel fick man med sig hem igen. Så spreds något av kalasets håvor över hela bygden.

Ernst Manker.

RUNSTAV FRÅN VÄRMLANDS FINNBYGDER

Till Nordiska museet har med. dr Jacob Billström bland andra gåvor även överlämnat den å följande båda sidor avbildade runstaven. Dr Billström har ärvt runstaven efter sin fader veterinären Axel Billström som förvärvat den under sin tjänstgöring i Torsby i Värmland i slutet av 1870-talet. Runstaven angives troligen härröra från Östmarks socken. Med staven följde en utförlig handskreven kommentar, författad 1909 av dr Billströms svärfader, den kände runologen lektor Erik Brate. Senare har professor Nils Lithberg haft tillfälle att undersöka staven och som resultat härav har han lämnat ägaren följande 1921 daterade redogörelse:

”Staven är typiskt finsk såväl till form som runor och kalendarium.

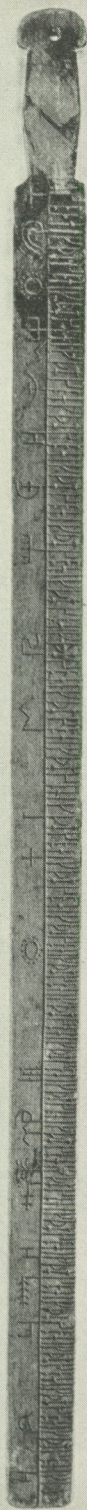
1. Formen är fullständigt identisk med en runstaf i Statens Historiska Museum [numera i Nordiska museet, inv.nr 174,911] från Bogens kapellförsamling Värmland, hvilken är daterad ANNO 1764 DEN 31: OCTOBER.

2. Runorna äro af typer som annars anträffas i Finland, på Sveriges Bottniska kust och i de svenska finnbyggena.

3. Kalendariet är med ett undantag när Åbostiftets. Såsom dettas kännetecken gälla: 1) St. Henriks translation 18/6 vid sidan om martyrdagen 19/1. (De svenska stafvarna hafva i stället för 18/6 Botolfsdagen 17/6). 2) Margaretadagen 13/7, ej som i de svenska kalendarierna 20/7. 3) Annadagen 15/12 ej som i de svenska kalendarierna 9/12. Typiskt finskt är angifvandet af de tre sommarmålsdagarna 14—16 april och de tre vinternätterna 13—15 okt.; å de svenska stafvarna angifves endast en dag Tiburtiusdagen 14/4 och Calixtusdagen 14/10 (någon gång i dess ställe 13/10).

Det enda undantaget från Åbokalendariet är Halvarsdagen 15/5. Denna dag tillhör heller icke de svenska kalendarierna utan enbart de norska, men den förekommer som bemärkelsedag i Bohuslän, i Särna i Dalarna och i Härjedalen, samt träffas dessutom på runstafvar från Värmland och Dalarna.”

21 dec. Tomas —
 25 „ Juldagen —
 1 jan. Nyårsdagen -
 6 „ Trettondagen
 7 „ Knut —
 13 „ Knut —
 19 „ Henrik —
 25 „ Paulus —
 2 febr. Kyndels-
       mässan —
 15 „ Sigfrid —
 24 „ Mattias —
 7 mars Perpetua —
 12 „ Gregorius —
 25 „ Marie
       bebådelse —
 14 april Tiburtius —
 23 „ Georg —
 25 „ Markus —
 1 maj Valborg —
 3 „ Korsmässan —
 15 „ Halvar —
 18 „ Erik —
 25 „ Urban —
 12 juni Eskil —
 18 „ Henrik —

24 juni Midsommar -
 29 „ Petr. o. Paulus
    2 juli Marie besöc -
 13 „ Margareta —
 22 „ Maria
       Magdalena —
 25 „ Jakob —
 29 „ Olof —
 10 aug. Lars —
 24 „ Bartolomeus
 14 sept. Korsmässan -
 21 „ Matteus —
 29 „ Mikael —
 7 okt. Birgitta —
 14 „ Kalixtus —
 18 „ Lukas —
 28 „ Simon o.
       Juda —
 1 nov. Allhelgona -
 11 „ Märten —
 25 „ Katarina —
 30 „ Anders —
 13 dec. Lucia —
 15 „ Anna —

Tecknen åsyfta, lästa från höger till vänster: sommardagarna vid Tiburtius 14—16 april, Georg 23 april, Markus 25 april, Valborg 1 maj och korsmässta 3 maj.

Tecknen åsyfta, lästa från höger till vänster: Erik 18 maj, Urban 25 maj, Eskil 12 juni samt vid yttre kanten Henrik 18 maj.

Tecknen åsyfta, lästa från höger till vänster: Margareta 13 juli, Maria Magdalena 22 juli, Jakob 25 juli och Olof 29 juli.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1942

Allmogeavdelningen.

Förvärvsberättelsen för denna avdelning brukar inledas med nyförvärven hörande till allmogens heminredning. Hithörande föremål representera ofta ett ganska stort ekonomiskt värde och för närvarande har museet därför ej stora möjligheter att självt förvärva sådana. Samfundet Nordiska museets vänner har dock kommit till hjälp bl. a. genom inköp av ett par sydsvenska bonader. Bland årets fåtaliga möbelförvärv märkes en målad kista från Tjörn i Bohuslän, daterad 1746.

Även bland textilierna utgör det värdefullaste förvärvet en gåva av Vännerna, nämligen en rya, som närmare kommer att behandlas i nästa årsbok. Därefter kommer i betydelse ett 1802 daterat dubbelvävstykke av traditionell bohuslänsk typ med röd botten och vita mönster, bestående av en hårt stiliserad, upprepad blomsterurna. Endast mera tillfälligt har Nordiska museet samlat utomnordiska allmogeföremål, även om sådana icke heller falla inom något annat av de i Stockholm belägna museernas verksamhet. Museets starkt begränsade jämförelsesamling har under året utökats med några broderade textiltföremål från Slovakien. Intresset knyter sig här till den olika utveckling vissa från italienska renässansförebilder härstammande mönster undergått på slovakiskt och nordiskt område.

Förvärven till dräktsamlingen utgöras till största delen av träskor och trätofflor från Öland och Småland som inkommit i samband med en utsänd frågelista. I tidigare redo-

görelser ha åtskilliga gånger exemplifierats, att även enkla och jämförelsevis alldagliga föremålstyper trots samlingarnas omfattning i övrigt kunna befinnas vara orepresenterade i museet. Bland årets nyförvärv gäller detta om museets första "skoslarvor", d. v. s. fotlappar, som förvärvats från Vilhelmina socken i Lappland. En fotbeklädnad av detta enkla slag är känd redan under forntiden och användes fortfarande i Norrland till grova arbetsskor och gummistövlar.

Liksom under tidigare år har ett systematiskt föremålssamlande främst ägt rum i samarbete med Etnologiska undersökningens frågelistverksamhet. Under det gångna året har härigenom särskilt ett antal h a l m f ö r e m å l tillförts museet. Det är främst i de gammaldanska landskapen som halm kommit till användning för förvaringskärl av olika slag och detta framgår även av att det är från Blekinge och framför allt från Skåne som förvärven härröra. De utgöras dels av höga förvaringskärl för gryn etc., korgar av olika modeller samt säskäppor; de sistnämnda torde ha haft den kanske största spridningen. Dessa föremål såldes på marknader. Endast i mindre utsträckning har tillverkning utförts av gemene man, utan det är här i stället fråga om en försäljning från vissa ännu ej fullt lokaliserade tillverkningscentra.

Bland enstaka förvärv förtjänta av att särskilt omtalas märkas förningskorgar från Bohuslän, en runstav från Värmland samt en keramikpjas av okänd användning, vilka föremål ovan närmare omtalas bland Märkliga nyförvärv.

Bland nyförvärven till l a p s k a a v d e l n i n g e n märkas en samling dräkter från Lule och Torne lappmarker, en päls från Kautokeino, akjor från Jämtland och Tornedalen, fragment av en sydd båt från Granbyn i Lycksele lappmark samt diverse byggnadsmodeller från Sörkaitum i Gällivare socken och Mausjaur i Arvidsjaur's socken.

Allmogeaavdelningens föreståndare har varit intendenten Svensson. Vid avdelningen ha arbetat andre intendenterna Nilsson och Manker samt amanuenserna Hazelius-Berg, Nylén, Rehnberg och Strömberg.

Högr eståndsavdelningen.

Liksom föregående år utgöres övervägande delen av årets förvärv av gåvor, främst från Samfundet Nordiska museets vänner men även från enskilda och i flera fall genom testamenteriska förordnanden. Framlidna fröken Zelma Kjellberg har sålunda till museet testamenterat förutom ett antal möbler även silverföremål som ursprungligen ingått i professorskan Kjellbergs i museet utställda samling.

Vasatiden. Bland möblerna i fröken Kjellbergs donation märkes från den äldre vasatiden ett skrin av jakaranda med rika mässingsbeslag, av en typ, som tidigare ej finnes representerad i Nordiska museet. Från yngre vasatiden stammar en kammardörr med två fyllningar, ursprungligen målade i grå marmorering och med akantusornament på den nedre fyllningens båda sidor samt i den övre å ena sidan bilden av en man med värja över axeln, å den andra en springbrunn med friherrliga ätten Banérs vapen. Dörren är en gåva av arkitekten Folke Zettervall.

Den karolinska tiden. Som gåva av Vännerna har museet erhållit en graverad flaska från Skånska glasbruket, daterad 1718, vilken tillsammans med en liknande men odaterad flaska, som museet förra året fick av samma givare, är ett utmärkt komplement till museets glassamling. Ett väggfält av vitt siden med rika broderier i silke och metalltråd har också skänkts av Nordiska museets vänner. Det är ett representativt franskt arbete från tiden omkring 1700.

Från Fredrik I:s tid har glassamlingen av Nordiska museets vänner tillförts två graverade glas från Kungsholms glasbruk, det ena med Fredrik I:s monogram. Textilavdelningen har från samma period erhållit åtta broderade pilastrar tillhörande en väggbeklädnad från Tureholm och ett broderi med figurer i påläggsöm, vilka särskilt behandlas bland Märkliga nyförvärv. Ett stickat täcke i grön atlas med foder av kattun är en gåva av fröken Ebba Aurivillius, en ljusblå stubb med blommönster har skänkts av fröken Alma Hedin.

Rokokotiden. Genom Vännerna har museet erhållit ett alköväverstycke troligen från Svartsjö slott i rikt snidat arbete, förgyllt och med lilla riksvapnet som centralt ornament. I den kjellbergska donationen märkes en rokokosekretär av valnöt signerad Lars Nordin. Silversamlingens tyngdpunkt faller också inom denna och följande period. Delar av en rikt broderad kjol av gul taft kan noteras som ett förvärv i samband med den textilinventering, som inspirerats av den stora broderiutställningen. Bland gåvor från släkten Brandelius märkas bl. a. en bröstlapp och en herrväst av blått, mönstrat siden med blått raskfoder av den enkla och ordinära typ, som så sällan blivit bevarad till våra dagar. Av dräkthistoriskt intresse är ett porträtt i olja från 1770-talet av gossen Anders Geringius, en gåva av framlidne kamrer Fergus Schéele, Stockholm.

Den gustavianska tiden. Från de kjellbergska samlingarna stammar en fanerad och inlagd gustaviansk byrå samt ett väggur signerat Per Henrik Beurling och prytt med musikemblemer. Det har ofta visat sig att gångna tiders enklare inrednings- och bruksföremål sämre bevarats än de förnämare. Därför var det desto mer tillfredsställande, då museet på en auktion efter fru M. Källberg, Lidingö, kunde förvärva en hel serie enkla möbler från gustaviansk tid. Däribland märkas ett par stora dragkistor, en skänk och ett stort slagbord. Till denna grupp av föremål får också räknas en "köttkrona", d. v. s. en ställning med järnkrokar för upphängning av kött i visthusboden, vilken funnits på Herrängens gård i Enskede och skänkts av direktör F. E. Lignell, Stockholm. I en gåva av fröken Agda Fredenstam ingår en damdräkt från 1760-talet, som efter 1778 omsyts enligt svenska dräktens föreskrifter för borgerliga damer. Från samma tid härrör ett lika välbevarat stickat täcke av atlas. En liten fallvalk för barn kommer från samma givare. Fröknarna Eva och Elisabeth Smerling ha också överlämnat dräktdelar från gustaviansk tid, bl. a. en damkrage av röd atlas och en broderad herrväst.

Empiretiden. Såsom gåva, delvis från Nordiska museets vänner, delvis från herr Robert Holmqvist, Stockholm,

har museet erhållit en samling föremål, som tillhört familjen Thorsselius. En större spegel skänkt av fru Bib Adelsköld kompletterar ett förut i museet befintligt spegelbord, en tidigare gåva av samma givare.

De senaste hundra åren. En atenienn i ljus björk från omkring år 1860 och en sinnrikt inrättad lavoar från 1870-talet utgöra ett par tidstypiska möbler. Åtskilliga kopparpjäser från denna tid ha inkommit till stor del tack vare den undersökning av äldre kopparmanufaktur, som museet under året bedrivit i samarbete med Bergslagens museum i Falun. Ett gott prov på jugendstilen, ett skrivställ i silver ritat av Ferdinand Boberg, är en gåva av fru Dora Lamm. Genom tapetserarefirman Bröderna Biljer har museet erhållit av dem tillvaratagna möbeltyger huvudsakligen från 1800-talets senare del belysande vitt skilda smakriktningar under denna period. Bland dräktförvärven bör särskilt nämnas en fornnordisk dräkt från 1869 ritad av professor August Malmström för en fest i börshuset. En av S. A. Andrée 1897 använd paletå av brun doffel är synnerligen typisk för sin tid. Bland damdräkter från 1900-talet må särskilt nämnas en av fröken Anna Lindhagen buren svart klänning.

Hantverksavdelningen har under året utökats med förvärv av redskap och halvfabrikat främst inom guldsmets- och garvvaryrkena. Som ett särskilt värdefullt tillskott räknar museet förvärvet av framlidne medaljgravören Svante Nilssons verkstad, vilken från sterbhuset inköpts i nära nog fullständigt skick.

Som t. f. föreståndare för högreståndsavdelningen har tjänstgjort andre intendenten Hellner. Vid avdelningen ha arbetat amanuenserna Bengtsson, Hazelius-Berg och Nylén.

Skansen.

Kulturhistoriska avdelningen. I maj 1942 nedtogs den föregående år inköpta bodlängan i Greksåsar, Västmanland. Återuppförandet på Skansen följde omedelbart, och

taklagsölet firades på Västmanlands dag den 19 juli. Byggnaden har placerats mitt emot Laxbrostugan och bidrar till att ge Bergsmansgården en eftersträvad, mer sluten karaktär. Inredningsarbetena, som genom påträffandet av invändiga väggmålningar blivit mer tidskrävande än väntat, pågå för närvarande. Byggnadens flyttning till Skansen har möjliggjorts genom bidrag från ett trettiotal för Bergslagens kultur intresserade privatpersoner och företag.

I stadskvarteret har inredandet av en gammal skomakarverkstad i huset från Västgötagatan 36 påbörjats. Verkstaden avser att åskådliggöra arbets- och bostadsförhållandena hos en enkel lappskomakare vid mitten av 1800-talet.

Byggnadsavdelningen handhar utom underhållet av de kulturhistoriska byggnaderna även vården av restaurang- och ekonomibyggnaderna. Bland årets arbeten av denna art må nämnas, att garderob- och toalettutrymmen i Högloftet, delvis även i Nyloftet, ombyggs.

I den av Institutet för folklivsforskning disponerade Lusthusporten, f. d. Wicanderska villan, ha under byggnadskontorets ledning vissa inredningsarbeten påbörjats.

Föreståndare för avdelningen ha varit andre intendenten Gustafsson (allmogebyggnader) och förste amanuensen Andrén (högreständbyggnader och hantverk). Amanuensen Bengtsson har under en del av året tjänstgjort vid avdelningen, där han främst haft hantverkshistoriska uppgifter. Amanuensen Rudbeck har handlagt frågor rörande klädkammaren, Seglora kyrka och vakthållningen i de kulturhistoriska byggnaderna.

Naturhistoriska avdelningen. De önskemål som alltjämt kvarstå beträffande ny- och ombyggnader av vissa djuranläggningar ha på grund av tidsläget icke kunnat förverkligas under det gångna året; endast en del smärre förbättringar och behövliga underhållsarbeten ha vidtagits.

Själva djurbeståndet har trots de nuvarande försörjningssvårigheterna kunnat bibehållas i väsentligen samma omfattning som tidigare.

Några nyförvärv av vikt böra särskilt nämnas. På förvåren fick Skansen från Skåne meddelande om att två kronhjortar i slutet av den hårda vintern tillvaratagits i skogstrakterna kring Sjöbo. Dessa hjortar befunno sig på grund av svåra umbäranden i ytterst medtaget tillstånd. Då det emellertid för Skansens djursamling måste anses vara av värde att förvärva representanter för vårt svenska kronhjortbestånd — Skansens hit-tillsvarande grupp av denna art härstammar nämligen från ut-ländska raser — utverkade Skansen K. M:ts tillåtelse att över-taga de båda hjortarna i syfte att söka rädda åtminstone någon av dem. Den ena var så nedsatt att den snart måste nedslaktas, den andra däremot har småningom återvunnit konditionen och torde kunna insättas som stamhjort i Skansens bestånd år 1943.

På samma sätt som beträffande kronhjortarna har Skansen också vidtagit åtgärder för att skaffa sig ett rent svenskt be-stånd av brun björn. Detta möjliggjordes genom det i Fataburen 1941 omnämnda förvärvet av tre unga björnhonor från Lapp-land och Dalarna och har nu ytterligare betryggats genom till-komsten av en ung björnhane från Älvdalen, vilken av Kronan överlämnats som gåva till Skansen. Jämte denna björnunge, som under sommaren varit till stor glädje för besökarna, äger Skansen nu fyra svenska björnar, av vilka en äldre hane. Två utländska björnhanar ha under året utmönstrats och försålts till Tyskland.

Av de vilda däggdjursarterna ha under år 1942 varg, visent, älg, kronhjort, dovhjort och ren samt bland tamdjuren gotlands-russ, shetlandspanny, fjällnöt, får och getter fortplantat sig på Skansen.

Beträffande fågellivet bör nämnas att den fria hägerkolonien vuxit till sex bon med ett tjugotal ungar samt att även vit stork, berguv, knölsvan och ringduva häckat och uppdragit ungar.

Till komplettering av djurbeståndet har ett antal svenska fåg-lar inköpts under året, varjämte en del tropiska burfåglar an-skaffats för samlingen i djurhuset. Skansen har även som gåvor fått mottaga flera däggdjur och fåglar, bl. a. tre älgkalvar, tre uttrar, en knölsvan och några rovfåglar.

Den naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit intendenten Fries.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varje stjärnklar onsdagskväll varit tillgängligt för allmänheten. Förevisningar ha även andra kvällar anordnats, bl. a. för skolor, ungdom, under ledning av kamrer Gustaf Lundgren.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag. Förårets helgdagsprogram hade de sedvanliga programpunkterna: Skansenstafetten den 6 januari, konståkningsuppvisning den 15 februari, Vasastafetten den 22 februari och Sleipners terräng den 19 april. Valborgsmässoaftonens traditionella program fick sin särskilda resning genom prins Wilhelms på annat ställe i denna årsbok återgivna, allvarsmättade anförande. Den 1 maj firade Hugo Alfvén sin 70-årsdag genom att dirigera en konsert av Siljanskören på Solliden och inledde därmed Skansens sommarprogram. Huvudpunkterna i detta ansluta sig givetvis till sön- och helgdagarna. Den 10 maj hade de militära kamratföreningarna sin vårparad med bl. a. förbimarsch inför överbefälhavaren och tal av försvarsministern samt korum och konsert av garnisonens förenade militärmusikkårer. Djurgårdsmässan spred festglädje över Skansen och Djurgårdsslätten den 16 och 17 maj, varvid utöver det sedvanliga rikhaltiga programmet även fältteatern bidrog till underhållningen.

K.F.U.M.-dagen firades den sista söndagen i maj och Sångens dag som vanligt första söndagen i juni. Bellmansdagen den 26 juli inföll på en söndag, och i programmet uppskattades särskilt årets nyhet, bellmanssång av Björlingkvartetten. Fackliga Centralorganisationens folkfest den 23 augusti präglades av en energisk medverkan av medarrangören, tidningen Social-Demokraten, och fick därigenom ett rikligare program än tillförne. Barnens dag förlades till veckoslutet den 4—6 september och en initiativrik programledning gjorde med djärva grepp Djurgården till centrum för dagarnas publikintresse. På Skansen medverkade bl. a. Furuviksbarnen.

Årets nyförvärv bland söndagsprogrammen visade sig även bli uppskattade. Roslagens dag anordnades Kristi himmelfärdsdag den 14 maj och samsades gott med den enligt traditionen samma dag firade Nykterhetsfolkets dag. Flygvapnets dag den 31 maj, arrangerad av Flygvapnet och Aftontidningen, lade tyngdpunkten av sitt program, en flyguppvisning av stora dimensioner, så att den med största fördel åskådades från Skansen. Sparfrämjandet och Sveriges ungdomsberedskap hade propagandafester på Skansen resp. den 14 och 21 juni.

Till taklaget på den nya byggnaden i Bergsmansgården, Greksåsarsboden, hade västmanlänningarnas föreningar den 19 juli anordnat en Västmanlands dag på Skansen, varvid bl. a. framfördes ett av Rune Lindström för dagen författat spel "Taklagsöl", vars text återgives på annat ställe i denna årsbok.

Ur höstens söndagsprogram kunna nämnas: Hallands dag den 16 augusti, Nordiskt skolungdomsmöte den 27 september och Frivilliga försvarets dag den 4 oktober. Den 18 oktober förlade Dagens Nyheter till Skansen den offentliga uppspelningen av pristagarna i den stort upplagda tävlingen om en paradmarsch för Flygvapnet.

Även lördagskvällarnas program har man försökt att göra särskilt rika och omfattande. Medlemmar av Operabaletten dansade den 23 maj och 6 juni "Våren", en för Skansen speciellt komponerad dans av Georges Gé. På Svenska flaggens dag den 6 juni berikade även Anders de Wahl det traditionella programmet genom att läsa sin dikt "Vår flagga". Den 13 juni bidrog Rädda barnens kommitté för Kunganålen med ett stort underhållningsprogram. Som avslutning på de rikt omväxlande lördagsprogrammen gav Flottans musikkår den 29 augusti en jubileumskonsert till minne av kårens 50-åriga medverkan på Skansen.

Tisdagarna gå sedan flera år i allsångens tecken på Solliden med stöd av Stockholms-Tidningens trägna arbete för denna folkrorelsens spridande. Sven Lilja turade med Martin Lidstam om ledarplatsen på dirigentpulten. Bland stimulerande inslag kan nämnas malmsången, där stadsdelarna Norr, Söder, Öster och

Väster tävlade i förmågan att samla de kraftigaste sångkörerna på Sollidsplatån. För att ge skansenpubliken en speciell underhållning även torsdagar anordnade Svenska Dagbladet varje torsdagskväll under våren och sommaren musikaliska gissnings-tävlingar på Solliden.

Att göra fredagarna till 25-öresdagar prövades under sommaren 1941 och det gynnsamma resultatet har gjort att detta blivit en regelbunden vana under året. Varje sådan dag avslutades med en lekvall på Bollnästorget med Knut Ringqvist och andra medlemmar av Svenska ungdomsringen som ledare. Som höjdpunkt i denna serie kan nämnas den 31 juli, då Nya Dagligt Allehanda anordnade Nordisk allsång på Solliden. En särskilt högtidlig fredag var även den 19 juni, då "Den stora riksmarschen" avslutades med prisutdelning på Solliden.

För att få veckan att räcka till måste även andra veckodagar tagas i anspråk för högtidsprogram. Första måndagen i juli var som vanligt Frälsningsarméns stora samlingsdag på Skansen. Även många onsdagar ha haft sina speciella program. Till onsdagar ha förlagts fester bl. a. anordnade av Svenska ungdomsringen, Norgekommittén med "Norgenälens fest" och Luftvärnets kamratförening.

Höstens och förvinterns program präglades av 6 novemberfirandet i traditionell stil, julmarknaden den 6 december och årsskiftets firande.

Vid de ovan i största korthet omnämnda högtidligheterna på Skansen ha tal och anföranden hållits bl. a. av följande personer, i några fall redan omnämnda i det föregående: prins Gustaf Adolf, prins Wilhelm, statsminister Per Albin Hansson, statsråden Gösta Bagge, Gustav Möller, Per Edvin Sköld och Ernst Wigforss, fil. dr Alf Ahlberg, riksdagsman Jones Erik Andersson, professor Nils Antoni, förbundsordföranden Sigvard Cruse, landshövding Arthur Engberg, rektor Hugo Grimlund, landshövding A. B. Gärde, professor Sven Ingvar, förste folkskolinspektör Bror Jonzon, landshövding Hilding Kjellman, kommandör Karl Larsson, landshövding Karl Levinson, justitierådinnan Lisa Lund, generaldirektör Gösta Malm, bank-

direktör O. Norbeck, professor H. S. Nyberg, intendent Albert Sandklef, författarna Sten Selander och Fredrik Ström, med. kand. Sigvard Wolontis och generaldirektör Anders Örne.

Med uppläsningar och recitation ha bl. a. medverkat herr Lennart Bernadotte, författarna Rune Lindström, Einar Malm och Gustaf Ullman samt skådespelarna Edvin Adolphson, Gabriel Alw, Torsten Winge och Sigurd Wallén. Som konferencierer vid allmänbildnings- och de musikaliska gissningstävlingarna ha bl. a. medverkat skådespelarna Erik Berglund, Sickan Carlsson, Gösta Cederlund, Karl-Arne Holmsten, Nils Kihlberg, Gunnar och Ingrid Sjöberg, generalkonsul Hugo Duhs, fil. mag. Gösta Knutsson, ingenjör Carl Möller, direktör Johannes Norrby, redaktör Teddy Nyblom, skeppsredare Sven Salén och operasångare Sven-Olof Sandberg.

För huvudparten av den musikaliska underhållningen har Flottans musikkår svarat under ledning av musikdirektör Ivar Widner. Konsertföreningens 13 sommarkonserter leddes av följande dirigenter: fil. dr Hugo Alfvén, förste hovkapellmästare Armas Järnefelt, hovkapellmästarna Nils Grevillius och Adolf Wiklund samt kapellmästarna Carl Garaguly och Tor Mann. Nils Grevillius dirigerade Kungl. hovkapellets tre konserter. Följande orkestrar ha berikat musiklivet på Skansen: Brännkyrkapojkarnas orkester, Frälsningsarméns musikkårer, Kungl. Livregementets till häst musikkår, mässingssextetten "Hoppets här", Stockholms spårvägmäns musikkår, Kungl. Svea Livgardes musikkår, Symfoniorkestern, Kungl. Vaxholms kustartilleriregementes musikkår samt Waldimirs radioorkester. Sångare som medverkat äro operasångerskorna Brita Ewert, Hanser Lina Göransson, Helga Görlin, Brita Hertzberg, Sylvelin Långholm, Gertrud Pålson-Wettergren, konsertsångerskorna Stina Rappe och Kerstin Torlind, sångerskorna Margareta Kjellberg och Maria Ribbing, operasångarna Einar Andersson, Jussi Björling, Sigurd Björling, Björn Forsell, Folke Jonsson, Sven-Erik Jacobsson, Einar Larson, Torsten Ralf, Bernhard Sönerstedt, hovsångare Martin Öhman, sångarna Erik Perstedt och Carl Skylling. Instrumentalolisterna voro pianisterna

Tor Ahlberg, Greta Eriksson, Axel Pettersson, Stig Ribbing och W. Witkowsky samt konsertmästarna Gunnar Norrby och Ernst Törnqvist.

Körsången har sin givna och rikt tilltagna plats i skansenprogrammet och har representerats av Akademiska kören, Bellmanskören, Björlingkvartetten, elever från Gustav Vasa och Högalids folkskolor, I.O.G.T:s sångkör, K.F.U.M.-kören, Maria folkskolas elevkör, Orfeuskören, Radiomanskören, Roslagens sång- och musiksällskap, Siljansbygdens körförbund, Stockholms allmänna sångförening, Stockholms gosskör, Stockholms damkör, Stockholms kooperativa damkör, Stockholms körförbund, Stockholms studentsångarförbund, Stockholms sångarförbund, Svenska missionsförbundets körer, Sångarkretsen, Sjung-sjung samt Västmanlands sångarförbund och Södra Västmanlands körförbund. Som vanligt har en koralkör två gånger i månaden sjungit rytmiska koraler från Skansens båda klockstaplar.

Allmogemusik, folkvisesång och landsmålsberättelser ha förekommit vid gårdarna av spelmännen Anders Andersson och Gössa Anders Andersson, Dalarna, Bernhard Jansson, Södermanland, Axel Myrman, Dalarna, Theodor Ohlsson, Hälsingland, Anders Petters, Dalarna, August Ysenius, Halland, sångerskan Dagmar Hullström och landsmålsberättarna Danjel ve Korsgrinna, Delsbostintan, Lillstintan, Nergårds-Lasse, Nämndemansmor i Trollhult samt Lars Bergström.

Folkdanslaget och ringleksbarnen ha tävlat om publikintresset vid Bollnästorget. Som lekledarinna för barn har fröken Hilly-May Dahlberg verkat. Gymnastik har visats av Arosgruppen från Västerås, Gymnosflickorna, Hermesflickorna, K.F.U.M:s elitgymnaster, Stockholms Gymnastikförenings kvinnliga elittrupp och Täljpojarna.

I Seglora kyrka ha högmässogudstjänster under en stor del av året regelbundet varit anordnade. Under sommaren ha Stockholms kyrkobröder här också varje kväll anordnat aftonbön. I kyrkan har under året ett stort antal bröllop ägt rum.

I Skansens biograf i utställningshallen har bl. a. visats ett

urval av Nordiska museets egna kulturhistoriska filmer, Statens järnvägars landskapsfilmer samt i anslutning till utställningen "Folkskolan 100 år" en del skolfilmer.

Skansens friluftsteater har under sommaren förhryts av Folkets parkers centralstyrelse med direktör Karl Kinch som teaterledare. På teatern uppfördes operetten "Mazurka" av Alfred Grünwald och Fritz Löhner med musik av Joseph Beer. För scenbearbetning och regi svarade Karl Kinch.

Thore Ehrlings orkester har svarat för den moderna dansen på Gamla tivoliområdet, under juli månad avlöst av Harris orkester. Föreningen Brage gille har anordnat gammal dans för allmänheten vid Bollnästorget. Barnteatern har letts av Sven Tropp och kasperteatern har medverkat till barnens förströelse på Gamla tivoliområdet.

Arrangerandet av skansenprogrammet har närmast omhändertagits av ekonomiintendenten Holm, kapten Gustaf Blomquist, som tjänstgjort som inspektör, kamrer Sundberg och amanuensen Rudbeck, vilka senare förestått resp. reklamavdelningen och klädkammaren. Biträde har även lämnats av tjänstemännen på Skansens kulturhistoriska avdelning.

T y r e s ö.

Det viktigaste arbetet under året har varit att slottet genom borrhning i berg till 46 meters djup erhållit en utmärkt brunn. Tidigare ha vattenbekymren varit stora, enär dels Fatbursjön, varifrån vatten till trädgården tagits, under de sista åren varit så gott som uttorkad, dels källan för dricksvatten varit belägen ett gott stycke från slottet. I parken har den metodiska gallringen fortsatt. Under 1942 har sålunda den s. k. Prinsängens rensats från barrträd och undervegetation så att den återfått det fria utseende av löväng som man känner från flera av prins Eugens vackraste Tyresötavlor. Slutligen har en ny tvättstuga inretts för slottets personal och hyresgäster.

Slottet och parken ha varit tillgängliga under sommarsäsongen. Det förra har haft 3,549, den senare 1,611 besökare.

Som äldfru har under sommarmånaderna tjänstgjort friherrinnan Märtha Lilliecreutz, f. Palmstierna.

Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen, Hallwylska professuren.

Arkivet. Av årets förvärv förtjäna följande att nämnas: betydande grupper av bildmaterial från Svenska turistföreningen (bebyggelse), Ateljé Jæger (porträtt), Eliassons konstförlag (konst, vyer m. m.) samt från prostinnan M. Quist (äldre Värmdö-bebyggelse); en serie färglagda ungerska folk-livsscener, gåva av dr Béla Gunda i Budapest; samt ett större antal militära handskrivna visböcker från 18- och 1900-talen, förvärvade eller överlämnade från värnpliktiga.

Bildarkivet har dels medverkat vid utställningar inom institutionen, dels genom utlån av original eller genom kopior av arkivmaterial deltagit i utställningar i Nationalmuseum, Statens historiska museum, Stockholms stadsmuseum samt i Malmö, Karlstad och Umeå.

Rörande Etnologiska undersökningens arkiv hänvisas till redogörelse under rubriken Fältarbeten.

Bland lapska arkivets nyförvärv märkas, förutom materialet från fältverksamheten, konstnären Ossian Elgströms samlingar från Jukkasjärvi socken 1918—1923, omfattande 583 blad anteckningar, ritningar och fotografier, samt förre stationsinspektoren Karl Tiréns manuskript till "Die lappische Volksmusik" (Acta lapponica III) med bl. a. 563 jockuppteckningar.

Andre intendenten Bäckström har tjänstgjort såsom t. f. arkivarie. För mera omfattande delar av arkivet ha närmast svarat: amanuensen Lagerquist för fotografiateljén och en del av bildarkivet, amanuensen Bergman för en del av bildarkivet samt bildarkivets expedition; andre intendenten Granlund för Etnologiska undersökningens arkiv; andre intendenten Manker för lapskt material och andre intendenten Nilsson för filmarkivet.

Bibliotekets årsförvärv var 1942 trots ett starkt nedskuret inköpsanslag och de ytterst begränsade möjligheterna att anskaffa utländsk litteratur av samma omfattning som under 1930-talet, då biblioteket årligen växte med 25 à 30 hyllmeter. Det ökade omfånget av vad som erhållits i gåva eller byte mot av museet utgivna publikationer har kunnat uppväga de minskade inköpen. Publikationsbytet med museer och samfund ligger visserligen nere, vad större delen av världen beträffar, men nya förbindelser ha i gengäld knutits i grannländerna. Hemlånen visa en stark stegring. Redan i oktober överskreds föregående års siffra för antalet utlånade arbeten, och slutsiffran kommer att ligga vid omkring 5.000.

Biblioteket har under året föreståtts av förste amanuensen Jansson i egenskap av bibliotekarie med biträde av amanuensen Stridsberg och fru Forss. Fru Gida Viklund, f. v. Sydow, har biträtt med katalogisering av det Müntzingska jaktbiblioteket.

Undervisningsavdelningen. Verksamheten har fortgått i stort sett efter samma linjer som förut. Avgiftsfria visningar av museet och Skansen ha hållits på söndagarna enligt på förhand fastställt program under medverkan av institutionens tjänstemän. Vidare har den för Stockholms folkskolors femte och sjätte klasser obligatoriska undervisningen i museet i anslutning till lärokurserna i historia bedrivits i samma utsträckning som tidigare.

En nyhet för året utgjorde visningarna under september månad för Stockholms folkskolors tredje och fjärde klasser av de kulturhistoriska och zoologiska avdelningarna på Skansen i förening med för barnen anordnade danslekar på Tingsvallen. Under sommaren ha kostnadsfritt anordnats visningar av museet för besökande skolklasser från olika delar av landet, organiserade i samarbete med Stockholms skolresetjänst. I samband med tillfälliga utställningar i museets hall och på Skansen har hållits ett stort antal visningar och föreläsningar för skolor, yrkesgrupper, föreningar etc.

Under mars—april hölls i museet i anslutning till utställningen Svenskt bygge en föreläsningsserie, kallad Synpunkter på svensk byggnadskonst, omfattande fem föreläsningar. En fortsättning utgjorde den föreläsningsserie, som under oktober—november anordnades i samband med utställningen Ny arkitektur och som berörde dansk och svensk byggnadskonst under 1900-talet.

Sammanlagt ha under året omkring 22.000 personer deltagit i av museet anordnade visningar och föreläsningar av olika slag.

Föreläsningar rörande bl. a. textilkännedom, stillära, boktryckarkonstens historia och svensk folkkultur ha liksom under föregående år hållits av tjänstemännen i samarbete med yrkeskolor, kursverksamhet och den frivilliga folkbildningsrörelsen.

Avdelningen har föreståtts av amanuensen Lagerquist i egenkap av t. f. museilektor. Vid densamma har under året arbetat kandidat Carl-Herman Tillhagen.

Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Professor Erixon, innehavare av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, som också fullgör undervisning och examination såsom för en ordinarie lärostol i nordisk etnologi vid Stockholms högskola, har under vårterminen 1942 föreläst över "Svensk närings- och yrkeshistoria" och under höstterminen över samma ämne samt "Sociologiska och kulturgeografiska analyser". Han har därjämte hållit seminarieövningar över "Valda ämnen inom nordisk etnologi".

Professor Erixon har anlitats av Filosofiska fakulteten vid Åbc akademi som sakkunnig för besättandet av en nyinrättad professur i sociologi.

Professor Erixon har under 1942 gjort resor i förening med undersökningar på landsbygden samt i vissa städer i Dalarna, Västmanland, Jämtland, Uppland och Östergötland.

Till professuren är knutet Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet i samarbete med Stockholms högskola.

Docenten Granlund har under året föreläst över ämnet "Den svenska allmogens indelning och sociala förhållanden".

Utställningar.

Under januari pågick i Nordiska museets hall den i Fataburen 1941 omtalade utställningen "Gammal jul". Därefter följde "Svenskt bygge", anordnad av fil. kandidaterna Elias Cornell, Stig Fogelmarck och Torbjörn Olsson i samarbete med museet. Under sommaren pågick utställningen "Broderier 1500—1900", närmare omtalad sid. 143 o. följ. Under hösten var hallen upplåten åt en utställning "Ny arkitektur", svensk och dansk, anordnad av Svenska Arkitekters Riksförbund och Svenska Arkitektföreningen i samarbete med Akademisk Arkitektförening i Köpenhamn.

I utställningshallen på Skansen pågick under sommaren den sid. 147 o. följ. närmare omtalade utställningen "Folkskolan 100 år". I trapphallen pågick under våren den redan förra året öppnade utställningen av gammal koppar, under sommaren upptogs denna lokal av de av Svenska slöjdföreningen i samarbete med museet anordnade "Rörstrandsutställningen" och utställningen "Hantverket". I samband med Skansens julmarknad öppnades i trapphallen en utställning av gammal svensk allmogekeramik.

Fältarbeten.

Nordiska museets fältarbeten ha även under detta år i hög grad inskränkts. Fältundersökningarna ha liksom tidigare år varit fördelade på två avdelningar, Etnologiska undersökningen samt högrestandsavdelningens undersökningar.

Genom Etnologiska undersökningen ha följande arbeten utförts: Uppteckningar om byar och arbetsliv i södra Dalsland; undersökning av arbetsorganisationen och arbetslivet på Julita gård i Södermanland; undersökning av näringslivet och rekonstruktion av en bykarta i Kullings härad, Väster-

götland; undersökning av gammalt smide i Lima och uppmätning av en hyttby i Söderbärke, Dalarna; undersökningar av musikinstrument i Västerdalarna; undersökning av näringslivet i Roslagens skärgård, främst Singö, med stöd av Roslagens fornminnes- och hembygdsförening; bebyggelseundersökning på Tjörn i Bohuslän med anslag från Hvitfeldtska stipendieinrättningen. Dessa arbeten ha utförts av museets egna tjänstemän, nämligen intendenten Berg, andre intendenterna Granlund, Nilsson och Manker, amanuensen Rehnberg och konstnären Homman. Dessutom har konstnären Erik Jemhte biträtt.

Det gamla möbelsnickeriet i Lindome socken i Halland, stolmakeriet i Östervåla socken i Uppland samt snickeri i Stockholm ha undersökts av fil. kand. Gösta von Schoultz delvis i samarbete med amanuensen Lagerquist.

Med hjälp främst av en större donation har en serie undersökningar av lappkulturen utförts under ledning av andre intendenten Manker nämligen: lapparnas familjeliv och sociologiska förhållanden; renskötsel i Luokta-Mavas lappby i Arjeplog; uppmätning av ett antal system av fångstgropar för vildren samt blandkulturen i Tornedalen. I dessa undersökningar ha deltagit fil. kand. Bo Wickman, fil. mag. Elly Jannes, fotografen Anna Riwkin, lundbohmsstipendiaten Uno F. Olsson och tandläkaren Sture Björnström. Folkskolläraren Nils Eriksson i Bäcksjö har med särskilt anslag utfört en undersökning av Skalmodalens by i Tärna socken.

Av Etnologiska undersökningens ordsmeddelare utgör den fasta ordsmeddelarstaben 331 personer. Av dem ha 104 med ledning av Nordiska museets frågelistor insänt bidrag under året. Utarbetning av det under resorna och det genom ordsmeddelare insamlade materialet har pågått. Under året ha inkommit 3.301 accessioner, omfattande 24.254 sidor text, 1.503 teckningar, 4.536 fotografier samt 134 sidor noter. Under året ha följande nya frågelistor utarbetats: Båtar; Arbetsvandringar; Hampa; Tattare; Koppar; Glasbruksarbete; Torghandel; Samernas byggnader; Fabriksarbetare; Arbetslut vid slätter, skörd och tröskning; Gungstolen; Pipjärn; Benkläder för

kvinnor; Tama älgar som dragare; Bindstång; Mässingsföremål; Smöruppläggnig; Behandling av kylskador; Landsbyggdendens möbelsnickeri; Mjärde och lana; Vällingklockan; Upptagskroken; Fjäderpennor som symaterial; Det sista bör sparas; Kolning i grop; Vårdträdet och gårdsträdet; Kringbyggd färgård; Luskung; Skedars förvaring; Att klubba gamla; samt i Kronobergs regementes tidning: Trumpetsignalernas texter. Av institutionens stencilerade tidskrift "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" ha utkommit 6 nummer, som gratis utdelats i första hand bland ortsmiddelarna.

Under ledarskap av intendenten Berg ha vid Etnologiska undersökningen som vetenskapliga medarbetare stadigvarande arbetat andre intendenten Granlund samt med halvtidstjänstgöring amanuensen Rehnberg, som tecknare konstnären Homman och som expeditionsbiträde fröken Hullström. Professor Erixon har fungerat som vetenskaplig rådgivare.

Högre ståndsa vdelningens undersökningar. Främst bland undersökningsobjekten ha liksom föregående år stått städerna. Tack vare bidrag från Humanistiska fonden har i mellersta och norra Sverige företagits en byggnadshistorisk snabbinventering, omfattande ett 30-tal städer. Arbetet utgöres av en genomgång av all bebyggelse gård för gård med kort beskrivning och kulturhistorisk karakterisering samt i viss utsträckning också fotografering. För vår kännedom om vad som är bevarat av den äldre stadsbebyggelsen blir detta material av grundläggande betydelse. Man kan lätt överblicka var det betydelsefullaste monumentbeståndet befinner sig. I den mån tillfälle bjuds att göra fördjupade undersökningar vet man alltså var dessa främst böra sättas in och kan planlägga dem. Och när underrättelser komma om rivningshot mot gamla stadspartier eller gårdar, stå uppgifter till buds om graden av det hotades historiska värde.

De stadsundersökningar som tidigare påbörjats i samarbete med landsantikvariern Gunnar Ullenius ha fortsatt i Lidköping och Mariestad samt avslutats i Skara. Även Eskilstuna har

under året varit föremål för fortsatta arbeten. Tillsammans med Kulturhistoriska museet Murberget och med amanuensen Bo Hellman som ledare har uppmätning och fotografering av kvarteret Banken i Härnösand företagits. I Umeå ha några gårdar som skonades vid branden 1888 ingående uppmätts med bidrag från Västerbottens läns hembygdsförening.

Detaljerade uppmätningar i samband med en synnerligen ingående fotografering och byggnadsundersökning av Skokloster ha utförts liksom uppmätningar av Julita gård i Södermanland. Undersökningen av karolinska herrgårdar i Östergötland har fortsatt.

Hantverksundersökningarna ha omfattat studium av silversmide bl. a. i samband med en utställning i Kristianstad av silver från Vä, Åhus och Kristianstad. Kopparundersökningen i samarbete med Stora Kopparbergs bergslags A.-B. har ytterligare utvidgats. Genom välvilligt tillmötesgående från de militära myndigheterna ha vissa militärförråd kunnat genomgå varvid ett antal föremål blivit överlämnade till museal förvaring. Vidare har kopparbeståndet i samtliga skånska städer varit föremål för undersökning. De vid skrotinsamlingar på olika håll i landet inkomna kopparföremålen ha på samma sätt inventerats i den utsträckning det varit möjligt. — Undersökningen av äldre åkdon har även detta år fortgått.

Undersökningsarbetena ha föreståtts av andre intendenten Hellner. Fast anställd medhjälpare har varit ingenjör Rosén. Större delen av året ha ingenjör B. Norsander och herr A. Myrman varit engagerade för ritningsarbeten. Speciella arbeten ha omhänderhafts av förste amanuensen Andrén, amanuensen Bengtsson, fröken Irma Schlasberg, civilingenjör Axel Cronquist och amanuensen Per Olsén.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Anslag från offentliga medel samt gåvor och donationer ha även i år erhållits till museets verksamhet.

Statens anslag har utgått med 208.000 kronor, varav till avlöningar 178.000 kronor och till museets undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition 30.000 kronor.

Stockholms stads anslag till Skansen har under året utgjort 55.000 kronor i grundanslag och 20.000 kronor som bidrag till kostnaderna för utförande av stråkorkestermusik under sommaren. Till Nordiska museets institut för folklivsforskning i samarbete med Stockholms högskola har Stockholms stad lämnat ett bidrag av 4.000 kronor. För inredning och utrustning av nämnda instituts lokaler i Villa Lusthusporten har ur lotterimedelsfonden erhållits ett anslag å 20.000 kronor.

Ur Humanistiska fondens avkastning har museet erhållit ett anslag å 7.000 kronor till en förberedande kulturhistorisk inventering av svenska städer.

Arbetskraft motsvarande 563 dagsverken för rensningsarbeten på Skansen har ställts till förfogande genom Stockholms stads arbetslöshetskommitté.

Framlidna fröken Zelma Kjellberg har genom testamente förordnat, att 60.000 kronor skola tillfalla museet under namn av Professorskan Thérèse Kjellbergs Minnesfond, med villkor att av den årliga avkastningen $\frac{3}{4}$ må disponeras till inköp av uteslutande antikt silver och återstoden avsätts till fondens kapital.

Givare, som önskar vara okänd, har lämnat ett värdefullt bistånd i form av en donation å 10.000 kronor till forskningsverksamhet och kulturminnesvård i lappmarkerna. Till lapska avdelningens ordnande i museet har direktör T. Hérnod bidragit med 500 kronor. Framlidne bankdirektören Jonas C:son Kjellberg har till Skansen testamenterat 5.000 kronor.

Den i föregående årsredogörelse omnämnda insamlingen till inköp och uppförande av en loftbod från Greksåsar såsom komplettering till Bergsmansgården på Skansen har fortsatt, och bidrag ha influtit från följande personer med nedanstående belopp: bergsingenjören Nils Danielsen, Hönsäter, Hällekis, och bruksdisponenten William Nisser, Grycksbo, vardera 1.000 kronor; gruvdisponenten Janne Kempe, Idkerberget, 600 kro-

nor; Aktiebolaget Nora Tändrörsfabrik, Nora, 500 kronor; ingenjör Selim Karlebo,^{1, 2} Sandvikens Jernverks Aktiebolag,² Sandviken, Aktiebolaget Svenska Kullagerfabriken,² Göteborg, Wedevågs Bruks Aktiebolag,² Vedevåg, och Wirsbo Aktiebolag,² Virsbo, vardera 400 kronor; Bergverksaktiebolaget Vulcanus,² Blötberget, och direktör Adolf Fagerlund,² vardera 200 kronor.

Givare som önskar vara okänd har till styresmannens disposition skänkt 1.000 kronor.

Till 1934 års insamling för inköp av det s. k. Nya området på Skansen har direktör Axel Sifvert² skänkt 500 kronor.

Som bidrag till uppförande på Skansen av flygelbyggnader till Skogaholms herrgård har ingenjör C. E. Grumme överlämnat 600 kronor och envoyén Axel Wallenberg² 200 kronor.

Till täckande av kostnaderna för utställningen Svenskt bygge i museets hall ha följande personer och företag bidragit med nedanstående belopp: Svenska Byggnadsindustrieförbundet 800 kronor; Kooperativa förbundet 500 kronor; Aktiebolaget Skånska Cementgjuteriet, Svenska Murareförbundet och Svenska Turistföreningen, vardera 400 kronor; Svenska Jästfabriks Aktiebolaget och byggnadsingenjör Carl Zetterberg, vardera 240 kronor; Aktiebolaget Armerad Betong 160 kronor; arkitekt Ferdinand Boberg, Byggnadsfirman Gumpel & Bengtson Aktiebolag, arkitekt Cyrillus Johansson och professor Ivar Tengbom, vardera 100 kronor; professor Erik Lallerstedt 85 kronor; arkitekterna Hakon Ahlberg, N. O. Ahrbom och Helge Zimdahl, Philip Bergmark, Aktiebolaget Betongindustri, arkitekt G. Birch-Lindgren, byggmästare Olle Engkvist, professor Paul Hedqvist, byggnadsingenjör Oscar Hegert, byggnadsrådet Ragnar Hjorth, docenten friherre Erik Langenskiöld, byggnadsrådet Sven Markelius, Aktiebolaget Mälardalens tegelbruk, arkitekterna J. Albin S:son Stark, Ture Wennerholm, arkitektfirman Wejke & Ödeen och stadsarkitekten Sigurd Westholm,

---

¹ I de fall där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn är densamma Stockholm.

² Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

vardera 80 kronor; arkitekt Björn Hedvall 50 kronor; arkitekterna Ernst Grönvall och Sigurd Lewerentz, vardera 40 kronor.

Åhlén & Åkerlunds Förlags Aktiebolag har skänkt 500 kronor till ordnandet av utställningen Gammal jul vintern 1941.

Inbetalningar av gåvor till Delsbogården ha under året gjorts av följande medlemmar av Hälsinge gille, nämligen: advokat Knut Hedlund² 100 kronor; fabrikör Gunnar Holmgren 50 kronor; disponent C. G. Rothelius 30 kronor; fru Gurly Höft² och doktor Reinhold Naucélr, vardera 10 kronor.

Artur Hazeliusfonden har av lektorn fil. dr Valter Fevrell mottagit 30 kronor.

Samfundet Nordiska museets vänner har liksom tidigare anvisat medel för inköp av värdefulla föremål till museets samlingar, varom närmare redogöres i översikten av årets nyförvärv.

Samfundets styrelse har utgjorts av följande personer: ordförande H. K. H. Prins Carl; vice ordförande envoyén Axel Wallenberg; skattmästare disponenten Nils Westerdahl; sekreterare Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom; övriga ledamöter ha varit grevinnan Siri Oxenstierna, f. Wallenberg, samt riksantikvarien Sigurd Curman och direktör Göran Holmquist, de båda sistnämnda såsom suppleanter. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 1943 123 ständiga och 73 årligen betalande ledamöter.

Medaljer. Med anledning av att Kungl. Flottans musikkår under 50 år medverkat på Skansen har Artur Hazeliusmedaljen i silver tilldelats musikdirektör Ivar Widner och samma medalj i brons flaggkonstaplarna Ivar Lundgren, Carl Ph. Condé, Helge Ardéhn, Allan Johansson och Thor Landberg. Vidare har Artur Hazeliusmedaljen i brons tilldelats hemmansägaren Anders Jansson, Frändefors, hemmansägaren Fingal Johansson, Fryele, målaremästare K. A. Karlsson, Harplinge, och hemmansägaren Albin Zernander, Alster, vilka såsom Ortsmed-

delare till Etnologiska undersökningen gjort betydande insatser till folklivsforskningens fromma.

Medaljen För hembygdsvårdande gärning har under året tilldelats folkhögskolläraren Fritjof Hazelius, Åkarp, och f. hemmansägare Olaus Olsson, Bräcke, Tjörn.

Besök m. m. För Skansen var besökssiffran under månaderna januari—oktober 1.671.741 mot 1.552.500 under samma tid 1941. Motsvarande siffra för Nordiska museet var 55.291 mot 54.201 under 1941.

Skansenföreningens (Samfundet för Nordiska museets främjande) medlemsantal utgjorde den 31 oktober 7.883 personer.

Museiföremålens antal ökade t. o. m. oktober månad med ca 1.700 inventarieförda föremål.

Publikationer. Från museet ha utgivits Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok; Nordiska museets handlingar 14: Tygtryck i Sverige. I. Före 1700, av Ingegerd Henschen; Nordiska museets handlingar 15: Bygd och yttervärld. Studier över förhållandet mellan nyheter och tradition, av Sigfrid Svensson; Nordiska museets handlingar 16: Simrishamn. Bebyggelsens och stadsplanens historia, av Erik Andréén; Acta lapponica III: Die lappische Volksmusik, av Karl Tirén; Broderier 1500—1900, vägledning för utställning i Nordiska museet; Svensk allmogekeramik, vägledning för utställning i Skansens trapphall; Meddelanden från Etnologiska undersökningen 30—35 (stencilerad).

Museets tjänstemän ha under 1942 publicerat följande böcker och uppsatser:

Professor Lindblom: Nordiska museet som forskningsinstitution och folkbildningsanstalt, i Fataburen; En liten gosse upplever 1100-talet, i Svenska turistföreningens årsskrift; Birgittinernas konst och den nordiska unionstanken, i Ord och Bild; Gregorius den store i Skara, en gammal gåtas lösning, i Skånes hembygdsförbunds årsbok; Svenska flaggan mot Östergötlands

himmel, i Linköpings stifts julbok; recensioner i Biblioteksbladet och Nordisk tidskrift.

Professor Erixon: En färggård i Falun samt Karelska studier 1 och 2, i Folk-Liv 1941; Hur Sverige och Polen mötas, i Svio-Polonica; Ett ålderdomligt låsmide i Dalarna och dess härkomst, Resa i Estland samt Atlas för svensk folkkultur, en redogörelse, alla i Folk-Liv; utgivit och skrivit förord till Olof Hyltén-Cavallius, En student upptäcker sitt land 1835; recensioner och artiklar i tidskrifter; redigerat tidskriften Folk-Liv och fungerat som verkställande redaktör för samlingsverket Nordisk kultur; medlem i redaktionsutskotten för Rig och Folkminnen och Folktankar.

Intendenten Wallin: Gunnar Mascoll Silfverstolpe som konsthistoriker, i Konsthistorisk tidskrift; redigerat (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) Fataburen.

Intendenten Berg: Carl Härlemans spannmålsprovare, i Fataburen; Karl Gustaf Cedergren, Anders Gustaf Hedenskog, Nya bestämmelser rörande arvsskatt och rörande beskattning av stiftelser och ideella föreningar m. fl. juridiska personer, samtliga i Svenska museer 1941; redigerat (tillsammans med t. f. styresmannen och S. Svensson) Fataburen.

Intendenten Svensson: Jakt och Bondens hushåll, i Fataburen; Bygd och yttervärld, Nordiska museets handlingar 15; recension i Folkminnen och Folktankar; artikel i Studiekamraten; redigerat (tillsammans med t. f. styresmannen och G. Berg) Fataburen; medlem av redaktionsutskottet för Rig.

Arkivarien Bäckström: "Låt dina portar upp...", i Fataburen; Karolinsk grafik från Sibirien, i Meddelanden från Föreningen för grafisk konst.

Andre intendenten Nilsson: Folklivsfilm, i Fataburen; Vår i skärgården, i Svensk jakt.

Andre intendenten Manker: En framställning av "lappforskningens nuvarande läge", i Rig; Lapskt friluftsmuseum i Tärnaby, i Svenska museer 1941; En gammal renskötarens väg till konstnärlig berömmelse samt Nordiska museets sameavdelning,

i Samefolkets egen tidning; Innan kameran var med, i Medéns tjugofem år; illustrationer och bildtexter till Nomader och nomadskolor samt Renskötseln, i Norrland; utgivit Die lappische Volksmusik av Karl Tirén.

Andre intendenten Hellner: Dörröverstycken från 1736, i Fataburen; Några äldre låstyper, i Svensk smidestidning.

Andre intendenten Granlund: Vevlingen och den välta hävevagnen, i Folk-Liv 1941; Tadvalen, i Folk-Liv; Drag ur de skånska husmännens levnadsförhållanden, i Notiser från arbetarnas kulturhistoriska sällskap; recensioner i Folk-Liv 1941; redaktionssekreterare för Folk-Liv.

Bibliotekarien Jansson: Gränsen mellan skäppa och spann i Östverige omkring 1600, i Folk-Liv; Det Müntzingska jaktbiblioteket, i Svensk jakt; redigerat (tillsammans med M. Rehnberg och O. Bannbers) Meddelanden från Etnologiska undersökningen; medlem av redaktionsutskotten för Rig och Svenska museer.

Förste amanuensen Andrén: Rademachersmedjorna i Eskilstuna och deras arkitekt, i Dædalus; Simrishamn. Bebyggelsens och stadsplanens historia, Nordiska museets handlingar 16; artiklar i Bonniers konversationslexikon, Konstvärlden och Svensk hantverkstidning.

Amanuensen Bannbers: Artiklar i Bonniers konversationslexikon; redigerat (tillsammans med S. O. Jansson och M. Rehnberg) Meddelanden från Etnologiska undersökningen.

Amanuensen Lagerquist: Åkerö eller Paris? samt Pontus de la Gardies ur, i Fataburen; Två rokokomöbler av Lorents Nordin i Emil Hultmarks samlingar, i Konsthistorisk tidskrift; Gustaf Adolf Ditzinger, i Svenskt biografiskt lexikon; Hejde, Klinte och Frøjels kyrkor, i Sveriges kyrkor (tillsammans med Johnny Roosval och Alfred Edle); Stolssnickeriet i Östervåla, i Folk-Liv (tillsammans med Gösta von Schoultz).

Amanuensen Hazelius-Berg: Den Lilliehöökiska pällen samt Kofta och stubb från rokokotiden, i Fataburen; artiklar i Bonniers konversationslexikon; utarbetat (tillsammans med A.-M. Nylén och E. Strömberg) katalogen Broderier 1500—1900.

Amanuensen Strömberg: Utarbetat (tillsammans med G. Hazelius-Berg och A.-M. Nylén) katalogen Broderier 1500—1900.

Amanuensen Nylén: Hilda Lilienbergs spetssamling, i Fataburen; recension i Folk-Liv; utarbetat (tillsammans med G. Hazelius-Berg och E. Strömberg) katalogen Broderier 1500—1900.

Amanuensen Bengtsson: Utställningar 1941, i Fataburen; Halmstad som fästning, i Föreningens Gamla Halmstad årsbok; recensioner och artiklar i fackpressen.

Amanuensen Rehnberg: Med blekingepojkar i fält, i Blekingeboken; Medelpads folkliga kultur, i Medelpad; Småländsk beväring, i Kronobergs regementes årsskrift; Vällingklockans ram-sor, i Lantarbetaren; artikelserie om militärterminologiens ety-mologi, samt Trumpetsignalernas texter, i Kronobergs regemen-tes tidning; artiklar i SLU-bladet, JUF-bladet, Lantarbeta-ren, Skogsindustriarbetaren, Frisksport och Meddelanden från Etnologiska undersökningen; redigerat (tillsammans med S. O. Jansson och O. Bannbers) Meddelanden från Etnologiska un-dersökningen.

K a n s l i. Under året har kansliet föreståtts av intendenten Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit fru Huss, fröken af Petersens samt under en del av året amanuensen Stjernswärd.

Registreringsavdelningen har omhänderhafts av amanuensen Bannbers. Räkenskapskontoret har föreståtts av kamrer Heg-nell. Vid detsamma ha arbetat, förutom kamrer Hegnell, kam-rer Gunnar Malmberg, herr Alvar Nyblin och amanuenserna Nordemar och Holmberg. Årskortsexpeditionen har föreståtts av amanuensen von Krusenstjerna med biträde av amanuensen Wersén samt under en del av året amanuenserna Stjernswärd och Tullander.

M u s e e t s n ä m n d har under året utgjorts av riksanti-kvariern Sigurd Curman, ordförande, 1926; professor Sven Tun-

berg, andre ordförande, 1930; skriftställaren Einar Rosenborg, 1931; justitierådet Arthur Lindhagen, 1934; häradshövding Knut Dahlberg, delegerad för finansförvaltningen, 1935; förste folkskolinspektör Bror Jonzon, 1935; samt i egenskap av t. f. styresman intendenten Sigurd Wallin.

Museets tjänstemän med helårsanställning utgjordes den 31 december 1942 av följande personer:

Styresman: professor fil. dr Andreas Lindblom, 1929;¹ tjänstledig. — T. f. styresman: fil. dr Sigurd Wallin, se nedan. — Intendenter: fil. dr Sigurd Wallin, (1916) 1925, föreståndare för museets högre ståndavdelning; fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etnologiska undersökningen; fil. dr Sigfrid Svensson, (1924) 1935, föreståndare för museets allmogevärdning; fil. mag. Carl Fries, 1937, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning. — Ekonomiintendent: Thor Holm, (1930) 1931. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Sekreterare: fil. dr Gösta Berg, se ovan. — Arkivarie: andre intendenten Arvid Bäckström, se nedan. — Bibliotekarie: förste amanuensen Sam Owen Jansson, se nedan. — Andre intendenter: fil. dr Arvid Bäckström, (1914) 1937; fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1937; fil. lic. Albert Nilsson, 1937; fil. kand. Ernst Manker, 1939; docenten fil. dr John Granlund, (1930) 1942; fil. lic. Brynolf Hellner, (1932) 1942. — Kamrer: fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Förste amanuenser: fil. mag. Sam Owen Jansson, (1929) 1937; fil. lic. Erik André, 1937. — Amanuenser: Ola Bannbers, (1927) 1938; fil. lic. Marshall Lagerquist, (1936) 1942; Laura Stridsberg, 1904; Anna Rudbeck, 1909; Linnéa Andemar, 1930; Gunnell Hazelius-Berg, (1924) 1926; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Signe von Krusenstjerna, f. Mildén, (1930) 1936; Elisabeth Strömberg, (1934) 1936; Margareta Tullander, (1937) 1939; Gunvor Holmberg, f. Landberg, (1939) 1940; Carmen Norde-

¹ Årtalet betecknar det år befattningen tillträdde. Inom parentes sättes året för inträde i tjänst vid museet.

mar, f. Orrequia, (1935) 1940; Märta Wersén, f. Borg, (1939) 1942; fil. kand. Bengt Bengtsson; fil. lic. Anna-Maja Nylén; fil. kand. Anna-Stina Bergman; fil. lic. Mats Rehnberg. — Restaurangföreståndare: Edvin Johnsson. — Reklamchef: kamrer Sven Sundberg. — Biblioteksbiträde: Elsa Forss, f. Boquist. — Kanslibiträden: fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius; Dagmar Hullström; Monica af Petersens. — Fotografer: Olof Ekberg; Märta Claréus, f. Claréus. — Ritare: Olle Homman; Sander Rosén. — Konserveringsbiträde: Ingegärd Falkeström.

Herrkläder = Herreklipping

Bernh. Bäcklund Kungsbroplan 2
ENDAST KVALITETSVAROR

Glas mästeri
sliperi
handel

Aktiebolaget
FRITIOF JONSSON

David Bagares g. 3
Stockholm
Tel. 231100

RUTGER HEIJL A.B.

Farmaceutisk-Kemisk Fabrik

Box 20055, Sthlm 20, Ordertel. 42 54 52

Tillverkare av:

**Moderna disk- & rengörings-
medel** i pulver och tabletter.
Kloraminpreparaten "Cleora"
i substans och solubletter.

BRANSCH

Innehavare: O. OLAUSSON

GÄSGRÄND 3 - TEL. 1025 73

Införda offert

Silver & Försilvningsfabrik

BESTÄLLNINGAR samt
REPARATIONER till fabrikspris.

Ivan Gustafsson

Grönsaker och rotfrukter
i parti

Klaratorget, Stockholm
Lager och kontor: Scheelegatan 13
Tel. 518140

Allt i smaksättningar m. m.
för bagerier och konditorier
Specialitet: Aromatic Bakgelé

A.-B. Aromatic
Stockholm

Telefon Namnanrop: Aromatic

När Ni besöker **SKANSEN**
- drick av det gamla Vikingamjödet
som serveras på Nyloftet och Högloftet

Ett årskort ger Eder stora fördelar

Ring namnanrop "Skansen" och begär upplysningar

Medlem i Skansenföreningen bosatt utom Stockholms lokalportoområde erhåller Fataburen jämte andra förmåner genom att erlägga kr. 5:– pr år.
Postadr.: Skansenföreningen, Skansen, Sthlm.

RÄKNA MED OFFSET

de stora möjligheternas tryck

Tala med

AKTIEBOLAGET

KOPIA

David Bagaresgata 7
Tel. 11 38 60, 20 05 70, 20 20 82
Stockholm

FLAVIA

löser fett- och sockerpro-
blemet för all bakning.

Ersätter smör, margarin eller annat
bakfett. OBS! Sparar 50 % socker
i alla degar. Fördubblar Eder fett-
ranson för bakning. Säljes mot halv
fettkupong (smör eller margarin).

Tillverkare: "LIFACO" Stockholm
Kommendörsg. 15 · Tel. 61 30 36, 61 36 36

F. W. LÖFVANDER

MÖBLERINGSAFFÄR

Tapetserare & Dekorator

Utför alla tapetserare-, dekorations-
och reparationsarbeten. Hela mö-
blemang och enstaka möbler.
Fåtöljer. Soffor.

Smålandsgatan 42 · Stockholm

Tel. 20 51 29

Prima potatis. Rotfrukter av alla slag. Billigast hos

A.-B. K. Bengtssons partiaffär

Nytorget 8

STOCKHOLM

Tel. 42 71 70

SVENSKA
KÖKSMASKINER

TRIPAS

A.-B. SCHAUB & Co.

Stockholm 20 Tel. 49 25 25 växel

Havets silver

STRÖMMINGEN

är människans hälsa

Ät därför mer strömming, som
är en hälsosam, närande och
billig föda.

Stockh. Läns Fiskförsäljnings-
förening u. p. a. Ring 23 12 50

Allt i förbandsmateriel

HÖGBERGS

Kemisk-Tekniska Industri

Fleminggatan 15

Stockholm

Tel. 51 09 62, 53 35 00

SKANSENS RESTAURANTER

BEGÅGNA ALLTID

TÅRT- OCH FATPAPPER

FRÅN

SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.

SUNDBYBERG

TEL. 28 17 83

SPARA PÅ KOTTET

Använd med förtroende

Clara buljong

i pulverform samt tärningar

I parti från

A.-B. MAGNUSSON & ZACCO

Stockholm

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1941

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande museets ekonomiska förvaltning 1941.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för år 1941, tryckt i Fataburen 1942.

Angående räkenskaperna för år 1941 får nämnden anföra följande:

Då institutionens driftskostnader under året kraftigt ökats på grund av prisstegring på material, bränsle, djurföda etc. samt kristillägg å löner har driftsresultatet väsentligt försämrats i jämförelse med de senaste åren. Enligt vinst- och förlusträkningen redovisas ett till år 1942 balanserat underskott å kronor 43.934:04. Årets resultat har belastats med kronor 42.785:30 av anläggningskostnader som kvarstått från föregående år. Återstoden av dessa hava jämte kronor 5.032:98 av årets anläggningskostnader balanserats till år 1942 med sammanlagt kronor 254.706:20.

Institutionens ekonomiska ställning den 31 december 1941 framgår av nedanstående balansräkning.

Balansräkning den 31 december 1941.

Tillgångar.

Likvida medel.

Huvudkassa	1.955:73	
Växelkassor	6.723:—	
Postgiro	1.967:89	
Stockholms Enskilda Bank, checkräkning	34.510:35	
” ” ” uppsägningsräkning ..	20.939:78	
” ” ” kapitalräkning	6.104:99	72.201:74

Diverse fordringar.

Fordringar enl. reskontra	66.047:24
---------------------------------	-----------

Förskotterat för vissa ändamål.

Arkivarbeten	974:38	
Etnologiska undersökningen	8.527:96	
Högreståndsavdelningens undersökningar	12.442:98	21.945:32
Restaurangernas varulager, inventarier m. m.		163.210:62
Materialgårdens varulager		9.358:58
Guldsmedhusets materiallager		2.245:54

Brödet kan standardiseras — men icke

Den goda smaken

STOCKHOLMS BAGERI A.-B.

E. HALLSÉNS FISKHANDEL

Partiaffär: Vintervägen 19-21, tel.: 20 17 99, 11 17 99

Minutaffär: Essingestråket 9, tel.: 53 62 76

Godsaker från Choklad-Thule

*När det står
Choklad-Thule
på en godsak,
så betyder
det: "Något
extra gott!"*

GÄRDETS Fönsterputsning

ombesörjer fönsterputsningen på Skansen.

Tel. 60 76 91

Erik Dahlbergsgatan 31 · STOCKHOLM

Bliv ljusekonom!

Spara kilowatt med

SKANDIA

DEN EKONOMISKA LAMPAN

Balanserade anläggnings- och reparationskostnader.

Hälsingegården	14.047: 73	
Jakobsberg	33.300: —	
Skogaholm	1.774: 14	
Nya Sollidsrestanurangen	71.330: 76	
Materialgården (Storboden)	1.373: 04	
Nya området	26.248: 35	
Anläggning för små björnar	34.031: 43	
Högspänningsanläggning	17.454: 13	
Tingsvallen	5.531: 85	
Luftskyddsanläggningar	35.606: 06	
Nytt vattenledningssystem	3.068: 16	
Nyplantering å Nedre Solliden	2.456: —	
Lusthusporten	8.484: 55	254.706: 20

Kapitaltillgångar.

Museibygnaden å Lejonslätten	3.000.000: —	
Tyresö slott	175.000: —	
Arkivet	1: —	
Biblioteket	1: —	
Samlingarna	1: —	
Inventarier	1: —	3.175.004: —

Fondförvaltningens tillgångar.

Obligationer, aktier, inteckningar, reverser och bankdepositioner	2.139.366: 76	
Investerat i Skansens byggnader:		
Hög- och Nyloften samt Solliden	325.000: —	
Fordran hos Nordiska museets kassaförvaltning ..	15.530: 29	
Stockholms stads kammarkontor	13.773: 23	
Stockholms Enskilda Bank, kapitalräkning	1.502: 43	
Upplupna ej betalda fondräntor	20.908: 57	
	<u>2.516.081: 28</u>	

Avgår.

Stockholms Enskilda Bank, notariaträkning	585: 90	2.515.495: 38
---	---------	---------------

Vinst- och förlustkonto.

Årets förlust	43.934: 04	
	<u>Kronor 6.324.148: 66</u>	

A.-B. H. BUKOWSKIS KONSTHANDEL

ARSENALSGATAN 2. FIRMAN GRUNDAD 1870.

KÖPER OCH FÖRSÄLJER UNDER HAND
OCH PÅ AUKTION SVENSKA MÅL-
NINGAR, MÖBLER, SILVER M. M.

TEL. 10 43 28 OCH 20 7118

AKTIEBOLAGET NATIONAL KASSA REGISTER

Generalagent Johan Sande

STOCKHOLM

Halldins Åkeri & Renhållningsverk

utför transporter & gårdsrenhållning,
samt levererar grus och sand m. m.

Infordra offert. Tel. 46 05 33

Skulder.

I förskott uppburna inkomster.

Årskort för 1942	5.813:—	
Medlemsavgifter i Skansenföreningen för 1942 ..	8.867:—	
Av beviljat statsanslag	104.000:—	118.680:—

Diverse skulder.

Varuskulder etc. enl. reskontra	213.516:50	
Skuld till fondförvaltningen	15.530:29	229.046:79

Reserverat för olika ändamål.

Resor m. m. (av Hallwylska fondens avkastning) .	12.143:89	
Museibyggnadens underhåll samt inredningsarbeten	5.518:98	
Guldsmedshuset	1.987:36	
Stockholmskvarteret	3.731:57	
Greksåsarsboden	19.195:—	
Lusthusporten (tomtarrende samt ombyggnadsarb.)	49.042:49	
Diverse ändamål (av tillfälliga gåvor)	7.752:22	99.371:51

Upptagna lån.

Samfundet Nordiska museets vänner	73.125:—	
Stockholms stad (kreditiv)	150.000:—	
Stockholms stad (amorteringslån)	4.499:87	
Stockholms Högskola	150.000:—	
Apotekarnes Mineralvattens A.-B.	45.000:—	422.624:87

Fonder.

Allmänna fonder	100.272:47
Pensionsfond för tjänstemännen	183.443:95
Herman Frithiof Antells fond	100.000:—
H. Lichtensteins fond	3.556:60
Carl och Sophie Lundströms fond	10.000:—
Artur Hazelius monumentsfond	23.843:38
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	4.133:46
Johan August Hazelius fond	78.760:89
Gunnar Hazelius fond	7.347:61
Sundbornsprostens donation	19.561:89
Henrik Krooks fond	21.401:30
Bobergska fonden	81.027:33
Peter och Malin Beijers fond	25.800:—

SKANDIA-FREJAS

KUND - T J Ä N S T

står alltid kostnadsfritt öppen
för envar med råd och upp-
lysning i försäkringsfrågor.

Skansens

allsångsblad tryckas å

KLARA CIVILTRYCKERI A.-B.

KLARA VÄSTRA KYRKO GATA 7

STOCKHOLM · TELEFON: 10 00 25, 10 00 41

Greven och grevinnan W. von Hallwyls pensionsfond	660.719: 37	
Greven och grevinnan W. von Hallwyls pensionsfond	180.926: 96	
Hilmer Åbergs fond	40.640: 90	
Oscar Hirschs fond	25.000: —	
Fritz Ottergrens fond	24.412: 15	
Artur Hazelius-fonden	49.487: 39	
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30.000: —	
August och Thérèse Hazelius fond	50.000: —	
Ebba Lindaus fond	20.000: —	
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	368.040: —	
Museibyggnadens underhållsfond	200.000: —	
Makarna Werséns byggnadsfond	37.252: —	
Grönsöö-fonden	2.872: 88	
Östgotagårdens fond	5.488: 62	
Grillska förnyelsefonden	2.238: 51	
Hilda Kumlins fond	20.827: 94	
Julia Lettströms donationsmedel	10.000: —	
Makarna Konrad och Maria Elméus minnesfond ..	38.487: 83	
S. J. Stenbergs donationsmedel	36.240: —	
Grevinnan Ebba Lewenhaupts donationsmedel	4.824: 88	
O. Gröndals donationsmedel	7.240: —	
Makarna Werséns donationsmedel	7.450: 45	
J. A. Petterssons donationsmedel	10.000: —	
Fondförvaltningens regleringskonto	24.196: 62	2.515.495: 38
<i>Eget kapital</i>		2.938.930: 11
		<u>Kronor 6.324.148: 66</u>

Fondförvaltningens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	Bokfört belopp	Uppburen obet. ränta
Hos Stockholms stads fondförvaltn.	1.585.273: —	1.633.253: 40	15.659: 04
Räntan å kr. 1.300.000: — därav utgör säkerhet för lån hos Stock- holms Högskola å kr. 150.000: — samt för löpande kredit hos Stock- holms stad å högst kr. 300.000: —			
Hos Skandinaviska Banken:			
för E. Lindaus fond	21.000: —	20.115: —	245: —

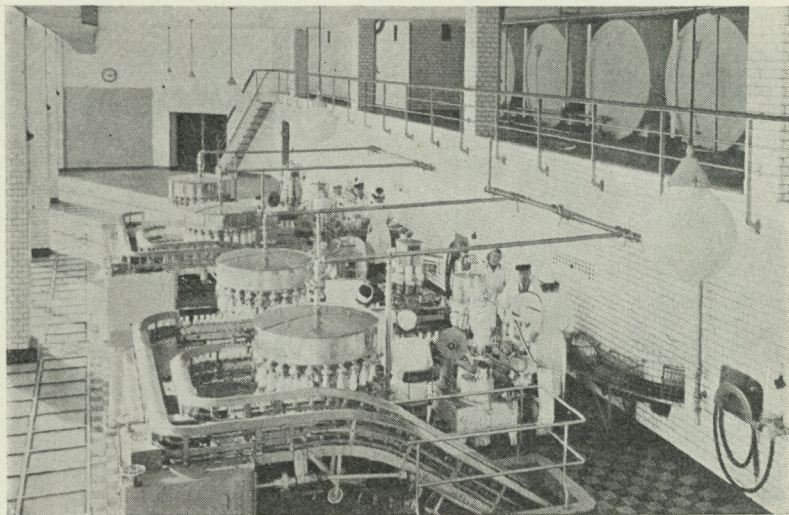
NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

Vårt verksamhetsområde omspanner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

MC

Glastappning vid Mjölkcensalens
huvudmejeri i Stockholm

Hos Stockholms Enskilda Bank:			
för Lagergrenska fonden	370.000:—	367.580:—	5.004:53
för Bobergiska "	73.402:33	81.027:33	—
Hos Svenska Handelsbanken:			
för Makarna Elméus fond	37.091:03	37.391:03	—
	<u>Kronor 2.086.766:36</u>	<u>2.139.366:76</u>	<u>20.908:57</u>

Vinst- och förlusträkning för år 1941.

	<i>Inkomster</i>	<i>Utgifter</i>
Fondförvaltningen	84.802:30	15.853:47
Årskort och Skansenföreningen	236.913:—	27.346:10
Löner och arvoden, pensioner	242.117:39	917.479:73
Vetenskaplig verksamhet	40.490:25	63.670:22
Populariseringsverksamhet	20.902:37	15.924:60
Drift och underhåll:		
Gemensamma inkomster och utgifter	127.745:71	123.947:07
Avdelningen på Lejonslätten inkl. Lusthusporten	24.369:58	125.284:76
Avdelningen på Skansen	949.421:05	484.414:65
Avdelningen på Tyresö	35.515:19	31.500:07
Byggnader utom Stockholm	—	790:21
Årets underskott	43.934:04	
	<u>Kronor 1.806.210:88</u>	<u>1.806.210:88</u>

Stockholm den 17 mars 1942.

SIGURD CURMAN

EINAR ROSENBORG
K. DAHLBERG
SVEN TUNBERG

ARTHUR LINDHAGEN
BROR JONZON
SIGURD WALLIN

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

FRIHAMNSVÄGEN (vid frihamnsentrén)

STOCKHOLM Postadress: VÄRTAN

Plåt, Smide, Svetsning

och Metallarbeten

Telefoner:

62 36 52, 62 47 85

Vid behov av trävaror
vänd Eder med
förtroende till

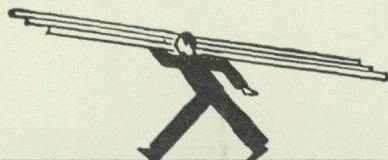
Filialer:

Lästmakaregatan 24

Tel. 10 90 04

Primusområdet, L:a Essingen

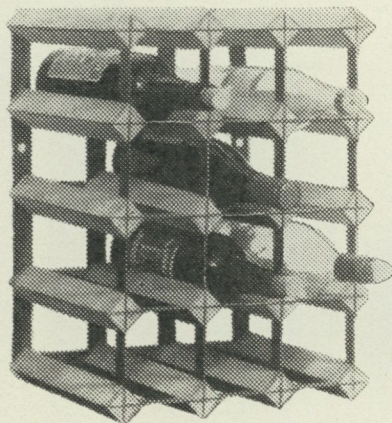
Tel. 50 16 16

**STOCKHOLMS
BRÄDGÅRDSBOLAG**

HAGALUND

Telefoner: 27 43 00, 27 43 01, 27 43 02

FLASKSTÄLL

en praktisk detalj för vin-
skåp, skafferi, källare.
Rymmer 16 flaskor.

AXEL SIFVERT A.-B.

JÄRN- och VERKTYGSAFFÄR
REGERINGSGATAN 63
Stockholm. Tel. 23 44 55

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1941

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1941, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning genom undertecknad Brogrens försorg.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1941 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Grevinnan W. von Hallwyls donationsfond.

De i nämndens berättelse av den 17 mars i år lämnade uppgifterna om tillgångar och skulder, slutande å Kr. 6.324.148:66 samt inkomster och utgifter, slutande å Kr. 1.806.210:88, överensstämna med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 2 juni 1942.

B. KARLGRÉN

OLOV BROGRÉN

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets
Akademien.

BERTIL NYQUIST

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige.

STOCKHOLMS KOLIMPORT A.B.

Koks

Kol

Antracit

Bilkol

Ersättningsbränslen

TEL. VÄXEL 23 40 20

A. RUNDQUIST & Co. A.-B.

Grundat 1874

RÖRLEDNINGSENTREPRENÖRER

Jacobsbergsgatan 23 • Stockholm

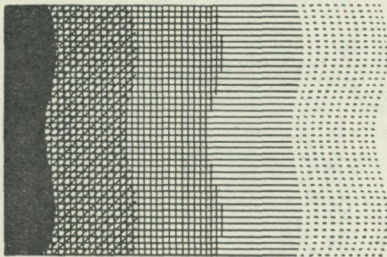
RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7

TEL. 627420

CARL ANDERSONS FÄRGHANDEL

Rekommenderas Oxtorgsg. 7, Stockholm. Tel. 104854, 204854

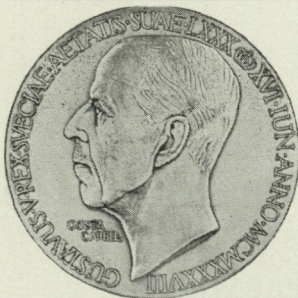

KLICHÉER

BERGSTROM & Co.

MÅLSKILLNADSG. 54

STOCKHOLM

MEDALJER OCH PLAKETTER

SKISSER OCH KOSTNADSFÖR-
SLAG FRITT PÅ BEGÄRAN!

SPORRONG & Co.

KUNGSÅGATAN 17 · STOCKHOLM

TELEFON: NAMNANROP "SPORRONG & Co."

A.-B. VÄRME- & SANITETSKOMPANIET

Andersson
& Axdal

Auktoriserad rörledningsentreprenör

Skeppargatan 51, Stockholm.

Tel. 60 87 10, 62 56 85

allt tryck

speciellt för handel, in-
dustri och restauranger

CARL A. FRANZÉNS TRYCKERI A.-B.

JÄRNTORGSGATAN 42 · STOCKHOLM · TELEFON 21 44 16

AKTIEBOLAGET SVENSK NATTVAKT

BRUNKEBERGSTORG 15 — STOCKHOLM

ombesörjer vakthållningen på Skansen

Detta märke

på Edra försäkringsbrev garanterar
ett effektivt försäkringskydd.

Vid försäkringsbehov anlita därför

HANSA

STOCKHOLM

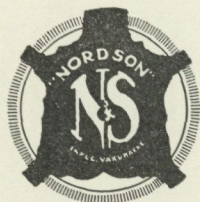
FÖRTECKNING ÖVER PERSONER OCH INSTITUTIONER SOM 1942 ÖVERLÄMNAT GÅVOR TILL NOR- DISKA MUSEET OCH SKANSEN*

Nordiska museets samlingar:

Adelborg, Maria och Gertrud, Gagnef; Adelskiöld, Bib; Ahlantzberg, J. A. E., Höganäs; Almros, Ester; Anckers, Maria, Sunne; Ankarcrona, Helene; Arfvidson, St.; Aurivillius Ebba, Upsala; Berg, K.; Bergenström, Dagmar; Bergh, Henvor; Bergholtz, Anna; Bergman, Eva; Bergman, Nanny; Bergquist, Linnéa; Bergström, S. J., Ullfors; Berntsson, Hanna, Hjärteby; Biljer, Bröderna; Bjurling, O.; gm Björkman, E., Drottningholm; Björkman, S.; Bolin, Adèle; Borg, A., Linköping; Bratt, Hedvig; Brunius, Nanna; Carlsson, D.; Cnattingius, Sigrid; Collijn, Svea; Danielsson, Lisa, Hellekis; Dölling, Harriet; Dövas väl, Svenska föreningen för; Edén, Marja; von Ehrenheim, Alice, Kungshusby; Erickson, H.; gm Ericsson, Elsa, Ystad; Eriksson, Brita, Dingelvik; Eriksson, G.; Eriksson, N., Skansholm; von Essen, Signhild; Eskilstunaboden, Göteborg; Eugen, H. K. H. Prins; Faith-Ell, Hedvig; Fant, Emmy; Forssling, Tyra; Fredenstam, Agda; Fredricsson, Martha; Fries, Margret, Julita; Fries, Frida; Fält, C.; Gagge, Maja, Djursholm; Gagges dödsbo, A., Djursholm; Glerup, Julie; Grill, Ruth; Gudmunds Nils Larsson, Dala-Järna; Gustafsson, O., Höviksnäs; Hampusson-Huldt, H.; Hallberg, Margit; Hallbäck, Sigrid, Äppelviken; Hamberg, P. G., Djursholm; Hansson, Sigrid, Borås; Haupt, Olga, Nockeby; Hazelius-Berg, Gunnel; Hauffman, Edla; Hedén, Ingrid; Hedin, Alma; Helgeson, Gustafva, Höviksnäs; Hellberg, C. G., Stureby; Herlitz, Greta; Heuman, Rut; Holm, Lilly, Katrineholm; Holmqvist, R.; Huldt, K.; Håkansson, Kerstin; Idrottens Främjande, Sveriges Centralförening för; Ingelman, Agnes; Jacobi, A.; Jakobsson, H., Kyrkheddinge; Johansson, K., Höviksnäs; Jonasson, J., Gämla; Jönsson, Odina, Viken; Kempff, H.; Kippel-Sundholm, K. H.; Kjellberg, Zelma; Kramfors AB., Strömsund; Kristensson, Britta, Höviksnäs; Kristensson, Mathilda, Höviksnäs; Kruuse, Maggie; Lagerman,

(forts. å sid. 219)

* Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden t. o. m. 31 oktober 1942.

Firman grundad 1874

C. F. NORDSTRÖM & SON

Kontor & lagerexp.:

Brahegatan 4

Tel. 670635 (växel)

Butik:

Sibyllegatan 16

Direkt linje: 626760

Stor sortering av:

Skinn & Lädervaror - Pjäxor Tofflor Galoscher

Portföljer Plånböcker Portmonnäer

Handskar Livremmar

STOCKHOLMS FODERAFFÄR

N. STATIONSGATAN 25 · TELEFON 336248 · 336847

AB I. Nylunds Litografiska Anstalt

Döbelnsgatan 3 · STOCKHOLM · Telefon 116107

— *Specialitet: Etiketter och affischer* —

Firma PAPPER & KUVERT

(Innehavare: E. LÄNGQUIST & E. LINDBERG)

DROTTNINGGATAN 4 ★ TELEFON 209183

THORS EXPRESS

Artillerigatan 25,
STOCKHOLM

Tel. 611412

FLYTTNINGAR

Tel. 622682

Kamo

kaffeersättning

*En kunglig
dryck*

Enda kaffeersättning
med GARANTI

Martin Olsson

H. A. B.

STOCKHOLM

NAUMANN **Erika**

*Blick och penna
få ge vika,*
skriv i stället på ERIKA.

A.-B. LONELL & RINGQUIST

NYBROKAJEN 7 STOCKHOLM TEL. 2065 44, 2065 45

Parajett

Biljetter -

Kassablock -

Formulär i Löpande bana

A.B. SYDSVENSKA BILJETTRYCKERIET

LANDSKRONA

Tel. 216 - 316 - 1295

Avdelningskontor: Stockholm Tel. 2086 87 · Göteborg Tel. 16 66 79

Malmö Tel. 77 040

Blomstervänner!

Weibulls Trädgårdskatalog är en utmärkt handledning vid val av frö och växter för trädgården. Katalogen, som på begäran sändes Eder gratis, innehåller en serie belysande artiklar jämte förteckning på ett mycket stort antal växter, som trivas i svensk jord.

Weibulls

Anna; Lagsjö, Gunhild; Lambert-Meuller, Ellen; Lamm, Dora; Larsson, J., Höviksnäs; Leijonhufvud, K. G. A.; Lemke, Elsa; Lettström, H.; Lewin, Visen, Äppelviken; Lidenius, A., Skuru; Lignell, F. E.; Lind, Alida; Lindblom, Gerda; Lindgren, Therese, Emerence och Sally; Lindhagens dödsbo, Anna; Lindström, K.; Ljungberg, Anna, Äppelviken; Ljunggrens dödsbo, Anna, Ystad; Ljungquist, Ebba, Upsala; Lokatten, apoteket; Looström, Frida; Lovén, F.; Lundgren, C. H.; Lundin, Olga; Låftman, Ester; Låstbom, Ingrid; Malm, Fr. och fru; Marcks von Württemberg, R., Sjötuna; MasOlle, H., Siljansnäs; Munthe, Edith; Murray, Anna-Stina; Müntzing, R., Djursholm; Mörner, C. R.; Nilsson, Augusta; Nilsson, L., Gårdby; Nilsson, Linda; Nilsson, Maria, Lidingö; Nordberg, T. O:son; Nordenfalk, J. A.; Nordlind, A. Fr., Djursholm; Nordiska museets Vänner, Samfundet; Normans bokbinderi AB.; Norström, Rosa; Nyblin, Margit; Nyberg, Gertrud; Nygren, N.; Nyman, O.; Nyström, S. O.; Nützmänn, Fr.; Olsson, Brita, V. Vingåker; Palmstierna, Ellen; Petersson, A. E.; Petersson, Ingeborg, Linköping; Pettersson, Vesta; Petri, Greta, Djursholm; Raphael-Hallencreutz, Olga; Robsahm, Marie, Hjo; Rutgersson, K., Höviksnäs; Ryde, Elsa; Rålamb, Ulla; Salén, Konfektions AB.; Sandhagen, Karin, Lidingö; Schéele, F.; Schück, Ruth; Schöldström, T.; Setterwall, Sigrid; sm Setterwall, Å.; Siöcrona, Dagmar; Skårman, Betty; Smedberg, R.; Smerling, Eva och Elisabeth; Stenberg, Jane; Stenberg, St.; Ström, E., Jokkmokk; Strömberg, Anna; Strömbäck, Gerda; Sutthoff, Agnes, Äppelviken; von Sydow, May; Söder, J., Tåker; Söderberg, U., Djursholm; Thim, Ellen; Thomasson, N., Åre; Thörn, Gunhild; Timm, Eva, Medåker; gm Tingström, L., Göteborg; Törnblom, A.; gm Upmark, Jenny; Utskottet för Vadstena spetsar, Linköping; Wahlgrens dödsbo, Lotten; gm Welander, Lisa; Westberg, T.; Vidfelt, G., Värnamo; Wieselgren, Evy; Wirström, Amalia, Norrköping; Wissler, Bess; Zettervall, F.; Österlundh, Edith, Hillerstorp.

Nordiska museets arkiv:

Ankers, Maria, Brantsnäs; Arfvidson, St.; Arleby, A.; Ax:son-Johnsons dödsbo, H.; Bäckström, A.; Berg, G.; Bergstrand, Anna Brita och Gerda; Berndes, St.; K. Biblioteket; Boalt, B.; Borg, A., Linköping; Edlund, Sally, Djursholm; Eichhorn, Hedvig; Eliassons Konstförlag; Ericson, Anna; Erixon, S.; Finspångs Metallverks AB.; Forssling, Tyra; Fritzes K. hovbokhandel; Fält, C.; Granquist, Ellen; Gunda, B., Budapest; Hauffman, Edla, Tullinge; Hernmarck, C.; Heurlin, E.; Ingers, I., Lund; Jæger, Ateljé; Johansson, O., Eslöv; Jönsson, Odina, Viken; Kempff, H.; Lenk, T.; Leijonhufvud, K. K:son, Strängnäs; Lettström, H.; Lewin, Visen, Äppelviken; Lidingö hemvärns garantiförening, Lidingö; Ljungquist, Ebba; Lovén, F.;

(forts. å sid. 223)

A.B. ERHARD CARLSSON & Co.

Brännkyrkagatan 11
Stockholm

Kolonialvaror - Ost

En-gros

Telefon: Namnanrop "Carl Söderbergs" eller 43 7800

Ett årskort

ger Eder

stora fördelar

Ring namnanrop "Skansen"
och begär upplysning.

Papperssäcker

Tel. Växel 23 45 10

**Bilkol, Bilved, Träkol,
Kol, Koks, Bränsleved**

erhållas
förmånligast genom

Stockholms Vedaktiebolag

Ropsten, VÄRTAN, Tel. 670055

**FÖRSTKLASSIGT
OFFSETTRYCK**

**BENGTSONS LITOGRAFISKA
AKTIEBOLAG, STOCKHOLM**
SVEAVÄGEN 90 · Telefon 23 22 20

Bese "Stills" kaffeanläggning, som klarar kaffeförsörjningen på Högloftet.
"Stills" Diskmaskiner och Automatiska Kaffebrygningsmaskiner i särklass.

Stills Restaurangmaskiner A.-B.

Birger Jarlsgatan 11, Stockholm, tel. 104391, 104491

— säg inte "vatten" —
säg **WÅRBY**

**drick
källfriskt
Wårby**

serveras även på
restauranger —

Stålmöbler
Dupliceringsmaskiner
Häftmaskiner
och övrigt
KONTORSMATERIAL

Ritbord
Ritpapper
Ritpennor
och övrigt
RITMATERIAL

förmånligast från

A. Barklund & Co.

G:la Brogatan 36 · STOCKHOLM · Tel. 10 64 71, 11 99 12

Låftman, Ester; Nilsson, Linda; Ottergren, Valborg; Palmquist, Selma; Petersson, Anna Elisabeth; Pettersson, H., Sundsvall; Posse, A., Göteborg; Quist, Maria; Konstsalong Rålambshof; Röhsska Konstslojdmuseet, Göteborg; Schnell, I., Nyköping; Schöldström, T.; Selling, G.; Silfverstolpe, G.; Silfverstolpes dödsbo, G. M.; Sivard, Anna; K. Skolöverstyrelsen; Statens historiska museum; Stockholms stads sparbank; Svenska Dagbladet; Svenska museer, redaktionen; Svenska Turistföreningen; Thörn, Gunhild; Wadstein, L., Sigtuna; Vadstena-ortens Fornminnes- och Museiförening, Vadstena; Wickström, L.; Östlund, Brita och M.

Nordiska museets bibliotek:

Albert Bonnier; AB. Allhems förlag, Malmö; Ahlbäck, Ragna, Helsingfors; Almqvist & Wiksell, Uppsala; Ambrosiani, S.; Andrup, O., Hilleröd; Anderbjörk, J. E., Växjö; Apotekarnas mineralvattens AB.; Arbman, H.; Arwidsson, Greta, Uppsala; Bäckström, A.; Bannbers, O., Becker, C. J., Köpenhamn; Bengtsson, B.; Berge, R., Skien; Bergman, Eva; Bergström, Ragnhild; Bergström-Granquist, Emy; Bergsøe, P., Köpenhamn; Björkquist, L., Östersund; Berg, G.; Björkbom, C.; Borg, A., Linköping; AB. Bukowskis konsthandel; Carli, O., Själevad; Dahl, S., Lund; De Sandvigske Samlinger, Lillehammer; Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger, Köpenhamn; Det kongelige Bibliotek, Köpenhamn; K. Ecklesiastikdepartementet; Edlund, Sally, Djursholm; Elektriska prövningsanstalten AB.; Engström, Y.; Ericstam, A.; Erixon, S.; Falsterbo museum, Falsterbo; Fogel, C. M., Repbäcken; Forssberg, E., Hälsingborg; Frederiksborg Amts Spareog Laane-kasse, Hilleröd; Geijer, Agnes; Geijer, H., Uppsala; Generalstabens litografiska anstalt; Georgesco-Saidac, O.; Gunda, B., Budapest; Heurgren, P.; Hillgren, B.; Hobroh, G.; Holmqvist, W.; Hugo Gebers förlag; Hultdt, H. H:son; Jansson, S. O., Lidingö; Jernkontoret; K. Jordbruksdepartementet; Jäfvert, E.; Jönsson, Odina, Viken; Karolinska institutet; Kempff, H.; Kodal, Hanna; Kooperativa förbundets bokförlag; AB. Kosta glasbruk, Kosta; Kræpeliën, Alfild och Greta; Lagercrantz, S.; Lagerquist, M.; Landsmåls- och folkminnesarkivet, Uppsala; Laquist, Birgit, Luleå; Landström, J., Skellefteå; Leijonhufvud, E. K:son; Lenk, T.; Lidman, H., Edsbyn; Lindberg, O.; Ljung, A., Kiruna; Ljungqvist, Ebba; Lundberg, E. B.; Lundgren, Iris; Luossavaara-Kiirunavaara AB.; Malmsten, K., Råsunda; Manker, E.; Mannerfelt, M.; Marcks v. Württemberg, B., Axvall; Matthias, Lisa; Mühlhausen, L., Berlin; Nikander, G., Åbo; Norberg, R.; Nordal, A., Blindern pr Oslo; Norstedt & Söner, P. A.; Odencrants, R., Luleå; Odstedt, Ella, Uppsala; v. Palotay, Gertrud, Budapest; Paul U. Bergström AB.; Persson, P., Sölvesborg; Pettersson, I.; Qvigstad, J.,

(forts. å sid. 227)

ANNONSER · BROSCYRER
KATALOGER · FIRMATIDNINGAR
FÖRPACKNINGAR · AFFISCHER
SKYLTA R · FILMREKLAM
MARKNADSUNDERSÖKNINGAR

AKTIEBOLAGET

TÖRNBLOMS

ANNONSBYRÅ

Auktoriserad av Svenska
Tidningsutgivareföreningen

Drottninggat. 48
Telefon 23 09 95

Största resurserna för boktryck

finner Ni hos Esselte AB / För perfekt service ifråga om
allt slags boktryck — i en eller flera färger — vänd Er till

ESSELTE AB

Vasagatan 16, Stockholm

Telefonanrop: «Esselte»

**FÖRSÄKRINGS-
AKTIEBOLAGEN**

S V E A

och

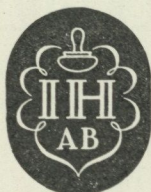
N O R N A N

Brand-, Avbrots-, Liv-, Livränte-, Inbrotts-, Resgods-, Glas-,
Trafik-, Automobil-, Motorcykel-, Garanti-, Värdepost-, Ma-
skin-, Ansvarighets-, Vattenledningskade-, Sjuk- o. Olycks-
falls- samt Barnolycksfalls-

FÖRSÄKRING

Huvudkontor och Avdelningskontor

GÖTEBORG - STOCKHOLM

**Konstnärlig typografi —
kvalitetstryck**

förutsätter två ting: goda typer och skickliga typografiska fackmän. Vårt tryckeri intager en ledande ställning i båda dessa avseenden. Vårt rikhaltiga typförråd förnyas undan för undan med de yppersta typsnitt, som stå att erhålla. Varje manuskript undergår hos oss en sorgfälligt typografisk bearbetning. Är Ni mån om en hög typografisk standard hos Edra trycksaker kan Ni tryggt lita på den service, som vi bjuda.

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A.B.
STOCKHOLM • BOKTRYCK • OFFSET • STÅLTRYCK

Gamla Brogatan 26 • Namnanrop: Ivar Hæggströms

Tromsö; AB. Radiotjänst; Red. av Bonniers månadstidning; Red. av Fauna och flora; Red. av Färgerit teknik, Göteborg; Red. av Jorden runt; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarekonst; Red. av Svensk typografitidning; Riksarkivet; Samfundet för hembygdsvård; Sandén, A. N., Älvkarleöbruk; Sandström, C.; Schnell, I., Nyköping; Schotte-Lindsten, Ann-Sofi, Linköping; Seitz, H.; Skolan för bokhantverk; K. Skolöverstyrelsen; Slite cement och kalk AB., Slite; Smålands nation, Uppsala; K. Statskontoret; Stjernborg, Berta; Stockholms högskola; Stockholms restauratörförening; Stridsberg, Laura; Styrelsen för Värnamo sparbank, Värnamo; Svahnström, G., Visby; Svensk-franska konstgalleriet; Svenska boktryckareföreningen; Svenska personal-pensionskassan; Svenska stadsförbundet; Sveriges allmänna folkskolläraförning; von Sydow, C. W., Lund; Söderström, J.; Tandberg, J.; The British Council; Thorman, Elisabeth, Äppelvik; Tidmark, N. P., Visby; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Wallin, S.; Wassén, H., Göteborg; Welin, S., Skara; Westberg, T.; Vetenskaps-societeten, Lund; K. Vetenskapssocieteten, Uppsala; Wickström, L.; Wikman, K. R. V., Åbo; Wilstadius, P., Lund; K. Vitterhets-historie och antikvitets akademien; Västerorrlands läns kungl. hushållningssällskap, Härnösand; Ahlén & Åkerlunds förlag.

S k a n s e n :

Andersson, Signe; Ankarcrona, Helene; Bauer, Edla; Bergman, St., Rönninge; Bikupan; Dahlberg, A.; Elliot, Ebba; Gagge, Maja; H. K. H. Prins Gustaf Adolfs hovförvaltning, Haga; Hedén, Ingrid; Helling, E., Orsa; Heyman, S.; Holmqvist, R.; Jansson, K., Vallentuna; Johansson, H., Björnlunda; Karlsson, Ingrid, Enskede; Kisselgren, Evy; Klarin, Ingeborg, Ystad; Klintberg, Aurore; Lambert-Meuller, F.; Lamm, Dora; Lilliecreutz, A.; Lilliecreutz, Märtha; Ljungqvist, Ebba, Uppsala; Nord, V.; Odqvist, T.; Oxenstierna, Siri; Palmstierna, Märtha; Slottskogsförvaltningen, Göteborg; Stockholms stads skogsförvaltning; Törnblom, A.; Upmark, Eva; Västerviks stad; Wallman, I., Dala-Finnhyttan; Wingårdh, B., Elvkullen, Höör.

Gåvor till Seglora kyrka: Andersson, Cecilia, Varberg; Bengtsson, D.; Bäckström, G.; Eklund, Mari; Hansson, Anna, Ålderdomshemmet, Kode; Hedenblad, Erika; Hedman, Jenny; Henning, H., Borås; Ingelström, I.; Johansson, Lina; Jonsson, J.; Karlsson, H.; Lagerfelt, A., Linköping; Lasarettet, Falköping; Leijon, Ida; Lottakåren, Ängelholm; Löfgren, Hanna; Månsson, A.; Nilsson, Lotten; "Norsk radiolytter"; Olsson, Sala; Palmkvist, J., Halmstad; "Radiolyssnare"; "Till Seglora kyrka"; "Till Seglora kyrkas vård"; "Tacksam åhörare", Falköping; "Västeråsbo"; Zoiga, Vittsjö.

*För första gången har Sverige
fått en motsvarighet till bröderna
Grimms stora tyska sagosamling.*

SVENSKA SAGOR OCH SÄGNER

utgivna av Gustav Adolfs Akademien under redaktion
av JÖRAN SAHLGREN och SVEN LILJEBLAD.

Hela verket beräknas omfatta ca 20 band.

HITTILLS UTKOMNA

G. O. HYLÉN-CAVALLIUS, Svenska Folksagor, 4 band

I häft.	8:50	bibl.-band	11:—
II „	6:—	„	8:50
III „	10:—	„	13:—
IV „	10:—	„	14:—

+ omsättningsskatt

UNDER TRYCKNING

Sagosamlingar av N. G. DJURKLOU och I. MÜNTZING

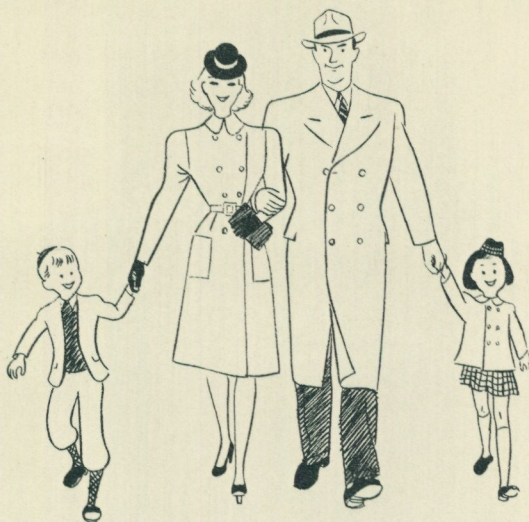
YTTERLIGARE DELAR UTKOMMA EFTER HAND

Vid abonnemang å hela verket lämnas 10 % rabatt.

Kan rekvireras från

TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE

S:t Eriksgatan 33, Stockholm K

Tag familjen med på någon av *Sara*s restauranger

Kombinera ett besök på Skansen med en Sara-lunch eller middag — det kommer att uppskattas. Några trevliga restauranger att välja på:

DAMBERG

GÖTA KÄLLARE

HOTELL REISEN

KRONOBERGSKÄLLAREN

PORT ARTHUR

S. H. T.

STADSHUSKÄLLAREN

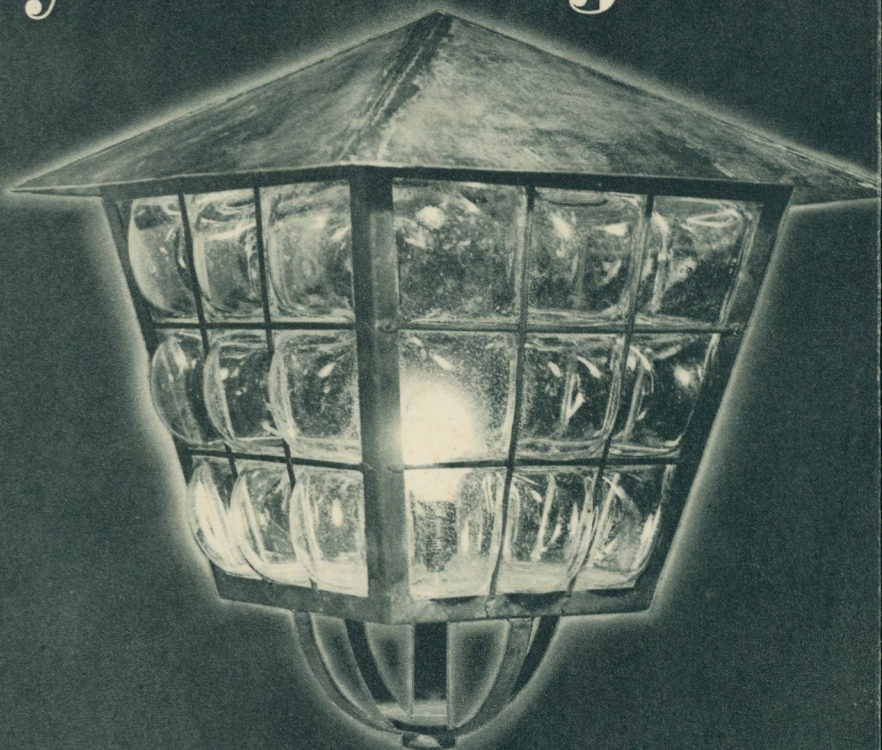
SÖDERGÅRD

W 6

ÖSTERMALMSKÄLLAREN

Sara

Lyktor och glas

från

GLASHYTTAN

i Skansens Stockholmskvarter

Förevisning och försäljning alla dagar